

SLOVANSKA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

C6557
1. 1813/97

Dom v. svetilo

EMIL
LUDWIG

29. VII. 1941

AIIa/220

EMIL LUDWIG

EMIL LUDWIG

JULIJ 14
SINOVOM V SVARILO

PREVEDEL
PAVEL DEBEVEC

LJUBLJANA 1933

Osnutek za platnice je napravil Mitja Švigelj

*Založba „Priatelj“ v Ljubljani
Dalmatinova 10*

Tiskali J. Blasnika nasl.

*Univerzitetna tiskarna, litografija in kartonaža
d. d. v Ljubljani
Odgovoren L. Mikuš*

ZC 1813/9, I

~~C6557~~

E 9005407

Uvod

Vojne je kriva vsa Evropa: to je pokazalo raziskovanje v vseh državah. To, da je samo Nemčija zakrivila vojno ali da je Nemčija na vojni nedolžna, so bajke za deco onstran in tostran Rena. Katera država je hotela vojno? Zastavimo drugo vprašanje: kateri krogi v vseh državah so hoteli vojno, jo olajšali ali začeli? Če napravimo namesto vodoravnega prereza skoz Evropo navpični prerez skoz razrede, spoznamo: vsa krivda je bila v kabinetih, vsa nedolžnost na cestah Evrope.

Zakaj nikjer ni imel mož pri stroju, v delavnici, pri plugu želje ali koristi, da bi prelomil mir, povsod so se nižji sloji bali vojne in se borili zoper njo do predzadnjega dne. Nasprotno pa je kabinete in z njimi delujoče štabe in zainteresirane kroge: ministre, generale, vojne dobavitelje, urednike gnalo v vojno častihlepje in strah, nesposobnost in pohlepnost, in ti so gnali vanjo tudi množice. Čim manj kontrole se je bilo kateri vladi bati, tem težja je njena zgodovinska odgovornost. Zato sta s krivdo, ki je ni mogoče izračuniti v odstotkih, najbolj obremenjena Dunaj in Petrograd, za njima prideta kot sekundanta Berlin in Pariz v zelo različnih razdaljah; London je veliko bolj oddaljen.

Ta ugotovitev nikakor ni prezgodnja, tolikanj manj, ker ne opisuje gospodarske in politične predzgodovinske dobe, ampak samo mesec julij 14; zanjo ni premalo dokumentov, še preveč jih je: kako se je vnela zadnja vojna, vemo natančneje kakor za katero-

koli prejšnjo v zgodovini. Samo kdor hoče jasnost evropskega razgleda nacionalno skaliti, dviga vedno več prahu iz aktov. Že l. 1921., štiri leta pred mojo knjigo o cesarju, ko sem pisal te liste, je bilo mogoče iz dokumentov vse jasno razbrati; vendar sem dal stavek v tiskarni razdreti, ker nisem še mogel prisojati strankam, ki so si po vojni komaj opomogle, da bodo lahko nepristransko sodile. Odtlej sem v ponovnih predelavah tudi na osnovi angleških aktov le malo popravil, izpopolnil, da sem prišel do današnjih rezultatov.

Ta razprava sloni kakor vsaka historična razprava na dokumentih in njih razlagi. Dokumenti so mi bile povsod uporabljane barvaste knjige, njih dopolnitve, memoari in drugi priznani viri; samo pogovore državnikov, ki so jih sporočali svojim vladam po večini v indirektni obliki, sem s sicer istim besedilom izpremenil nazaj v direktni dialog. Razlagam pa sem, da bi ne utrujal z analizami, večkrat dal obliko monologov, v katerih opisujejo tedanji možje svoje misli in razpoloženje. Za čitatelje in kritike sta ta dva načina popisovanja pokazana z razliko v tisku, ker so vsi *dokumenti tiskani z ležečimi črkami*, in je tako vsakomur mogoče, da jih razlikuje od avtorjevega dela in njegovega mnenja. To se mi je zdelo umestno, ker so nekateri zgodovinarji, ki si še vedno prizadevajo enostransko dokazati modrost takratnih odgovornih nemških državnikov, oporekali pristnosti virov mojih prejšnjih razprav, ki so jim bile neprijetne.

Ko so leta 1928. izšli odlomki iz te knjige v ameriških novinah, me je v domovini obrekoval tisti del tiska, ki je nekoč hujskal na vojno, pa propagira sedaj nedolžnost cesarstva; hkrati je pisal pariški „Figaro“, da „žal nisem nič boljši od tistih, ki bi radi obvarovali svojo domovino pred posledicami poraza“, češ da sem se s stabilizacijo nekakšne skupne krivde doteknil temelja versailleske pogodbe. Tako napadajo z dveh strani vsakogar, ki stremlji za nadnacionalno pravičnostjo.

Ta knjiga je študija o neumnosti takratnih mogotcev in o pravem instinktu tedanjih brezmočnih ljudi. Internacionalno je tu dokazano, kako je nahujskalo nekaj nesposobnih voditeljev s potvornimi dokumenti, z lažmi o nevarnosti in z domorodnimi frazami petstomilijonsko množico v vojno, ki ni imela v sebi niti najmanjše nujnosti usode. Gospodarske krize, konkurenčna in kolonialna vprašanja so razpletala položaj Evrope, pa se je ta vendar večkrat ognila vojni; trem sposobnim državnikom bi bilo zopet uspelo, kar je hotela velika večina. Laž je, da je en sam narod hotel vojno ali da jo hoče dandanes! Zaradi oblike moderne vojne je postal pojem „bojevitega naroda“ iluzoren. So le še zapeljivci, ki se varujejo, in zapeljanci, ki padajo. Niti eden tistih ministrov in generalov, ki so zasnovali vojno, ni padel na fronti. Če Evropa neče, da jo pahnejo v novo vojno, morajo vse države sprejeti zakone, da se vsakemu udeležnemu ministru odvzame plinska maska: potem se bodo takoj razumeli.

Kjer zgodovina ne more biti zgled, naj bi bila vsaj svarilo. Slika meseca julija 14 kaže kos zemlje, na katerem so narodi svojim voditeljem zaupali in se jim pokorili, ker ti niso bili odgovorni nobenemu osrednjemu organu; ker ni bilo nad poedinimi vladami nobene kontrole, je nastala anarhija. Vemo, da so bili vojni ščovalci sami naščuvani; da so se dali naščuvati, v tem je njih krivda. Naglica, slučajnost, presečenost, zlasti pa strah vseh pred vsemi so poleg tega, da so prav ti diplomati odpovedali, izsilili navsezadnje vojno, ki bi jo bilo preudarno društvo narodov lahko preprečilo; da se je torej vojna končala s prvim poizkusom take instance, je bilo logično in moralno.

Ta knjiga, ki priča o miroljubnem mišljenju množic vseh narodov julija meseca 14, hoče prispevati k misli o razsodišču, ki ni utopija, ampak postane stvarnost, ki ne ostane nerazrešljiv problem, ampak neogibna posledica zadnjih izkustev.

Ostane ji le še, da izbira, da stori to kmalu ali pa šele po novih vojnah.

Dne 15. junija 1929.

K s t o t i i z d a j i.

Besedilo je neizpremenjeno. Popravlil sem samo nekaj tiskovnih napak in okornosti sloga pa majhne pomote v šestih stavkih. Na petnajstih mestih sem vrnil zaradi jasnosti datume julijskih dni.

Dne 15. julija 1929.

Prvo poglavje

Atentat

V opoldanski svetlobi je žarela široka terasa. Pri spodnji stopnici je čakal voz za nepremičnimi, dvorsko vzgojenimi konji, na kozlu nepremičen mož s triogelnikom; ob straneh navzgor po stopnicah so stali štirje lakaji. Troja bela dvokrilna vrata so na široko odpirala svoja žrela, skozi katera je sijalo junijsko solnce v rdeči salon gradu Belvedere na Dunaju, skozi katerega je moral na poti iz svoje kapele priti hišni gospodar.

Vrata v gradu so se zviškoma odprla, zahreščalo je, zapeketalo, zatopotalo, zaklicalo, razlegnili so se koraki otroških nog in moški koraki: in že stoji za srednjimi vrati sam nadvojvoda. Visoka postava je stisnjena v generalsko uniformo, oko, čudno zastrto, se zdi, da žmeri kakor človek, ki stopi nenadoma iz temne cerkve in iz gorečnosti samotne molitve, zaslepljen od solnca in sveta.

Poleg njega stoji krepka žena in se ga drži nalahno izpod roke, troje čednih otrok čaka na poslovilni poljub, in tako stoje v okviru belih vrat, podoba preproste sreče in usode ljudi, tudi najmogočnejših.

Franc Ferdinand zre v tem trenutku doli na svoje bodoče glavno mesto Dunaj, negotove misli se mu pode po glavi, slavohlepno-skeptične. Pod obrezano sečjo, zasločenimi fontanami, piramidami in trikotniki živih

debel tam zadaj šumi velemesto gori h gradu, v katerem on živi in čaka. Zopet se dvigne pred njegovim pogledom iznad hišnih skladov visoko sleme in strmi stolp stare stolnice, na levi pa se vzpenja v razliti sinjini elegantna veriga gora in gričev. Obrne se, objame Sofijo, ki naj bi prišla kmalu za njim: vse je pripravljeno. Nasmehne se, kar omili njegov mrki izraz, zdaj se pritisnejo k njemu tudi otroci. Kakor odsoten jih poljubi: usoda mu je prihranila slutnjo večnega slovesa. Hitro v voz, skozi grajska vrata, mimo smehljajoče se kamenite sfinge.

*

Kdo je mož, ki se odpravlja zdaj na jug? Oglato, vendar ne brutalno počiva velika glava na možatih plečih, tako čudovito neavstrijski se zdi ta mož, ki ni ne eleganten ne gibek in prav nič habsburški.

Nič ljubeznivega ni na njem, malo prijaznega, vse težko, kljubovalno: čelo, začetki las, brki. Izraz človeka, ki se je naučil molčati in trpeti, ki je gospodovalen in kljubovalen, ki zaničuje ljudi in spoštuje tudi svet samo kot železo na svojem naklu; izraz nasilnega, neustrašnega človeka. Toda njegovo oko, sinjesivo, s svojo malo punčico pokaže včasih mehkobo, ki si je neče priznati, izdaja v ljubezni nenadno vdanost, otožnost. Tudi njegova pobožnost je videti pristna, nič manj seveda tudi njegova lakomnost. To glavo si težko mislimo veselo; postavljena med voljo po moči in zaničevanju, se zdi, da je oboje nanjo usodno vplivalo. To je glava človeka, ki je zapisan smrti.

Zdaj mu je petdeset let, bojijo se ga in mogočen je, toda od življenja, ki je za njim, vendarle ni imel bogve kaj. Sovraštvo in ljubosumnost cesarskih bratrancev sta mu zagrenila mladost. Ko je izpolnil dvajset let, so se izkušali presvetli nadvojvode, ki niso imeli na nič drugega misliti, kakor kdo bi bil v prestolonasledstvu najbolj prijeten, iznebiti tega mrkega človeka: prisilili so ga, da se je odpovedal kroni, češ da je bolan, kandidat smrti. Potem je Oton, ki je stopil na njegovo stopnjo, zaradi razuzdanega življenja

zgodaj zbolel, on pa, Franc Ferdinand, je ozdravel in postal na jezo nadvojvodske hiše vendarle zopet prestolonaslednik. Kako so lačni oblasti, kako izkušajo, mogočni in hladni, izkoristiti vsaj za nekaj časa smrt, če je že ne morejo premagati!

V tem Habsburžanu je živel kos fantazije. Ljubezenske zgodbi, s katerimi izkušajo brezdelni principi polepšati svoje prazno življenje, nagnjenje te propadajoče rodbine, da se osveži z ljubeznimi iz ljudstva, moda teh nadvojvod, zbirati pustolovščine kakor pse ali palice, vse to se zdi, da je temu možu z oglato glavo tuje; on sanja o zakonu iz ljubezni in je odločen, da si svoje nazore o sreči ne da zamegliti od lastnega častihlepja. Poišče si grofico, z njo se hoče poročiti, z njo hoče imeti otroke.

Zdaj je ravno 14 let, odkar se je boril s sedemdesetletnim cesarjem za svojo Sofijo. Ta se je upiral. Rudolf, njegov rodni sin, se je usmrtil zaradi žene, s katero se kot prestolonaslednik ni smel poročiti, — in zdaj naj bi mu nečak, ki ga ne more trpeti, vsilil hkrati s pravico do nasledstva še neznatno plemkinjo in pokvaril legitimno vrsto cesarjev s kakršnokoli manjvredno krvjo? Toda nečak ni odnehal, trdovraten in poln mržnje, kakršen je stal pred starim cesarjem, je vztrajal pri svoji volji, ker se je dobro zavedal, da se ga drugič ne morejo iznebiti.

Naposled pa je le stal, dva dni pred svojo izsiljeno poroko, v mali posvetovalnici dvora in se je s slovesno prisego pred cesarjem in državo odrekel za vsakega otroka, ki bi ga imel s češko grofico, habsburškemu nasledstvu. Presunljiv trenutek za moža, ki so ga gnali v zakon pobožnost, osamljenost, morda sentimentalnost — in zdaj mora privoliti, da vzamejo potomcem tega zakona, še preden so se rodili, njih pravice!

Ali se ni morala v njem z vsakim letom srečnega zakona stopnjevati želja, da bi tovarišico, katere otroci so ga srčno ljubili in ki jih je bilo veselje gle-

dati, po ovinkih vendarle legitimiral? Tako je dosegel, da mu je žena postala vojvodinja, in izkušal med enakorodnimi knezi odpraviti predsodek, ki je vendar njega samega v drugi obliki še povsod objemal. Po nekaj letih je doživel triumf, da je celo nemška cesarica sprejela njegovo ženo. Viljem II., veliki zaveznik, od čigar volje so bili odvisni državni načrti Franca Ferdinanda, je bil do Sofije vedno vljuden, in četudi se ni prijateljstvo obeh mož, ki sta bila zelo istih let, ravno na to naslanjalo, bi bilo vendarle nemogoče, ako bi bil cesar omalovaževal vojvodinjo. Za to je bil nadvojvoda hvaležen nemškemu cesarju, tolikanj bolj, ker je Franc Jožef, trmoglav in neupogljiv, doma vztrajal na svojem ceremonielu in je potisnil svojo nečakinjo za zadnjo svetlost na dvoru.

In vendar si ni nadvojvoda v svoji vdanosti in kljubovalnosti ničesar bolj želel, kakor da bi napravil svojo ženo za cesarico, svoje otroke za prestolonaslednike. Zadosti dolgo ga je odrival stari gospod: zdaj jih je imel čez osemdeset.

Zato sta bila danes in jutri zanj važna dneva: ženo, ki naj bi potovala za njim v Srbijo, je hotel po inspekciji XV. in XVI. zbora popeljati v Sarajevo: na tleh monarhije, ne samo v Bukarešti in Berlinu, naj bi bila Sofija tiste dni prvič slovesno sprejeta, žena bodočega cesarja. Presenečenje, ki si ga je on izmislil in katerega tajnost so pred svojimi dunajskimi sovražniki še včeraj zatrjevali njegovi prijatelji.

Nemirno begajo misli Franca Ferdinanda med osebno usodo in usodo držav. Če misli na cesarja Viljema, je za strogo monarhične osnovne poteze njegovih idej in spoštuje v mogočnem prijatelju legitimizem, ki ga je zrahljal v svojem lastnem zakonu. Tudi kot lovec mu cesar imponira, zakaj nobeden izmed njiju ne lovi kakor Franc Jožef po ves dan samo eno žival, divjo kozo, ki jo je težko dobiti; oba se veselita dolge vrste pred njiju nagnane divjačine in obhodita potem dolgo fronto, kakor da so to vojaki.

Sicer imata drug drugega po pravici za miroljubna. Ko je neka ciganka prerokovala nadvojvodi, da bo zanetil veliko vojno, se ji je smejal: njemu ni bilo prav nič do zmage in lavorik. Njegova želja je bila, da to trhlo državo na znotraj utrdi, zato si je zasnoval poseben načrt. Vzel bi Ogrom, ki jih je sovražil, Sedmograško, Rumunijo bi na kakršenkoli način približal monarhiji, izpolnil staro željo Čehov in se dal kronati v Pragi in v Budimpešti, izpremenil dualizem v trializem ali pa zgradil vso državo, ako bi ne bilo drugače, iznova iz petih delov kot zvezno državo: to je bil njegov načrt.

Zato je bilo seveda treba izkušati Srbe zavarovati pred Bolgari na zunaj, pred Ogri na znotraj, treba je bilo rešiti zveste Hrvate pred ogrskimi vohuni in s previdnostjo ločiti sorodna plemena tako, da bi se počutili Slovani v državi tako dobro, da bi ne silili drugam. Franc Ferdinand je bil prijatelj Srbov, in če se je zdaj odpeljal na njih mejo, je lahko pričakoval zase in za svojo ženo prijaznega sprejema.

*

Belo se svetijo nizke hiše Sarajeva, s ploščatih streh se odbija nebesna sinjina, pisano se izpreminjajo praznična krila in oblačila Bosancev, ki se podvizajo v opoldanski svetlobi, došli od daleč v mesto, da bi videli tujega kneza, ki naj bi skoro postal oče dežele. Vsevprek hrumi in vrvi, danes je dvojno slavlje: k Bosancem prihaja v goste avstrijski prestolonaslednik, Srbi med njimi pa slavijo dan, ko so bili pred petimi stoletji v bitki na Kosovem polju njih dedje uničeni — narod, ki slavi v besedi in pesmi svoj največji poraz kot grozno svarilo. Vedno iznova.

To leto pa je bil ta dan — prvič — dan vstajenja, zakaj zdaj so naposled premagali Turke in Bolgare, in tisti stotisoči, ki jih Avstrija sili, da se imenujejo njeni podložniki, ker je Aehrenthal pred šestimi leti ugrabil obe zasedeni provinci, Bosno in Hercegovino, meso njih mesa, tisti stotisoči čutijo v sebi dvojno jezo,

ker se jim hoče danes tuj prestolonaslednik po vsej sili pokazati kot njih gospodar, s svojo ženo vred, ki tam gori na Dunaju ne velja za polnovredno. Tako so povedali tem meščanom in kmetom advokati in agenti.

Tudi besede popov segajo danes živo in globoko v razburjena srca tega versko mešanega ljudstva po prenapolnjenih cestah njih glavnega mesta. Rimsko molijo in se spovedujejo Hrvatje, pravoslavno samo Srbi v deželi, desetletja in desetletja se vprašujejo tudi tu, kaj je močnejše, vera ali pleme: po veri se priznavajo k zapadni Evropi in tako k Avstriji, po krvi k svojim srbskim bratom. Danes ga povprašamo — si mislijo pisani Hrvatje — ko bo pri slavnostni pojedini v konaku zvrnil nekaj čaš sladkega, težkega vina: ali bo Budimpešta še nadalje ravnala z nami kakor s tolpo tatov ali bi ne bilo prav, ko bi se hoteli na Dunaju spomniti našega Jelačića, ki je položil svoj krvaveči meč na oltar sv. Štefana in rešil Avstrijo pred upornimi Ogri.

— Koliko tujcev je danes v mestu, si misli policijski šef, ogrski doktor, ko se vozi po ulicah, in molči. Ker naj bi bil obisk „samo vojaški“, so prepustili varstvo vojaštvu; civilna policija, vsega 150 mož, naj bi skrbela samo za red kakor vsak dan.

— Kako malo vojakov je videti, si misli policijski šef in molči. Kaj le misli minister na Dunaju, da ne skrbi za varnost? Pa tudi guverner ni odredil nič posebnega: vojaštva, je dejal, skoraj ne more postaviti za špalir, zakaj nadvojvoda pride vendar s soprogo, in tako pride prav za prav le kot prestolonaslednik.

Hitro prevozijo štirje avtomobili predmestje, od daleč je slišati klice „živio!“, radostno, ne divje. Zdaj zavijejo na Applovo nabrežje, v prvem avtu vladni komisar in župan, v drugem prestolonaslednikova dvojica, zadaj Potiorek, guverner Bosne in Hercegovine, poleg šoferja neki grof Harrach, lastnik voza, od avtomobilskega zbora. V tretjem in četrtem spremstvo. Tedaj se zajezi množica, klicanje narašča: na skrajni meji svoje države vidi nadvojvoda, da ga po-

zdravljajo v spornem vremenskem kotu, in poleg sebe vidi ženo, kako se kakor cesarica zahvaljuje za pozdrave. Ta trenutek ga lahko opaja: zaradi nje in ker je dosegel, da se mu je izpolnila dolgoletna želja. Blizajo se mestni hiši.

Zviškoma, o poli enajstih poči desno od avtomobila kakor iz puške, neka majhna reč prileti za dvojico ob voz, se odbije: šele ko pride naslednji avto, se razleti bomba, kakor bi ustrelil iz topa.

Vsi vozovi se ustavijo. Dva častnika iz spremstva sta ranjena. Nadvojvoda pošlje pomoč, težko ranjenega podpolkovnika spravijo v bolnico. Atentator je stekel medtem po mostu čez Miljačko; drevili so za njim, ga zgrabili na drugem bregu: avstrijski Srb je, mladi črkostavec Čabrinović. Čez deset minut se vsi odpeljejo.

Mestna hiša, sprejem po mestnih očetih: bled jih zdaj besni nadvojvoda nahruli: „*Tukaj torej sprejemate goste z bombami?*“ Nihče ne odgovori. Razburjen govori župan svoj govor, nemirno ga poslušajo. Ko hoče nadvojvoda odgovoriti, čuti, da se mu glas trese, po sili se umiri. Njegova soproga sprejme vodilne žene odličnjakov. Ali čuti ona, ali ne čuti on, kako smešno se ta prizor, od katerega sta smela načeloma toliko pričakovati, razvija v malomeščanski resničnosti? Za to torej življenjska nevarnost, kateri sta za las ušla, da se razlegneta v tej nizki hiši, ki so jo z nekaj preprogami napravili slavnostno, dva bedasta govora?

Stopita iz hiše. Množica močnejše ploska. Grof Harrach vpraša začuden guvernerja:

„Ali ni Vaša ekszellenca odredila nobenega vojaštva v varstvo Njegove cesarske visokosti?“

„Mar mislite, gospod grof, da je Sarajevo polno atentatorjev?“ odvrne guverner zbadljivo.

Bled, težko se brzdaajoč, izpremeni nadvojvoda spored, sam hoče v bolnico, da bi pogledal, kako je z ranjencem, gospa naj se pelje naprej v konak, kjer čaka obed. Toda ona ga hoče po vsej sili spremljati; molče se vda. Iz previdnosti se odločijo za drugo pot. Mladi grof, ki ni mogel nič boljšega doseči, hoče stati na levem stopalu poleg nadvojvode. Ta mu nevoljno zakliče: „*Pustite vendar te neumnosti!*“ Kakor prej, samo hitreje, zdirjajo štirje vozovi drug za drugim.

Množica je močnejša, nemirnejša, vpije „živio!“ Toda šele ko zakliče neka stara žena po češko „Na zdar!“ se zasmehljajo Sofijine blede ustnice. Ob začetku Franc Jožefove ceste, ki je bila na prvi poti, so napravili ljudje, vedno vse brez policije, prostor za prehod.

„*Po nekakšni fatalni pomoti*“ krene zdaj prvi avto okoli vogala na cesto. To premoti drugega šoferja, da tudi on tja zavije. Guverner pa, ki je pravkar zbadljivo odgovoril, Potiorek, ki je za vse odgovoren, ga opozori na zmoto in mu ukaže, naj vozi dalje po nabrežju. Tako pride avto čisto blizu desnega pločnika, in šofer začne malo bolj počasi voziti.

Nenadoma počita z desne cestne strani, komaj tri metre daleč ali pa ne, dva strela. Zdi se, da ni nihče ranjen. Guverner, ki prepozno opazi, da je Sarajevo polno atentatorjev, plane kvišku in ukaže šoferju, naj obrne, da bi prišli na drug most. Pri tem sunku omahne nadvojvodinja na prsi svojega moža. Guverner sliši, kako oba zakonca nekaj zamrmrata. Zdaj se šele mož zave, da se je morda kaj zgodilo.

Toda nadvojvoda sedi pokonci. Spremstvo priteče. Nihče še ne opazi, da je zadet, tudi za ženo mislijo, da je omedlela. Kar privre kri iz njegovih ust, on omahne postrani, odpnejo mu uniformo: na desni strani vratu brizgne zdaj iz velike odvodnice kri po zeleni generalski suknji po blazinah voza.

Nadvojvodinja, ki je sedela naslonjena nanj, kakor da se je zatekla k njemu, je v nezavesti, vendar

ni videti nobene rane. Peljejo se k vladnemu poslopju. Odnesejo ju gori v sobo poleg dvorane, kjer se hlade šampanjske steklenice. Zdravniki ugotove pri njej razstreljeni spodnji del telesa, pri njem pa prestreljeno odvodnico. Neki frančiškan da obema odvezo, potem pride knezoškof, ki ga je svaril. Četrť ure kesneje je nadvojvoda Franc Ferdinand Avstrijski d'Este, prestolonaslednik v habsburški monarhiji, mrtev. Nekaj minut pred njim Sofija, grofica Chotkova, nadvojvodinja Hohenberška, edini človek, ki ga je priznaval ta sovražnik ljudi, in prav njemu se je odrekel sodobni svet. Njej so morda veljali njegovi poslednji zlogi, njemu njeni: nihče jih ni razumel. Nihče ne žaluje za njim. Samo otroci jokajo na belvederskem gradu.

Medtem je množica zgrabila morilca. Hitro je pogoltnil ciankali, a ga takoj zopet izbljuval. Gimnazijec je, devetnajst let ima, po narodnosti Srb, po državljanstvu Avstrijec. Dvakrat simbolično je njegovo ime: Gabriel Princip. „Oznanjevalec?“ Zakaj oznanjevalec? In katerega principa oznanjevalec?

*

Tri ure pozneje se je bližal v Kielskem zalivu motorni čoln cesarski jahti „Hohenzollern“. Cesar Viljem, kot admiral, je stal na krovu pod solnčnim jadrom in vodil dirke. Če je pogledal nekoliko bolj proti vzhodu, je videl, kako meče nekaj črnih ladij svojo senco pred solncem, nosile so Union Jack.* Tudi Churchill, minister mornarice, je hotel priti s temi angleškimi ladjami, ki so se po 19 letih prvič zopet pojavile na Kielskem tednu, toda Tirpitz se je brani „*sesti s tem pustolovcem za isto mizo*“. Cesar ni pogrešal Angleža, bilo mu je že preveč, kar je včeraj tvezel njegov poslanik o miroljubnosti Anglije. Brianda, da, tega je pričakoval, s tem pariškim meščanom bi bil rad govoril, povabil ga je bil po knezu Monakovskem. Toda tega ni bilo. Zakaj?

* Ljudski izraz za angleško zastavo. Op. prev.

Previdnost, nezaupanje med tremi državami. Mali Italijan se je tudi vedno bolj in bolj odmikal. Ali se je bilo mogoče zanesti še na koga, razen na starega gospoda na Dunaju?

Zdaj je motorni čoln dosegel ladijski bok, ladji dajo znamenje. Cesar odkima: puste naj ga na miru. Toda častnik v čolnu ne odneha, v roki drži brzojavko, jo vtakne pomembno v škatlico, vrže na krov, ordonanca jo pobere in stopi strumno pred njegovo veličanstvo. Cesar čita, kaj se je pravkar zgodilo v Sarajevu. Grize si ustni, potem pravi: „Zdaj moram pričeti iznova“. Dirke se odpovedo, Kielskega tedna je konec. Po krovu hodi cesar sem in tja, morda si misli:

— Na vrsto pride potemtakem mali Karel. Popolna ničla, toda strogo legitimen, z ljubeznivostmi torej ne opraviš nič pri njem. Če sem spremil dobro, zajetno Chotkovo do mize, sem lahko Franca za vse pridobil... Treba se bo peljati na Dunaj. Toda kako ju bodo pokopali? V cesarsko grobnico ona nikakor ne more! Stari gospod ga že tako ni maral. — Prav za prav pa je bil le spodoben človek. Pet tisoč jelenov sredi svojih štiridesetih: to ni kar tako! Samo prav nobenega smisla za kaj višjega; glasba in poezija, najvišja zaklada človeštva, sta mu bila dolgočasna in zoprna. Kvečjemu starine. Na žalost tudi nobenih jezikov, včasih nenedoma tako tesnobno tih... Ali se bodo Dunajčani kaj zgenili, ker je dečko Srb? Kaj še, ti junaki nimajo nikdar pravega poguma... Brzojavka!

In on piše: „Globoko presunjen sem sprejel vest o strašnem umoru...“

*

Kako je bilo to mogoče! kliče Evropa. Gorje odgovornim! Težko bodo dajali odgovor!

Čudne reči se zgode, čudne reči se opuste. Le nekaj dni traja preiskava, nekam čudno skrivnostna je. Ali bomo komu prizanašali? Kaj bodo naredili s Potiorkom, z gospodom guvernerjem, ki je jamčil za varnost in je bil po prvem strelu še žaljiv? Ki ni odredil med bitkami nobenega vojaštva v zaščito svojega gospoda? Ki je na kritičnem mestu, kjer ne more nihče

hitro voziti, krenil na napačno pot, popravil zmoto, obrnil, in ni niti zapazil, da sta gospodar in gospodarica že davno izkrvavela? Braniti bi se sicer ne mogel, zato ga še rajši puste na miru.

Kaj bo izpovedal šef uprave? Vitez Bilinski, ki je vedel pač več, kakor je bilo všeč nadvojvodi? In ali ne bodo trdo prišli njegovega policijskega šefa, čigar ljudje so pustili, preden se je razpočila prva bomba in potem, „šest ali sedem“ njim znanih ljudi z bombami in revolverji ob cesti, koder se je pomikal sprevod. Nobenega policista ne zgrabijo. Ali tiče za tem močnejše sile?

Glavar zagrebškega mesta je pozneje — ne pred sodiščem, je torej težko kontrolirati — zaupal svojim prijateljem: prve dni junija je dobil anonimno denunciacijo iz Beograda, v kateri so bila označena imena poznejših atentatorjev. Ta imena je sporočil hrvaški vladi, ta pa ogrski. Toda iz Budimpešte ni nobenega odgovora v Zagreb, in tako ni nihče pooblaščen, da bi pazil na prijavljene morilce, ki so potem res točno prišli čez mejo. Medtem se pojavi na policijskem uradu zagrebški jurist dr. Gagliardi z istim svarečim poročilom. Tudi na ta protokol ogrska vlada molči.

Toda medtem ko domačinom tako bratovsko prizanašajo, to se pravi, ko si vzajemno prizanašajo, ostaneta srd in maščevanje prihranjena za Srbe, ki morajo kot narod biti krivi tega umora. Ko bi vendar mogli dobiti niti tja do Beograda! Tako upajo na Dunaju. Ko bi bil v to zapleten vsaj en srbski minister: bi jih lahko zagrabili za vrat! Potrudite se, kolikor mogoče! kličejo na Ballplatzu na pot gospodu pl. Wiesnerju, ki naj hitro na licu mesta prouči akte. Gradivo, gospod sekcijski svetnik, zoper srbsko vlado!

Ta išče in brska, kolikor more; toda po štirinajstih dneh je lahko kot poštenjak brzojavil na Dunaj samo tole. Prvič: *Material izza časa pred atentatom ne nudi nobene opore za to, da je srbska vlada pospeševala propagando. Zadosti gradiva, četudi skromnega, pa je za to, da so to gibanje pospeševala društva v Srbiji, kar je vlada mirno gledala.* Drugič: *„Sokrivda srbske vlade pri vodstvu atentata ali njega pripravi in dobavi*

orožja se ne da z ničimer dokazati... Pač pa vse tako kaže, da se to ni zgodilo." Tretjič: „Objektivno nepobitno je dokazano, da so bombe iz srbskega armadnega skladišča, ni pa nobenih dokazov, da so bile šele zdaj ad hoc vzete iz skladišč, ker lahko izvirajo iz zalog četnikov iz vojne. Ostale pozvedbe po atentatu nudijo vpogled v organizacijo propagande Narodne Odbrane. Dragoceno uporabno gradivo, ki pa še ni pregledano; nagla pozvedovanja se vrše.“ Poročilo navaja kot edine krivce, o katerih ni skoraj nobenega dvoma: srbske obmejne in carinske uradnike, nekega srbskega majorja in nekega bosanskega železniškega uradnika.

Političnih posledic se torej ni bati: odlični Hrvati in Ogrji n a j se ne obdolže, odlični Srbi pa se ne morejo obdolžiti.

Medtem zaslišujejo oba morilca. Eden, Čabrinović, sin nekega Avstrijca v Sarajevu, je prevzel vodstvo, izšolal mlajšega tovariša in ga poučil ter vtihotapil orožje čez mejo. Z več drugimi sta se zarotila v Beogradu zoper življenje prestolonaslednika.

Mar ni bil tisti dan kakor prispodoba? Dan prihoda se je skladal z datumom, ko so bili nekoč njih očetje poraženi od Turkov, hkrati pa je ubil mladi Miloš Obilić zmagovitega Murada in postal junak naroda, da zveni še dandanes Miloševo ime iz pesmi žena in mož. Postati drugi Miloš — in naj velja življenje!

Prinčip, več let gimnazijec v Beogradu, pozneje v tesnih stikih z narodnimi društvi in tako vzgojen v velikosrbskih idejah, mlad človek s temnimi, odločnimi potezami, izjavi pred sodiščem:

„Nadvojvodo sem smatral za našega smrtnega sovražnika: on je hotel ovirati edinstvo vseh Jugoslovanov!“ Zato je sklenil, da umori njega, potem pa še samega sebe, da bo ostalo vse tajno. Vsakogar, ki ga osumijo sokrivde, zagovarja, neče povedati imen, da bi ščitil druge, nikoli ni iskal koristi iz svojih misli: radovoljno je hotel žrtvovati svoje življenje najvišji želji svojega naroda. Nastopa moško, preprosto, z monomanskim idealizmom anarhista. Nič ne govori zoper njegovo mišljenje razen dejanja, ki ga je spoznal za edino

sredstvo. Obsodijo ga na 20 let ječe. Po treh letih trajne temnice umrje. Tri druge usmrte.

Wiesnerjevo poročilo pa zamolče javnosti, zamolče ga celo zavezniku: srbska vlada mora ostati kriva. —

Črno in viharo se podi megla čez deželo; plamenice mečejo pošastne luči na razmočeno pot pred dvema visokima črnima vozovoma, v katerih se zibljeta proti Donavi krsti umorjenih zakoncev. Namenjeni sta v Artstetten, h grobnici, ki jo je zgradil sam nadvojvoda. — Rajši s Sofijo na našem posestvu kakor brez nje v grobnici kapucincev, si je nekoč mislil Franc Ferdinand, ki je to ženo ljubil bolj kakor izraz oblasti.

Kar prihrumi strašna nevihta; izprežejo, čakajo, rakvi odneso nazaj v malo dvorano pöchlarnske postaje. In spet ležita hladno in molče blizu zabojev in kovčegov, kakor da ne bosta našla pokoja, ki sta ga iskala dan za dnem na dolgem mrtvaškem potovanju. Pozno dospejo k Donavi, ki šumi mimo s težkimi, od dežja razbičanimi valovi.

Pöchlarn! Kjer je nekoč vladal grof Rüdiger. In ko plavata naposled rakvi na črnem brodu čez Donavo, se nenadoma pojavi na bregu Hagenova postava, Giselher, Kriemhilda in Etzel so tam, da molče sprejmo potomca po tisoč letih.

Tu, na istem ovinku Donave se je vnel nekoč svetovni požar, ker je padel v Wormsu nedolžen človek.

Drugo poglavje

Vojna grofa

Pogreznjena globoko v baročni naslanjač, z visoko prekrižanimi slokimi nogami, v tesno prilegajoči se svetlosivi obleki: tako sedita dva grofa srednjih let v zlatordeči delovni sobi dunajskega zunanjega ministra. Skoz visoka odprta okna prihaja od Volksgartna vonj lip. Prve dni julija še vedno na Dunaju? Državni posli? Da, razpravljata o vprašanju, ali se bo lahko nosila tudi rumena sirova svila ali samo siva obleka, dvorno žalovanje poleti je vedno fatalno, in črni trak, ki ga nosita na levi roki, bi delal k rumeni barvi le nekam preveč narodno-avstrijski videz. V topo razglabljajočem pogovoru izkušata drug drugemu z etiketnimi vprašanji vzbuditi dojem čemernega razpoloženja: v resnici pa sta oba zaradi dogodka v Sarajevu veselo poživljena.

Imeni teh dveh c. in kr. kavalirjev? Dolgi sta, a zgodovina ju bo imenovala samo Berchtold in Forgách. Ker pa jima prisluškujemo v njunem zgodovinskem trenutku, zahteva zgodovinska vernost, da ju predstavimo. Leopold grof Berchtold von und zu Ungarschitz, Fratting und Pullitz, minister c. in kr. hiše in zunanjih reči združenih kraljestev in dežel: podolgasta glava, nekoliko koničast podbradek, fin nos, utrujene oči, zgodaj plešast, kratko pristriženi brki nad mehкими usti, cinično blaziran, eden najelegantnejših gospodov na Dunaju, šarmanten, kadar mora biti, površen v mislih, lahko miseln v dejanjih, omahljiv pri odločitvah, z izrazom prenasičenega svetovnjaka in sportnika, ki rajši redi konje za dirke in za boj kakor jih pa jezdi, ki

sploh najrajši vodi in opazuje življenje s tribune, da startajo žrebec in general, vojak in dirkač po njegovih idejah.

Drugi je videti bolj možat; tip huzarskega ritmojstra, Madžar. Ima tudi lepo ime: grof Forgách de Ghymes und Gács, do nedavna poslanik monarhije v Beogradu, kjer se je dal v Friedjungovem procesu speljati na led potvorjenim aktom, s katerimi se je borila Avstrija zoper njegove Hrvate; torej v diplomatski službi dovolj preizkušen, da je sedaj lahko državni podtajnik svojega zaupnika, hkrati tajni izredni poslanik Ogrske pri grofu Berchtoldu. On je tisti, ki hitro utrujenega ministra že tri leta kar naprej plaši: nekaj se mora zgoditi!

Tisto leto prej — med nami povedano, velika blamaža Berchtoldova. To skrho: buhareški mir je treba izbrusiti: to je osnovna misel častihlepnega grofa. Takrat so rasle dežele in moč treh balkanskih držav, posebno Srbije. Pred vojaštvom, ki je bilo dvakrat zastonj mobilizirano, smo se osmešili. Če hočemo sploh še obdržati službo in sloves, potem je revizija nujno potrebna. Leto poprej je obljubila Bolgarija Srbom vojaško pomoč tudi proti nam, čeprav smo povsod podpirali svobodo Bolgarije. Takrat je zagodrnjal Berlin in podprl proti nam obe neslovanski državi, Rumunijo in Grčijo. Dva težka poraza za ministra!

Zdaj je čas za povračilo! Nobenega gesla ni treba, stara zlata beseda prestiž zadostuje. Mar ne stojijo že tako skoraj sami Srbom sovražni demokrati za židovskimi listi? In čeprav ni noben državljani maral za prestolonaslednika, razen morda na Tirolskem, kjer ga je papežev blagoslov napravil popularnega, bo vendarle lahko pripraviti razžaljeno ljudstvo, da bo zakričalo: Prestiž Avstrije je v nevarnosti pred zavratnimi Srbi! Tako se utrjuje Ballplatz, Izvolskij škriplje z zobmi, San Giuliano potihem piska skozi zobe, in Berlinčani, ki se tako radi zaganjajo v nas, iztegajo jezik.

Z vsakim dnem so večje nevarnosti: na vseh koncih in krajih obupanost, mržnja, strast, obstrukcija, zmeda jezikov. Vladni uradniki razpravljajo, nikar da bi delali. Parlamentarci brez poguma, Za plehko in-

teligenco v modernih vele mestih ogromna množica okornih kmetov, ki ne znajo ne brati ne pisati, ki so prirasli na grudo, ki na Sedmograškem še medvede lovijo ali na Severnem Češkem delavce tvornicam dobavljajo. Kramař zve samo iz krepke izjave monarhije, da ta še živi, toda mobilizacija v tretjič, in niti ne nad sovražnika? Potem se bodo sprožile puške v notranjosti, pa bo polom. Torej nobenih diplomatskih zmag več! Vsako ponižanje naredi te Srbe še predrznejše. Ali jim moramo pobrati njih svinje ali pa se začne! Po Bukarešti se v Bosni, kjer je skoraj polovica srbska, ne da več dihati. Poljak Bilinski dela menda tudi samo zdražbo. Držati torej Rumuna v nevtralnosti, Ferdinanda nalahno potegniti na to stran, Berlin pa —

Berlin! Kdaj bo spet takšna prilika? Umor kneza delstvuje na Viljema avtomatično: kazenska odprava kakor proti Kitajski, zarota zoper nadvojvodski dom, oborožena pest, sijajna obramba! Torej velika uniforma: svojeročno pismo starega gospoda. Koga bi le poslali v Potsdam? Morda malega Hoyosa, tega imajo tamkaj radi, pa pazil bo, da stari Szögyény ne bo čenčal neumnosti. Ampak kako razložimo vse to staremu gospodu? Naposled gre le vse v njegovem imenu, in če nenadoma počí, se lahko do smrti prestraši; potem pride na vrsto mali, in po nas bo. Kaj bi zahtevali od Berlina? Splošno obvezo v nibelunškem slogu: ali pojdejo na te limanice? Tam je vse mogoče. S takšno obljubo v žepu bi se lahko kar začelo. Hötzen Dorf koprne že pet let po tem in Krobotin tri leta. „S Srbijo“, je dejal včeraj, „lahko opravimo v štiri tednih.“ Brž, preden zve Rusija, kako se godi njeni ljubi hčerki! Sicer pa se vse oddahne, ker Viljema ne bo k pogrebu: drugač bi se oba Najmilostnejša zopet objela z mirovnimi solzami v očeh. Vsi so navdušeni za vojsko, nekateri celo mislijo, da je lokalizacija mogoča.

Nevarnosti? Ali ni Rus pred petimi leti lepo molčal, ko je Aehrenthal vzel obe provinci? Veliki Rus hoče na odprto južno morje in ima do tega prav toliko pravice kakor mali Srb: torej je naše zgodovinsko po-

slanstvo, da oba pri tem oviramo. In če bosta kljub temu hotela, kako naj ohranimo mir? Če pride kmalu do spopada, tant mieux pour nous! Saj tako Pašić prav za prav ni nasprotnik, ki bi bil vreden, da bi človek za njegovo uničenje žrtvoval svoj poletni dopust. Ampak veliki boj proti Rusiji, najlepši cilj, ki ga niti Aehrenthal ni dosegel. V dveh letih dogradi Rus svoje železnice. Kdo nam zagotovi to mesto po dveh letih? Hitro! Začnimo pismo za našega Najmilostnejšega gospoda!

Nekoliko pozneje je pisal grof Berchtold svojemu poslaniku v Rim, da bi bilo, ko bi hoteli pretresati vse mogočnosti prihodnjih tednov, to toliko, kakor ko bi se šel kdo izprehajati po labirintu. *„Zazdaj se mi zdi, kakor da me je usoda izbrala, da se pridružim ministrom, ki so hoteli uganjati mirovno politiko, pa so morali delati vojno politiko, od kardinala Fleuryja do Lambsdorffa, in upam, da dosežem več kakor zadnji eksponent te smeri.“*

*

Grof Tisza je proti.

Najsposobnejša glava v državi, hkrati najmogočnejša, je zoper vojno proti Srbom, ki sta si jo izmislila oba druga grofa. Ali jo bo s svojo mogočno besedo preprečil? Ali se morda pamet drži tega žilavega Ogra? Ali je tu resen Evropec, ki se hoče, v svesti si strašne odgovornosti, na vsak način ogniti vojni samo zato, da jo prepreči?

Podoben pa ni pacifistu. Najboljši sabljač in govornik daleč naokrog, pogumen, žilav, ki skriva mogočno voljo v mirnih kretnjah, že davno oligarhičnega svetovnega naziranja, nelojalen proti drugi državni polovici, v bistvu zakrknjen proti vsemu, kar ni madžarsko: v tem okviru pa državnik in poznavalec ljudi, vedno prožen, nikoli utrujen, povsod, kjer poseže vmes, prvi, v svoji staromodni obleki podoben šolskemu učitelju. Človeku se zdi, kakor bi nosil ta mojster rapirja vedno na obrazu sabljaško masko, zakaj veliki naočniki ščitijo njegov prodirni pogled pred drugimi prodirnimi pogledi. S svojim dolgim molkom, s svojimi hitrimi epigramatičnimi govori združuje te-

lesno in duševno prožnost in ima v sebi nekaj, kar imajo junaki starejšega sloga v romanih in kar deluje na zanimive žene.

Štefana grofa Tiszo so prevzeli precej mešani občutki, ko mu je brzojav javil, da je umorjen sovražnik Ogrov Franc Ferdinand. Zdaj ni več grozila enaka volilna pravica, s katero je hotel prestolonaslednik zlomiti na Ogrskem nadvlado Ogrov nad Saksi, Rumuni, Hrvati in Slovaki, zdaj se je razblinil „trializm“, razblinila samostojna Jugoslavija: vse z enim samim strelom. Ali naj bi bil grof Tisza v prvi četrti ure zelo nesrečen?

V drugi četrti je osupnil politik: ali ne bo slavo-hlepni Berchtold uporabil ugodne pretveze in po toliko poizkusih vendarle planil na Srbijo? Ali se bo dal Forgách pregovoriti od svojih dunajskih prijateljev? Nič se ne zdi Tiszi nevarnejše kakor zmaga nad Srbijo: ta bi pomnožila Slovane v monarhiji za milijone in tako v svoj prid okršila Sveti osnovni zakon, ravnovesje med Ogrsko in Avstrijo, vznemirila tudi Hrvate in Rumune v njegovi deželi, spravila torej v nevarnost vso njegovo politiko, ki jo je usmeril na to, da podredi vse oblasti Madžarov.

Na Dunaju Tisza kmalu zve, da hoče Berchtold v resnici udariti. Zdaj velja hitro zagroziti staremu gospodu, in Tisza piše svojemu cesarju: „*da se ne morem strinjati z Berchtoldovo namero, ki hoče izrabiti grozodejstvo v Sarajevu kot povod za obračun s Srbijo. Grofu Berchtoldu nisem prikrival, da bi smatral to za usodno napako in da bi nikakor ne prevzel nobene odgovornosti. Prvič nimamo doslej nobenih zadostnih dokazov, da bi lahko naprtili Srbiji krivdo in kljub morebitnim zadovoljujočim izjavam srbske vlade izzvali vojno s to državo. Imeli bi kar najslabši „locus standi“, ves svet bi nas imel za rušilce miru in zanetili bi veliko vojno pod najneugodnejšimi okolnostmi. Drugič smatram ta čas, ko smo Rumunijo toliko kakor izgubili, in leži Bolgarija, edina država, na katero se še lahko zanesemo, onemogla na tleh, v splošnem za zelo neugoden. Spričo sedanjega položaja na Balkanu bi kaj lahko poiskal primeren casus belli.*“ In najnujneje svetuje, da

je treba zopet sprijazniti Nemčijo z Bolgarijo, izkoristiti navzočnost nemškega cesarja, „da spričo zadnjih groznih dogodkov preženemo temu visokemu gospodu naklonjenost do Srbije in ga izkušamo pridobiti za krepko podporo naše balkanske politike.“

Majhna mojstrovina to pismo, sabljaško delo, kjer se v sekundah menjavajo udarci in parade. Ko grozi precej jasno z demisijo, grozi hkrati kot ogrski diktator z vetom Ogrske. Vidi se, da ima Tisza odločitev v rokah. Ali bo ostal stanovit?

*

V svoji vili v Ischlu, kamor se je naglo vrnil od pogrebne svečanosti, sedi stari cesar v lovski suknji pred svojeročnim pisanjem, ki mu ga je predložil Berchtold, njegov zunanji minister. Če je res, da naredi dolgo izkustvo državnika, bi moral biti Franc Jožef na svoja stara leta pametnejši kakor je bil v mladih. Ako neče nobenih vojn več, ko je bil vse izgubil, ni še zato brezpogojni pacifist, in kljub vsej španski izolaciji, s katero obdaja ta poslednji cesar zgodovine svojo visokost, vendarle z enim ušesom posluša klic svojih ljudi, zasleduje in premišlja, kaj hočejo častniki in uradniki, nemški in ogrski, te zadnje opore njegovega umetnega prestola. Nečakova smrt ne gane njegovega srca, že prej ni maral zanj, s svojo nemo-gočo ženitvijo pa se mu je tako omrzil, da ne vidi, ko mu sporoče, kaj se je zgodilo, v tem nič drugega ko prst božji pa takoj reče svojemu pobočniku: „*Bog že ve, kaj dela!*“ Tri dni po tem strašnem izreku razmišlja o lovu na jelene, ki mu je ostal po vseh bridkih izgubah edino veselje v življenju. Kdo bo vladal za njim, mu je malo mar: sluti pač, da se drži ta država s toliko sredobežnimi silami samo še zaradi splošnega respekta pred njegovo starostjo, ki prehaja v spoštovanje: zakaj nekakšno dostojanstvo, nekakšna vzvišenost oddaljuje zaupnost s tem rojenim cesarjem bolj kakor s samim carjem vseh Rusov.

Kljub temu se ne sme utruditi, paziti mora, kaj se giblje v notranjosti, in če je potrebno, z zunanjo nevarnostjo potolažiti notranjo. Pred nekaj dnevi je de-

jal nemškemu poslaniku, ki je prišel, da opraviči cesarja Viljema, ker ga ni bilo: „*Kar se tiče bodočnosti, sem velik črnogledec ... in ne vem, ali bomo mogli še dalje mirno gledati. Upam, da se tudi Vaš cesar zaveda nevarnosti, ki pomeni za monarhijo srbsko sosedstvo. Kar me posebno vznemirja, je ruska poizkusna mobilizacija, ki je določena za jesen, torej prav v času, ko se pri nas menjajo rekruti ... S tako pametnimi ljudmi, kakor sta Venizelos in Streit, gotovo lahko ostanemo še naprej na tej dobri poti. Čeprav mi ni nič do kralja Ferdinanda, je vendar Bolgarija velika dežela in zmožna znatnega razvoja. Bolgarija je, razen morda Grške, edina balkanska država, ki nima prav nobenih nasprotujočih si interesov z Avstrijo. Zato se mi zdi čisto prav, da smo v stikih s to deželo ... Vem, da ima Vaš cesar popolno zaupanje v kralja Carola, jaz ga nimam ... Ko bi le mogli Anglijo popolnoma odtujiti njenima prijateljicama Franciji in Rusiji!*“

To je klaviatura, obsežena z nekaj prijemi, niti produktivna niti zadostna, toda s pravilno prijetimi akordi.

Zdaj, ko sedi pred pismom, ki razvija načrt proti Srbiji, se lahko spominja res samo slabih stvari, in preteklost ga sama približa Berchtoldovemu zapeljevanju, pred katerim se Tiszova svarila kaj hitro razprše. Že poslednji Obrenović je razočaral njegovo dobrohotnost, tisti Aleksander, ki je nečloveško ravnal s svojim očetom Milanom in potem s poroko s svojo Drago onemogočil, da bi se še kdo zanj zavzemal. Umor takih ljudi ni bil prav za prav niti več umor kralja.

In vendar je sklenil stari cesar, da ga sprejme. V Budimpešti je bilo vse pripravljeno, pred tremi leti osorej, spremstvo, vozovi, slavnostna pojedina, vse je bilo določeno: tedaj se je kralj Srbov nenadoma ustrašil in je odpovedal. Tudi tega mu noben Habsburžan ne more pozabiti; še manj tisti dve mobilizaciji, h katerima ga je oni prisilil. Zdaj pa ustreli takle Srb Habsburžana na avstrijski cesti in ga pošlje brez spovedi na oni svet! Ne, Berchtold ima prav — in on

podpiše predpisano mu ročno pismo, v katerem govori cesarju Viljemu takole:

„Atentat, izvršen na mojega ubogega nečaka, je direktna posledica agitacije, ki jo uganjajo ruski in srb-ski panslavisti, katerih edini cilj je, da bi oslabili trozvezo in razrušili mojo državo... Moja vlada mora vbodoče stremeti za tem, da izolira in zmanjša Srbijo... Mir pa bo samo tedaj zagotovljen, kadar bo Srbija... kot politični faktor na Balkanu izločena..., da na poravnavo nasprotja, ki loči Srbijo od nas, ni več misliti in da bo ogrožena mirovna politika vseh evropskih monarhov, dokler bo ostalo to ognjišče zločinske agitacije v Beogradu nekaznovano.“ Srbofobija: edino nacionalno sovraštvo, na katero se lahko vojni duh v začetku sklicuje.

S tem pismom se izvrši odločitev za vojno, kakor sta si jo bila izmislila zadnje dni oba grofa z vojaštvom.

*

Drugi dan je stari grof Szögyény-Marich, Oger, bonhomme, že dolgo let veleposlanik zaveznika v Berlinu, povabljen v Potsdam na zajtrk, da bi ondi izročil ročno pismo svojega gospoda. Cesar čita dolgo pisanje, omeni potem Bethmanna, s katerim mora prej govoriti, in sede k mizi. Tu se mu razveže jezik, govori se o veliko rečeh, tudi cesarica sedi za mizo.

Po zajtrku vzame cesar pismo še enkrat v roko, nakar se razvname:

„Rusija nam bo prav gotovo sovražna... Ako se vname vojna med Avstro-Ogrsko in Rusijo, so na Dunaju lahko prepričani, da bo Nemčija v svoji zavezniški zvestobi stala ob strani monarhije. Sicer pa Rusija še nikakor ni pripravljena na vojno... Prav dobro vem, da bi bilo cesarju Francu Jožefu, miroljuben, kakršen je, težko vkorakati v Srbijo, če so pa na Dunaju v resnici spoznali, da je vojna akcija proti Srbiji nujna, bi obžaloval, ko bi Avstro-Ogrska ne izrabila tega ugodnega trenutka. Kar se tiče Rumunije, bom poskrbel, da se bo kralj Carol korektno vedel. Kralju Ferdinandu tudi zdaj prav nič ne zaupam... Vendar pa ne bom niti najmanj ugovarjal, če se monarhija s pogodbo

pridruži Bolgariji.“ Pri vsakem stavku postaja stari Oger srečnejši. Doma potem hitro šifrira dragocene besede na Dunaj.

In vendar je videl samo en kotiček Viljemove duše: umetno umirjeni nastop, izprva trd, potem velikodušen. Zakaj še preden je o tem pismu kaj slutil, je čital Viljem v poročilu svojega dunajskega poslanca, da je on bojevita grofa odločno in resno svaril, naj se ne prenaglita. Tedaj je vzel cesar dolg svinčnik s krono v roko in napisal poleg teh pametnih besed: „Kdo ga je pooblastil? to je zelo neumno! ga prav nič ne briga ... Potem pa poreko, če pojde narobe, Nemčija ni hotela!! Tschirschky naj kar lepo pusti take neumnosti! S Srbi je treba obračunati, in sicer kmalu! ... Zdaj ali nikoli!“

Kaj je cesarja miru tako razjarilo? Ni tega še dve leti, kar so Srbi prodirali v Albaniji, da bi prišli do morja, Dunaj je hotel vojno. Cesar pa je branil, izrazil je svoje misli v tehle znamenitih stavkih:

„Avstrija je iz neprevidnosti nastopila proti srbskim zahtevam v rezkem, diktatorskem tonu. To lahko učinkuje izzivalno in privede do zapletljajev. Srbija zahteva pot do Adrije s pristanišči, Avstrija to zahtevo a limine odklanja. Zdi se, da hoče Rusija podpirati srbske aspiracije in bi si zaradi tega lahko skočili z Avstrijo v lase ... Potem nastopi za Nemčijo casus foederis, ker bi bil Dunaj napaden od Petrograda ... po pogodbi. Ta zahteva za Nemčijo mobilizacijo in vojno na dve fronti ... Pariz bodo v Londonu gotovo podpirali. Nemčija bi se morala torej spustiti v eksistenčno borbo s tremi velesilami, v kateri bo tvegala vse in lahko tudi propade.

In to vse zaradi tega, ker Avstrija neče imeti Srbov v Albaniji ali v Draču. Očito je, da ne more biti ta cilj za Nemčijo geslo za uničevalno vojno, polemtakem tudi ni mogoče, da bi s kakršnim koli geslom razvnela nemški narod za vojno, ki bi se vojevala iz takšnega ali podobnega razloga; in nihče ne more s svojo vestjo in odgovornostjo pred Bogom in svojim narodom zagovarjati, da bi se iz takega razloga tvegala obstoj Nemčije. Segalo bi daleč preko okvira pogodbe ... ko bi morala

nemška vojska in narod služiti muham zunanje politike druge države in biti za to tako rekoč na razpolago! Pogodba o trozvezi zagotavlja samo vzajemno resnično posestno stanje vseh treh držav, ne obvezuje jih pa, da bi morale brezpogojno sodelovati v prepiru za posest drugih! Seveda nastopi casus foederis, če Rusija napade Avstrijo. Ampak samo tedaj, če Avstrija ne izzove Rusije k napadu. Tu bi lahko nastal tak položaj glede Srbije, in temu se mora Dunaj na vsak način ogniti. Ali naj posluša posredovalne predloge ali naj jih pa sam slavi...

Ako bi Rusija odklonila sprejemljive avstrijske posredovalne predloge, ki so jih ostale sile odobrile, bi storila Dunaju krivico, nakopala bi si grajo drugih sil, vzbudila sum, da je ona izzvala vojno z Avstrijo, pri čemer bi bila Albanija samo prozorna pretveza, smatrali bi jo za rušilko miru, izzvala bi jezo vseh pametnih ljudi."

Z državniško preudarnostjo je Viljem Drugi rešil v tem dokumentu političen zapletljaj, ki se je z zapletljajem od julija 14 skoraj popolnoma ujema. Gotovost, da bo Anglija sodelovala, Bismarckova teorija, da „zveza ni nobena pridobitna zadruga“, zavest, da bo Evropa kaznovala tistega, ki izziva, spoznanje, da potrebujejo Srbi pristanišče: vse je popolnoma pravilno: treba bi mu bilo dne 6. julija 1914 samo ponoviti to natanko tako, kakor je bil napisal dne 11. novembra 1912! Nemški cesar je po ustavi sam odločeval o vojni in miru. Ako bi bil tisti dan ponovil svoje misli, bi bil dunajskemu kabinetu onemogočil sleherno akcijo, bi bil torej na vsak način preprečil svetovno vojno.

Izpremembra naziranja se da razlagati, če se ne oziramo na psihopatično naravo vladarja, predvsem z mislijo na umor kneza. Tako si razlagamo tudi razpoloženje dunajskih vojnih grofov, ker sta po atentatu čutila, da je naposled napočil trenutek, ko bo mogoče pregovoriti cesarja, čigar ugovor je že l. 1912. preprečil vojno.

Odtlej se v teh dvajsetih mesecih ni povečalo niti preporno vprašanje niti ojačila zveza. Če se je med-

tem skupina nasprotnikov tesneje strnila, je bilo treba z dvojno previdnostjo pretresati vsak zapletljaj, da se je mogla odvrniti zla usoda. In vendar hruli danes svojega poslanika, ki hodi natančno v takratni cesarjevi smeri, kakor kočijaža, ki prav ne vozi.

Zakaj je treba danes „s Srbi obračunati, in sicer kmalu?“

Zdaj ga razvname še drug motiv, ničemurnost: „Zdaj se bo videlo, da ne bo omahnil.“ V ozadju se dvigajo glasovi generalov, uvezani molk našopirjenih dvorjanov, ponižno smehljanje prestolonaslednika, molčeči pogledi admiralov, zasmehljivi stavki velenemškega tiska, ki so pri vsakem upanju na vojno in pri vsaki novi cesarjevi odločitvi za mir rahlo namigovali, da ima okoli sebe zbrano armado, najmočnejšo armado na svetu, toda on si ne upa.

Tudi navznoter je bila njegova ničemurnost razdražena. Če je Bismarckova zvestoba do kralja koreninila v njegovi veri, kakor je rad trdil, se je obratno dvigala Viljemova vera iz njegove kraljevske zavesti. Ta „po božji milosti“ je prav gotovo najpristnejši zvok v cesarjevi duši; hkrati pa se ogne njegovo srednjeveško osnovno razpoloženje potrebi, da bi mislil skupno s svojim ljudstvom: on ostane sam. Toda kot kronana glava prenese to teorijo, ki mu jo narekuje njegova samozavest, na vse kronane bratrance. Franc Ferdinand je bil prav gotovo med knezi njegov prijatelj, ali vsaj videti je bilo tako. In tega nadvojvodo iz najstarejšega rodu so se zdaj drznili ustreliti, dasi je bil nemški cesar njegov prijatelj? Po božji milosti in v Viljemovi naklonjenosti — pa so ga vendarle ubili? Čutil se je osebno napaden, čutil je, da je kot poštenjak dolžan, da se osveti.

To sta dobro izračunila vojna grofa, ki se brez Viljemovega meča nista mogla geniti.

Za popoldne je bil državni kancelar poklican v potsdamski grajski park hkrati z državnim podtajnikom Zimmermannom. Oba sta, kakor se spodobi, istih misli kakor vladar, tolikanj bolj, ker je ta, „ne da bi čakal na predloge državnega kancelarja“, ta-

koj dal svoje instrukcije, kako je treba odgovoriti Dunaju: resnost položaja, odločitev prepustiti Avstriji sami. Rumunije ne preloputniti, Bolgarijo pritegniti, spor lokalizirati, v resnem trenutku zavezniška dolžnost. Zvečer sporoči Bethmann avstrijskemu veleposlaniku te cesarske ukaze, pripomni pa še: „da je najbolje, če se zoper Srbijo takoj nastopi.“ Grof Hoyos, ki tudi sedi tam, živahno pritruje, zakaj mlajši in čilejši od starega poslanika, je govoril danes povsod v uradu: „Srbijo bomo uničili!“

Že drugo jutro pa se prično gospodje pomišljati: Zimmermann poudarja v privatnem pismu nemškemu veleposlaniku na Dunaju, da je treba Avstrijo posvariti pred prehudimi zahtevami; vendar pa je ostala ta pravilna misel skrita v pismu, pismo v ovoju, ovoj v pisalni mizi, kjer ga je našel pisec v svoje začudenje šele tri leta pozneje, ko je odhajal in pospravljajl svojo mizo. Tudi Bethmann nekoliko odneha, zakaj ko hoče Zimmermann svojega veleposlanika na Dunaju uradno informirati o včerajšnjih pogovorih in pripravi cesarja k izjavi, da bo „vedno in povsod zvesto na strani Avstrije“, črta Bethmann besedi „vedno in povsod“ in pusti, da je njegov gospod samo zvest in nič več.

Ta postopek in umik Bethmanna, ta vedna omahljivost se bo razvijala pred našimi očmi štiri tedne in potem še tri leta. Ta mož je bil v šoli odličnjak, čital je še sedaj za razvedrilo grške klasike v izvirniku, napravil je kot mladenič sijajne pravne izkušnje, imeli so ga za ljubeznivega gosta in lovskega tovariša in je bil v vsem vzoren zgled za Bismarckov izrek, da daje Pruska imenitne tajne svetnike in vladne predsednike, toda slabe državnike.

*

Drugo jutro, dne 6. julija, cesar odpotuje. Tako se preganja deželni oče po severnih morjih, državni tajnik sanjari na ženitvovanjskem potovanju v Luzernu, gospod von Stumm se solnči na morski obali, šefi vojske in brodovja se klatijo po Karlovih varih in Taraspu, vrhovni kvartirni mojster pokopava v Hannovru teto, kancelar pa se bo v nekaj dneh umeknil na svoje posestvo, odkoder bo telefonično vladal.

Ali je to slika po vojni hlepeče vlade? Na Dunaju in v Petrogradu ni šel nihče na dopust!

Cesar je slutil, kaj se utegne zgoditi, ne da bi to najmanj hotel. Ali kancelarja so pregovorili generali, ki potrebujejo za spopad samo za nekaj tednov proste roke, da je odstranil cesarja, ki je dobro čutil, da bi moral ostati, s pretvezo, da bi opuščeno potovanje zunaj vzbudilo strah. V tej bližajoči se nevarnosti se hoče cesar prepričati, ali je vse pripravljeno. Na isti vrtni klopi, še isto popoldne, sprejme vojnega ministra, drugo jutro navsezgodaj zastopnika odsotnega šefa admiralnega štaba, po enega zastopnika šefa generalnega štaba in mornariškega državnega tajnika. Nikoli niso imeli „*kronskega sveta*“ — na žalost nikoli: zakaj tam bi lahko uveljavili šefi svoje pomisleke zoper cesarske želje. Sprejem Falkenhayna je kratek. Cesar mu prečita dunajsko pismo in memorandum, toda seveda samo odlomke, ker obsegata dvanajst tiskanih strani; vojni minister pravi, da se mu zdi, „*kolikor je mogel spričo naglice dogodkov zapaziti*“, kakor da Dunaj ni odločen za vojno, in pripominja v pismu na Moltkeja: „*Vaši ekaselenci bivanja v kopališču torej skoraj ne bo treba skrajšati.*“

Za potovanje pripravljeni cesar sprejme v istem grajskem parku drugo jutro prav tako na kratko druge tri gospode. Capelleu, zastopniku na dopustu bivajočega vrhovnega admirala, pravi: „*V večje vojne zapletljaje ne verjamem. Car se ne bo postavil na stran morilcev princa. Razen tega nista niti Rusija niti Francija pripravljeni. Da ne vzbudim nobenega vznemirjenja, nastopim po nasvetu državnega kancelarja potovanje po severnih deželah. Hotel sem Vas poučiti o napeti situaciji, da boste lahko na vse pripravljeni.*“

Nihče izmed štirih odgovornih zastopnikov nemškega armadnega in brodovnega vodstva ni bil povprašan za svet. Ti visoki častniki so samo gramofonske plošče, da sprejemajo povelja Najvišjega vojnega gospoda; skupnega posvetovanja ni. Vojni minister mora v naglici ugeniti namero Dunajčanov in je v zmoti, ker mu osnovnega akta o preteči vojni niti ne pokažejo. Hkrati je cesar v zmoti glede sovražnika;

ni čuda, vse tiči še v kali. Samo neka malenkost je že danes gotova: nemška armada in brodovje, to se pravi, življenje desetih milijonov mož je z besedo enega cesarja zastavljeno drugemu, in dva dunajska grofa imata od danes naprej „*prosto roko*“, da jih postavita, kamor se bo zljubilo njuni lahkomiselnosti in neumnosti.

Potem odpluje „Hohenzollern“ na morje, cesar, dosegljiv samo po radiu, vidi samo vodo, zrak in obraze svojih lizunov: cele tri tedne, v katerih se na kopnem v nešteti osebni razgovori državnikov oblikuje usoda Evrope.

Tretje poglavje

Ultimat

Drugo jutro sedijo za posvetovalno mizo na dunajskem Ballplatzu ministri monarhije. Grof Berchtold je sprejemal gospode, določil mesta kakor pri dinanju, on ima najelegantnejše predsedstvo: njegov veliki trenutek. Na desni sedi jahaška postava grofa Tisze s svojim nepremičnim izrazom na obrazu, na levi velik mož s sivo kozjo brado, podoben Bethmannu, le bolj zdrav: grof Stürgkh, c. kr. ministrski predsednik, štajerski plemič, ki ve prav tako malo kakor zgodovina, kako se je dokopal do te stopnje. Poleg njegovih zagorelih potez se pojavi blede lisičji obraz poljskega viteza pl. Bilinskega, ki ve za vse, kar se godi v monarhiji in nekaj preveč tistega, kar se godi pri njenih sovražnikih: morda najnevarnejši mož za to mizo, kjer si štiri narodnosti in pet resorjev med seboj ne zaupa.

Ti štirje diplomati, v civilu in sivini, so pravkar pripravljeni, da se vržejo v objem treh bleščečih se gospodov v zeleni, beli in zlati uniformi, ki sedijo z njimi za mizo: to so c. in kr. vojni minister pl. Krobatin, feldvebelska glava z balkanskimi brki, neki admiral kot zastopnik poveljnika mornarice in Conrad pl. Hötendorf kot glavna figura: mož, ki izboljšuje armado Avstrije, ki si je izmislil vojni pohod proti Italiji, vsekakor pa mož, v katerem se zrcali bojeviti ponos monarhije. Preveč odrekanja je v tem obrazu poleg odločnosti in energije; to je bolj glava misleca, hkrati pa moža, ki bolj sugestivno vpliva na ženske kakor na moške.

Grof Berchtold, ki je vse kavalirsko pripravil, otvori to vojno sejo z besedami, da se hočejo posvetovati, „kakšne ukrepe bi bilo treba uporabiti za sanacijo notranjepolitičnih neprilik v Bosni in Hercegovini, ki so se pokazale ob katastrofi v Sarajevu“. Potem jim sporoči svojo namero, „da je treba Srbijo s krepkim dejanjem narediti za vedno neškodljivo“. Sodelovanje Berlina je „brezpogojno z vsem poudarkom zagotovljeno“. Odločilni udarec, obračun in odkrito priznanje: „Zavedam se, da je vojna z Rusijo zaradi vojne s Srbijo zelo verjetna“. (Ta odločilni stavek grof potem svojeročno potvori v protokolu v prijaznejšo obliko, „da bi spopad s Srbijo mogel imeti za posledico vojno z Rusijo“.)

Grof Tisza ugovarja: „Za nenaden napad na Srbijo brez poprejšnjega diplomatskega postopanja, kakor se to, kakor je podoba, namerava, ne bom nikdar glasoval. Na vsak način moramo izoblikovati zahteve, trde, toda ne neizpolnljive. Če jih Srbija sprejme, smo dosegli znamenit diplomatski uspeh, na Balkanu se bo naš ugled dvignil. Če jih pa odkloni, sem tudi jaz za bojno akcijo, poudarjam pa že zdaj, da ne smemo stremeti za tem, da bi Srbijo popolnoma uničili, ker bi se proti temu borila Rusija na življenje in smrt in ker bi jaz kot ogrski ministrski predsednik nikdar ne privolil, da bi monarhija anektirala del Srbije.“ Sicer pa vojna sedaj ni umestna, marveč nevarna.

Nato govorita Stürgkh in Bilinski, oba za vojno, oba oprta na odločno mnenje tistega Potioreka, ki bi rad notranje težave Bosne presekal s svojim mečem. Tej večini pritrdi vojni minister s prav tako neumno kakor tipično opombo: „Diplomatski uspeh nima nobene vrednosti,“ priporoča preventivno vojno, hoče takoj udariti in odločno pripomni: „Z vojaškega stališča moram poudariti, da bi bilo ugodneje, če takoj udarimo kakor pa pozneje ... Dve priliki smo že zamudili. Če ne udarimo sedaj, bodo jugoslovanske pokrajine smatrale to za znamenje slabosti“. Grof Stürgkh gre še za korak dalje in poudarja, „da bi morda kazalo odstraniti dinastijo v Beogradu in dati krono kakemu evropskemu knezu“.

Bojevitost grofa Tisze rase, ker je obkoljen. Ko nato vojni grofi in vitezi enodušno vztrajajo pri neizpremenljivih zahtevah proti Srbiji, prične Ogrska groziti: „*Gospodom sem ustregel toliko, da naj bodo zahteve zelo trde. Če pa spoznajo našo namero, da hočemo staviti nesprejemljive zahteve, imamo nemogočo pravno podlago za vojno napoved. Če se moje stališče v noti ne bo upoštevalo, bom izvajal posledice*“. Potem pa udari še po Bilinskem, češ da je soodgovoren za atentat v Sarajevu.

Nato povzamejo besedo vojaški gospodje. Vojnemu ministru se zdi, da je mogoča vojna na tri fronte, poleg ugibajo, kakšno utegne biti razmerje sil in „*verjetni konec evropske vojne*“, in se razidejo, ne da bi se odločili.

Ali bo stanovitnost Tisze preprečila katastrofo?

*

Nemški veleposlanik na Dunaju, pl. Tschirschky-Böggendorff, je bil previden in molčeč, nezaupljiv, sicer pa zelo izobražen, dobre čudi in ne preveč nemoderen. Takšen je bil tudi njegov uradniški obraz, na katerem je bilo fino vse, lasje, pogled in tudi glas. Prej državni tajnik, je stopil po lestvi zopet navzdol in je bolj gledal na spoštovanje pred njegovim položajem kakor na spoštovanje pred njegovo osebo, ni bil ničemuren in je v občevanju hitro pridobil človeka zase.

Srdil se je samo na dvor v Petrogradu: tam so ga bili razžalili. Že tako ni bil ustvarjen za ondotno družbo, potem se mu je pa pri nekem dvornem plesu še pripetilo, da mu je neki veliki knez kar na lepem vzel njegovo damo in jo odvedel k mizi. Pritožba, opravičba, premeščenje. Nikoli ne bo pozabil tega trenutka, njegova nezaupljivost vidi za tem zaroto: Nemcem sovražno razpoloženje, za katero so se dobila seveda tudi druga tehtna znamenja.

Kljub temu je bilo v tej krizi prvo, kar je storil, to, da je svaril pred prenaagljenimi koraki. „*Potem je treba upoštevati, da ni Avstro-Ogrska sama na svetu, da je dolžnost ... upoštevati splošni evropski položaj.*“

Za te pametne besede je dobil od cesarja klofuto v obliki tiste obrobne opazke, ki mu je priletela iz Berlina v obliki ukora zaradi „mlačnosti“; oživel je stari srd proti Petrogradu, pridružila se je še politična indiferenca njegovega veleposlaništva, ki je dajala opravka dvema bolj muzikalnima kakor političnima princema. Veleposlanik bi bil storil bolj pametno, ako bi bil odstopil, nikar da se je delal na ukaz iz Berlina močnega moža; ostal je in se vdal.

Od Berchtolda ga je ločilo razen splošnega nezaupanja med zavezniki še njegovo osebno; toda že se oglasi in izjavi „*po naročilu mojega cesarskega gosпода z vsem poudarkom, da pričakujejo v Berlinu akcijo monarhije proti Srbiji in da bi v Nemčiji ne razumeli,*“ ko bi Dunaj zdaj nič ne ukrenil. Saksonec je začel mahoma po prusko govoriti.

Berchtold takoj piše te dragocene besede svojemu sovražniku Tiszi, kateremu je prenesla iskra tudi obliгатno besedo „ti“. Ta se pa še vedno ne da omajati. Pač pa v prepričevalnem pismu sporoči cesarju svoje stališče.

Toda cesar je imel 84 let, in kurialno elegantna zgovornost Berchtoldova je dejstvovala močnejše kakor pismo odsotnega Ogra. Medtem ko torej Tisza s soglasnim pritrdilom ogrskih ministrov razlaga v Budimpešti svojo mirovno politiko, potrdi Franc Jožef vojni načrt svojega vnanjega ministra.

Ko pride grof Tisza teden dni kesneje na Dunaj, je ves izpremenjen. Kaj je tako močno delovalo na njegovo dušo, na njegove možgane? Morda upa, da bo čez leto in dan z vojno dobil volitve, ki kljub milijonskim podkupninam nevarno grozijo budimpeškemu oligarhu? Morda so ga genile mile prošnje njegovih bratrancev, fevdalnih agrarcev, ki bi radi izkoristili umor svojega prestolonaslednika kot poseben vzrok za boj zoper svojega grozečega tekmeca, zoper Srba? Tudi so ga osebne ljubosumnosti ovirale, da bi vsaj zaupno povprašal opozicijo v tem izrednem položaju.

Gotovo je, čital je medtem grozeč akt: nujen apel generalnega štaba na zunanjega ministra, ki se sicer

v politične odločitve ne vtika, „moram pa, kakor sem to že v popolnem soglasju z Vašo ekseleenco ustno razložil, zopet in zopet poudariti, da bi se pri diplomatskem postopanju bilo treba ogniti vsemu, kar bi dalo z zavlačevanjem ali pa že s samo počasno diplomatsko akcijo nasprotnikom čas za vojaške ukrepe... Če je pa demarša sklenjena reč, bi se morala glede na vojaške interese izvršiti z enim samim aktom in s kratkoročnim ultimatom...“

Tako spoznajo namero in se dajo pregovoriti. Slišijo, v kako grozljivem tonu govori general z diplomatom, ki je ta ton naročil, da bi pridobil omahujočega Ogra. Jasno se nanaša to pismo na zaupne razgovore, da, sestavljeno je s takšno naglico, da so pozabili celo na datum, ki so ga vpisali šele po več letih, če je bil že pravi ali ne. Štirinajst dni je Tisza poslušal vsak dan iste fraze: prestiž, krepka izjava, znaki slabosti, akcija; mimo tega ponovne fanfare iz Berlina in Berchtoldova ponovna vaba, da imajo ob svoji strani najmočnejšo armado Evrope, da imajo v Berlinu „popolnoma proste roke“; potem pa še razločna grožnja najvišje vojaške glave: za posledice zavlačevanja nam boš odgovarjal ti! Ne smel bi biti častnik, biti bi moral pacifist iz prepričanja, ne smel bi živeti ne danes ne tu v krogu fevdalnih gospodov, da bi se mogel temu upirati!

Tako je bil premagan zadnji notranji sovražnik vojnih grofov s sugestijo. Tisza gre na nemško veleposlaništvo in izjavi, da je zdaj tudi on za ultimat. Drugi dan poda v budimpeškem parlamentu izjavo, tako dvoumno, da pohvali celo „Temps“ v Parizu njegovo zmernost.

Tolikanj bolj pa so podpihovali javno mnenje na Dunaju, kjer ni noben parlament motil krogov vojnih priganjačev. Velik del časopisja divja proti Srbiji, proti sredi meseca vse bolj kakor v začetku, in ker iz beograjskih novin ne odmeva prav nič drugače nastane vprašanje, kdo je začel. Ne tu in nikjer ni odgovora na to: to je delfijsko usodno vprašanje vojne, ki bi bilo treba nanje odgovoriti, a noben odgovor ne zadostuje.

Z največjo tajnostjo, kakor protozidarji, se lotijo grofje svojega posla, da celo srbski poslanik na Dunaju ne more nikdar drugega poročati, kakor da nekaj pride, ne pa, kaj pride. Tudi Hötzen Dorf je v svojem pismu priporočal „da se je treba ogniti vsemu, kar bi utegnilo nasprotnike prezgodaj alarmirati, ampak da je treba kazati na vse strani popolnoma miroljuben obraz“. Danes napovedati predstavo za jutri in jo takoj igrati: to so smatrali za fineso.

— Ali ste kaj čuli? se vprašujejo tuji diplomati, kadar se snidejo pri Sacherju, zakaj običajni tedenski sprejemi pri Berchtoldu so prenehali. In čeprav ne slišijo nič, zvedo le marsikaj; oni ugibajo, kombinirajo, kritizirajo.

— Verjemite, ekszellenca, samo eden je, ki ve nekaj, to je Tschirschky, in ta nič ne pove.

— Pravijo, da je Stürgkh v skrbeh?

— Videl sem Brudermanna, ko se je peljal mimo, ves je žarel.

— Schebeko je odkrito izjavil, da se zavzame za Srbijo, ko bi se kaj pripetilo.

— Mislim, da pojde Schebeko jutri na dopust? Potem se vendar ničesar ne boji?

— Dumaine se samo smehlja.

— Dumaine se vedno smehlja.

Res je, Tschirschky molči o vsem, ker veliko ne ve, zakaj tudi pred Berlinom skrivajo gospodje svojo tajnost. Kakšna sreča, da so Nemci na vljudno splošno vprašanje, kako mislijo o ultimatu, odgovorili z veliko gesto: to je popolnoma zadeva Avstrije! Kako naj bi tudi utegnili obravnavati takšne reči, ko so se pa v berlinskem uradu ukvarjali s čisto drugačnim problemom. Ali naj se kralju Srbije za jutrišnji rojstni dan brzojavi ali naj se ne brzojavi. Ultimatus? Čisto avstrijska zadeva! Še v antichambru svetovne vojne stopijo vljudni diplomati cesarskih mest pred vrati za korak nazaj, kakor se spodobi, in pravijo vsi hkrati: Za Vami, ekszellenca!

Vendar pa poročajo v Berlin, da bodo zahtevali v Beogradu manifest kralja Petra zoper velesrbsko gi-

banje, preiskavo glede duševnih povzročiteljev z avstrijskim sodelovanjem in odpust vseh kompromitirancev. Te tri zahteve, neformulirane, so poznali Bethmann v Hohenfinowu, Jagow v Berlinu, Tirpitz v Tarspu, cesar na morju enajst do pet dni pred ultimatom. Toda nihče ni nezaupen, nihče ne zahteva pojasnil, nihče besedila.

Pač pa javlja avstrijski veleposlanik iz Berlina na Dunaj: „Cesar in vsi odločilni nemški krogi vzpodbujajo z največjim poudarkom dunajski kabinet, naj kar najodločneje postopa proti Srbiji in tamkajšnje revolucionarno zarotniško gnezdo enkrat za vselej razdere, hkrati pa popolnoma prepuščajo monarhiji, kakšna sredstva si izbere; skoraj bi rekli: priganjali so monarhijo.“ Berchtold zatrjuje, „da ne more biti govora o obotavljanju ali neodločnosti.“ Sicer bo pa končna redakcija poslana poprej nemški vladi.

Toda na dunajsko vojno veselje ležejo zgodnje sence: kaj pa, če te vražje Srbe zlodej premoti in vse sprejmejo? „Potem se bo moralo pokazati,“ piše bavarski poslanik domov, „ali je volja za razkosanje Srbije neomajna. Toda ne marajo, da pride do te druge odločitve in bodo dali noti nesprejemljivo vsebino... Če Rusija ne bo pripustila, da se spor lokalizira, potem mislijo, da je sedanji trenutek za obračun ugodnejši kakor katerikoli poznejši.“

Samoumor iz strahu pred smrtjo, je rekel Bismarck.

*

Takšna poročila so vznemirjala berlinski kabinet. Neki inteligenčen mož je zopet na svojem mestu. Ker, nikakor ni romantik niti po ženitvovanjskem potovanju, se zdi, da hoče postati cinik. Gospod pl. Jagow je postal državni tajnik, precej majhen človek z brezbarvno trdimi potezami strokovnjaka, pod katerimi se je lahko sklepalo na zgradbo lobanje, človek brez iluzij, pa tudi brez veliko predsodkov, realist, previden, poznavalec ljudi.

On takoj vidi nevarnost, ki jo skriva v sebi cesarsko pooblastilo, in reče tiste dni Kruppu pl. Boh-

lenu: „Jaz bi ne bil nikdar tako ravnal. Ker je pa cesar že naprej določil svoje stališče, ni zdaj mogoče napraviti nobenega koraka več proti Dunaju.“ Klasično izoblikovanje poglavitnega vprašanja; naposled vendar skeptičen glas iz Wilhelmstrasse! Toda tudi ta ne gre tja, da bi rekel: Gospod, jaz Vam ne morem več služiti, ampak se obremenim z dediščino 5. julija, ko je monarh svojemu kancelarju predpisal politiko.

Ali Jagow je domiseln. V tej krizi prosi Ballina, naj pošlje Haldanu svarilo, da bi v Greyevem kabinetu okrepil odpor proti nastajajočemu brodovnemu dogovoru z Rusijo. Kar se tiče poglavitnega vprašanja, govori kakor drugi. To je razpoloženje urada tik pred noto, ki ga je opisal bavarski poslanik:

„Močan in uspešen nastop proti Srbiji bi dosegel, da bi se Avstrijci in Ogri zopet čutili kot državna moč... Zato so tu brez omahovanja izjavili, da smo z vsakim ukrepom, za katerega se tam odločijo, zadovoljni, tudi ko bi prišlo zaradi tega do vojne z Rusijo... Zdi se, da na Dunaju niso pričakovali, da se bo Nemčija tako brezpogojno postavila za Donavsko monarhijo, in podobna je, da je vedno bojazljivim in neodločnim krogom na Dunaju skoraj neprijetno, da ni Nemčija opominjala k previdnosti in brzdanju... V interesu lokalizacije vojne bo državno vodstvo uvedlo takoj, ko bo v Beogradu izročena avstrijska nota, pri velesilah diplomatsko akcijo. Glede na to, da je cesar na potovanju po severnih deželah, šef velikega generalnega štaba in pruski vojni minister pa na dopustu, bi ono trdilo, da ga je akcija Avstrije prav tako presenetila kakor vse druge sile...

Mobilizacija nemških čet naj bi se opustila, s pomočjo naših vojaških uradov se bo tudi vplivalo, da Avstrija ne bo mobilizirala vse armade, zlasti ne čet v Galiciji, da bi avtomatično ne izzvala protimobilizacije Rusije, ki bi potem tudi nas in Francijo prisilila k enakim ukrepom in bi s tem zanetila evropsko vojno... Če se pa vzlic temu to zgodi, bodo po tukajšnjem nazarju angleški bratrance na strani naših nasprotnikov...

In ko so vsem evropskim državam trdno dodeljene njih vloge, se konča to ganljivo diplomatsko pismo z nekim pariškim dovtipom.

Kakor ozek poletni čoln drsi državna ladja med vrtinci in klečmi po reki navzdol; za veslanje nima nihče pravega veselja, in le včasih zgrabi kakšna roka za krmilo, da ne nasedemo. Noben nemški diplomat neče evropske vojne, v resnici upajo vsi, da bo vse lepo mirno minilo, zakaj, tako pravi poročilo, „*Avstro-Ogrska je zaradi svoje neodločnosti in nesložnosti poslala zdaj prav za prav bolni mož Evrope. Zato je vprašanje, ali se bodo na Dunaju zgenili.*“ Tako dvomi eno cesarstvo nad odločnostjo drugega, drugo pa se spet prestraši, ko vidi, da ga prvo podžiga v njegovih načrtih: obe gledata, kako bi dobili drug na drugem ovire, ki bi ju rešile dejanja, posledice pa bi zvalili na drugega. Ker nihče trdno ne zaupa v svoje odločitve, se trdno zanaša na drugega in upa, da bo že nerazpoloženje nasprotnikov obema pomagalo.

Zdajpazdaj se dvigne Jagow v čolnu, ki ga ženejo valovi po reki navzdol in ki bi ga moral on krmariti, in se predrzne kaj vprašati. Na tihem pozveduje na Dunaju: „*Kako mislijo avstro-ogrski državniki glede bodoče oblike Srbije . . . Veselilo bi nas, ako bi bili vsaj nekoliko o tem poučeni, kam ulegne prav za prav voditi pot.*“

Toda prebrisani Dunajčani ne marajo pokazati prijateljem črno na belem tistega groznega, kar nameravajo, prej, dokler se ne bo dalo več nazaj. Pri nemškem veleposlaništvu odlašajo in obetajo pojasnila za jutri. Štirikrat mora baron, ki ga ima ministrstvo najetega za sestavljanje svojih ultimatov in podobnih manifestov, prenarediti noto, preden jo ministrski svet odobri. Tu se še enkrat spoprimejo s Tiszo, ki hoče že zdaj svojo Ogrsko pred Avstrijo zavarovati z izjavljeno odpovedjo na osvojitve; prav kakor se mora pred mesalliancami prestolonaslednik odreči pravicam otrok, ki se še niso rodili. Ko namreč Berchtold pove svojo namero, da hoče razdeliti Srbijo po večini med mejne države, se Tisza odločno upre. Grof Stürgkh se povrne k svoji najljubši želji: on hoče odstaviti

srbsko dinastijo. Grof ima nekaj zoper to rodbino. Nazadnje se sporazumejo tako, da obdrže kvečjemu strateške točke.

Tako Vam hoče, grof Berchtold, od velikega plena, zaradi katere kalite mir Evrope, sovražni pobratim ugrabiti najlepše kose, še preden bo kje počilo? Toda minister se smehlja s smehljajem Metternicha. Minister hoče zavojevati sovražno deželo. Njegov družabnik se po pravici boji, da bo tako povečana skupna domovina okrepila polovico drugega: zatorej se Tisza zavaruje pred grozečo nevarnostjo zmage in postavi sebe in nevoljnega drugega v luč miroljubne morale, ki hoče krivca samo kaznovati, ne pa opleniti.

*

Naposled je nota sestavljena. Zelo dolga je in zahteva najprej od srbskega kralja predpisano izjavo, ki obsoja vsako velesrbsko agitacijo in ki mora nemudoma iziti v državnem uradnem listu, užaljenec pa ima pravico, da priobči obsodbo v novinah. Nato je naštetih deset zahtev, izmed katerih je pet zoper agitacijo: zadušitev vsakršne propagande v novinah in društvih, razpust „Narodne“, nadzor nad šolskim pokom, odpust vseh kompromitiranih častnikov in uradnikov, katerih imena bo določil Dunaj, sodelovanje c. in kr. vlade pri preiskavi. Tako je torej mogoča splošna proskripcija, kakor je to naredila Avstrija skupno s Prusko pred sto leti v Karlovarskih sklepih, da bi ovirala vsakršno združitev nemških plemen in držav. Potem so našteje točke o atentatu in o preiskavi s sodelovanjem avstrijskih uradnikov.

To so poglobitve točke ultimata. Zadnje poostritve je dodal grof Forgách še hitro s svinčnikom, tik preden je bil ultimat odposlan. Tu se torej postavljajo ureditev države, nazori, čuvstva brez obravnavanja pred pristransko sodišče, z osemindvajseturnim rokom za brezpogojni sprejem. V Beogradu naj se izroče tako, da v Petrogradu, kamor jih sporoče, več ne dosežejo francoskega predsednika, ki bo pravkar končal svoj obisk; vse je kar na ure preračunano. Zadnji hip zve Jagow, da zapusti

Poincaré šele zvečer Petrograd, ne popoldne, in tako ukaže Berchtold, da se izroči nota eno uro pozneje. Tako delata oba, ozka rama ob ozki rami; Nemec skrbi za predajni čas note, ki je sicer ne pozna, za katero pa je prevzel poroštvo. Oba družita pristna državniška misel, da se Francoz in Rus o tem ne smeta razgovarjati, da mora Francoza dohiteti poročilo na odprtem morju. Nekaj trpkega in zaradi presenečenja hkrati pikantnega obletava grofa Berchtolda, une note à la surprise. On ve, da pomeni ta omeleta, njegova mojstrovina, ultimat Evropi. Tudi njegov stari cesar vidi jasno: ko vzame ultimat na znanje, reče Bilinskemu: „*Rusija tega ne more sprejeti... ne smemo se varati o tem: to bo velika vojna!*“

V četrtek zvečer naj bi Srbi to čitali, ko je napravilo skoraj štiritedensko sušljanje obe deželi nervozni in razdražilo njuno časopisje. Dva dni poprej ima nemški veleposlanik na Dunaju dokument v rokah. Ali se ne prestraši? Ali ne hiti k telefonu, da bi berlinski oblasti natančno poročal in zahteval pooblastilo, da sme izročitev note v tej obliki prepričati?

Ne gre niti k brzojavu, nota je predolga, da bi jo šifriral. Jutri jo tako ali tako Avstrija izroči, in kaj lahko bi s pisanjem, ki ga bo kmalu čital ves svet, „*svojo šifro kompromitiral*“.

Brez koristi poteče tako odločilnih 24 ur.

Šele drugi dan popoldne prinese stari ogrski grof v Berlinu, kateremu je očitvidno njegov dunajski šef priporočil, da zavlačuje do skrajnega trenutka, listino nemškemu državnemu tajniku. Zdaj čita Jagow, ki je poznal na svoji bianco-menici samo trojko, nikakor pa ne številá ničel, ki bi jih priteknili zadaj, ves akcept, za katerega se je cesar dva tedna prej na slepo zavezal, ne da bi se bil poprej posvetoval. Prestraši se in pravi „*To je pa zelo ostro!*“ Na to izusti stari grof klasične besede: „*Se ne da nič več napraviti! Jutri zjutraj bo v Beogradu tako izročeno!*“

— Se ne da nič več napraviti, si misli Jagow, si misli Bethmann, kateremu niti dunajski poper ne razveže jezika. Kaj ne zapazita, da ju stari Oger še z uro izročitve vara? In če se samo moti, zakaj še nocoj ne

posežeta vmes? Cesarja bi seveda ne mogli tako hitro doseči na njegovi ladji: onadva bi pa lahko v pol uri govorila z Dunajem, v dveh urah Dunaj s svojim beograjskim poslanikom. Bethmann, Jagow, Zimmermann izjavijo sicer, da je nota „na vse strani preostrá“; nikomur pa ne pride na misel, da bi se izpremenila okrožnica na nemške poslanike, ki so jo brzojavili včeraj in danes v Petrograd, Pariz in London, da bi bila pojutrišnjem kabinetom teh glavnih mest za smernico pri odločilnih pogajanjih. Ta okrožnica pravi, da smatra Nemčija noto svojih zaveznikov za „pravično in zmerno“: tako so namreč pisali, preden so jo poznali. Gospodje zdaj to brezpogojno odobritev ultimata pred Evropo uradno potrde: kot zaščitniki stopijo med Avstrijo in Evropo, čeprav noto obsojajo.

Ko je pa tiste dni potem nekdo govoril grofu Berchtoldu o nevarnosti njegovega ultimata, je zamahnil s svojim manikiranim prstom rahlo po zraku, zmajal z nekoliko utrujeno glavo in vljudno popravil: „*Pardon, ekselenca, to ni ultimat, to je demarša z določenim rokom.*“

Četrto poglavje

Prestrašili so se

Na trdi gostilniški postelji v neki srbski zakotni vasi leži osivel mož smelega obraza, mrk, razoran, razmajan od življenja, toda neugonobljiv. Pravkar je končal svoj toliki in toliki volilni govor; navdušeni vzkliki njegovih somišljenikov so ga spremljali do sem, jutri zjutraj pojde njegova pot dalje; utrujen je od prahu in vročine, od fraz in vzklikov, in vendar ne more odnehati. To je Pašić, kr. srbski ministrski predsednik.

— Zdaj mora priti, si misli, in strmi v steno. Več kakor nekaj dni ne more trajati. In prav sedaj to sitno volilno potovanje! Tam gori seveda, na Dunaju, njim je prijetneje! Veličanstvo imenuje, palača je pripravljena, če le mogoče, letovišče, in dokler se najvišje čelo ne pooblači, se solnči minister v milosti. Mi pa se moramo na vsak korak pehati za tako imenovano ljudsko naklonjenost. Kakor tisti Rimljan, o katerem sem nekoč videl Shakespearejevo igro, kako se je že imenovala? Takrat v Zürichu kot inženir?

— Trideset let radikalni vodja, in še vedno volilna potovanja! Ali nisem bil prav za prav svobodnejši kot mlad begunec v Bolgariji, v Švici, obsojen na smrt, toda lepo v miru? Ali bo Rusija zdaj mož beseda? Lani mi je car segel v roko in obljubil: „*Povejte svojemu kralju, da bomo za Srbijo vse storili!*“ Toda kaj ve revež o politiki! Izvolskega ni več, Hartwig je mrtev, Sasonov ni zanesljiv.

In med spanjem in bedenjem beže mimo njegovega duha stokrat premišljene izpremembe zadnjega

časa, iz katerih se oblikujejo njegovi načrti. Morda misli na Bismarcka: ali ni tudi on potreboval treh vojn, da je združil rodove svojega plemena? On, Pašić, ima pravkar dve za seboj, njegova dežela se je skoraj dvakrat povečala, stari sovražniki, Bolgari in Turki, so bili tepeni. Ko bi mogel zdaj s pomočjo Rusije razbiti razrahljano monarhijo: potem bi se združili zadnji Jugoslovani s Srbijo, in želja petnajstih milijonov in sen petih stoletij bi bila izpolnjena! Vedno je bil veliki sovražnik naroda, ki je takrat na svojem kongresu v Berlinu sicer vzel Bosno Turkom, pa je ne vrnil Srbom, prav ta Bismarck njegov zgled! Če je on vzel Francozom dve mešani pokrajini, zakaj bi mi ne vzeli Avstriji dveh drugih pokrajin, ki pripadata popolnoma našemu plemenu, Avstriji pa niti po pravu ne?

— Na nekem izprehodu vtakne ta ošabni grof z Dunaja kar tako v žep dve deželi, ki ju je smel upravljati samo pod nadzorstvom Evrope. Zakaj je dal turški prevrat njemu več pravice za to kakor nam? Lahko ste nas prisilili, da smo vas prosili oprostitev, ker ste Turkom ukradli kos zemlje, toda naše misli so proste! Kaj se ni veliko narodov v Evropi osvobodilo šele z bojem proti Avstriji?

Iz teh misli ga iztrga trkanje: brzojavka iz Beograda. Ultimatum Avstrije. Nemudoma domov!

Ko se je pred tremi tedni, tri ure po atentatu, ta novica raznesla po Beogradu, je dejal najpametnejši človek v mestu: „*Bog daj, da bi to ne bil Srb!*“ Ta, ki je to izgovoril, sam ni bil Srb, in če je klical Boga na pomoč, je lagal, zakaj on si je želel že leta in leta vojno in je netil konflikt: iz Beograda je hotel povesti zmagovito Rusijo na Dunaj. Bil je to gospod pl. Hartwig, ruski poslanik, daleč naokoli viden, zakaj njegov gospodar, car, je stal kakor polarna zvezda na nebu srbskega upanja. Na večer atentata je imel goste pri sebi: rusko poslaništvo je bilo ta večer slavnostno razsvetljeno.

Drugi dan gre Hartwig na ono stran k svojemu avstrijskemu tovarišu. Z molčečo sovražnostjo si stisneta roki v sožalje.

— Kmalu pride obračun, si misli avstrofobni Rus.

— Lopovi! si misli rusofobni Avstrijec.

Nekaj trenutkov nato omahne Hartwig s stola in je v dveh minutah mrtev.

— Strašno neprijetno, ravno pri nas! si misli mladi baron, ne da bi razumel simbol prizora. Ali ga bodo razumeli narodi?

Prve dni po atentatu so bili vsi krogi v Beogradu silno potrti. Še pred nekaj tedni so bili atentatorji tu, odtod so vzeli s pomočjo srbskih častnikov in uradnikov orožje s seboj; nejasne govorice, da se pripravlja nekakšen atentat, so prodrle do vlade. Čutili so, da bo svet, zlasti sovražni, verjel v moralično soodgovornost. Tudi so bila prav sedaj gospodarska pogajanja z monarhijo tik pred sklepom. Nad vsem Balkanom je ležalo julija meseca nekaj kakor mora. Začutilo se je iznova, da se tu dotikata dve plemeni in kulturi, za katerima stojita dve vojaški sili; staro nasprotstvo med Avstrijo in Rusijo je pretresalo ta kot Evrope. Izprva so časniki obsojali atentat, toda že drugi dan je srbski poslanik v Petrogradu v novinah netaktno in bedasto povedal, da izvira dejanje iz nezadovoljnosti Bosne. Potem je švignila ob istem času v zrak raketa v Beogradu in na Dunaju, da se sedaj lahko začne, in pričel se je po novinah umetni ogenj žalitev, ki ga ni nobena izmed obeh vlad ustavila, ker sta se dali obe radi bengalično razsvetliti.

Na odločilni dan je v avstrijskem poslaništvu vse pripravljeno. Od ranega jutra že se vadi poslanik Giesl v zgodovinski drži: med 4. in 5., se glasi ukaz njegovega gospoda. Nenadoma pride brzojavka z Dunaja: ker zapusti Poincarè Petrograd menda šele ob 11. uri, naj Giesl ne izroči note „*prej kakor šele nekaj minut pred 5. uro*“ in naj takoj brzojavi, ali bo to storil ob 5. ali celo ob 6. uri. Giesl je vedno bolj razburjen, od ene ure je včasih odvisna usoda narodov, in čeprav mu je bilo treba samo telefonirati, da pojde ob 6. uri, ne skoči iz svoje tragične vloge in brzojavi, da „*bo storil vse, da izvrši demaršo šele ob 6. uri.*“

Metternichov dedič.

Ob 6. uri izročitev ultimata. Finančni minister, ki zastopa Pašića: „*Ne vem, ali bo mogoče tako hitro sklicati ves ministrski svet, nekaj ministrov je na potovanju!*“

Giesl se smehlja: „*V dobi železnic, brzojava in telefona tega spričo velikosti kraljevine ne bo težko storiti.*“ Zgodovinski stavek.

*

Učinek je grozen. V dveh urah ve vse mesto, da nas hoče Avstrija razbiti. Vse je zmedeno, ljudje verjamejo vsem govoricam, vsi voditelji se izmenoma proglašajo za mrtve, za odstavljene, za izgnane. Medtem ko hočejo vsi odvrčati, pada razpoloženje, ker se čuti vsak brez pomoči.

Drugo jutro pride Pašić, se posvetuje do večera, ne da bi se kaj sklenilo. Toda s seboj prinese zbranost, ukrene, da prestolonaslednik brzojavi v Rim, posebno ginljivo pa v Petrograd, kjer poznajo noto že od davi: on da je brez varstva in da zato apelira na slovansko carjevo srce.

Nenadoma se začuje zvečer glas dveh velesil pri mizi posvetujočih se Srbov: kakor božanstvi ga sprejmejo preplašenci. Sprejeti, kolikor je le mogoče, svetuje London; izkušati pridobiti na času, poklicati Evropo za rabsodišče, svetuje Paris, čeprav samo kot osebno mnenje zastopajočega direktorja na Quai d'Orsayu. Toda velika Rusija molči.

Drugi dan, zadnji za odločitev, je razpoloženje, ker ni ruske brzojavke, popolnoma mračno. Pašić sam svetuje mir. Narod je bil od dveh vojn izmučen, dinastija v nevarnosti, da z radikali vred strmoglati; kmetje in častniki, nosilci zadnjih zmag, so bili sovražniki radikalov. Iz strahu ali pa iz previdnosti se je zaradi tega kralj Peter maja meseca odtegnil vladi, prestolonaslednik je bil regent.

Pašić svetuje, da se sprejme, kar se le da sprejeti, skoraj brezpogojno: osem točk se sprejme, četudi omiljenih, odobri se celo ponižujoča izjava z armadnim ukazom vred; samo za zasledovanje krivcev se zahtevajo prej dokazi in odklonijo se avstrijski organi, ki bi pomagali pri zasledovanju, ker je to proti ustavi

in proti kazenskemu pravu. V posameznem se hlinaivnost: kako naj se stori to, kaj pomeni ono.

Med zadnjo redakcijo se raznese po mestu lažna govorica o nekakšni izpodbujajoči brzojavki carja. Razpoloženje se predružači, vojaški dostojanstveniki zahtevajo vojno, zmeda po ulicah. Prestolonaslednik peš med častniki, burno pozdravljan, zavije v dvorec: razočaranje. Sli hite od poslaništva do poslaništva. Klici evviva za Italijo. Razočaranje. Sprevod k francoskemu poslaništvu, kjer neki mlad ataše ne ve množici povedati nič drugega kakor „*simpatija*“. Sprevod k Angležu, ki se pa ne gane in ne pusti nikogar k sebi. Ruske brzojavke na najrazličnejše može v Beogradu se ne raznašajo, ampak se javno pribijajo na poštnem uradu, vse so izpodbujajoče. Novi pohodi k dvorcu: „*Proč z Avstrijo!*“ „*Gorje strahopetcem!*“ Prestolonaslednik izgubi vodstvo. Samo preudarni Pašić se ne da premamiti, zakaj car molči. Diplomatsko si pusti odprti obe poti, in medtem ko zapre s sprejemom ultimata ena vrata Janovega templja, odpre hkrati druga in ukaže mobilizacijo vse dežele.

Ob 1. uri. Kralj Peter sedi kot prvi pred usodno listino, ki bo skoro ležela pred dvanajstorico državnih poglavarjev. Narod, ki je komaj zopet zadihal, naj iznova pokliče pod orožje.

In podpiše mobilizacijski ukaz. Potem sestavijo dvorni vlak, zlato banke, akti se znosijo vanj, ob treh se odpeljeta kraljevska hiša in vlada iz glavnega mesta, ki leži ob robu Avstrije, v notranjost. Trdnjava, kolodvor in mesto so razgibani, garnizija izven zidov, municija odpeljana, vse proti jugu, v smeri proti Nišu.

Hipoma se pokaže slika, ki primakne slehernemu srcu grozote vojne s pomočjo očesa veliko bliže kakor varljivi pogled na čete z godbo in zastavami: to so prve sanitetne kolone, ki se pojavijo kakor spovedniki že pred storjenim grehom, svareč, molčeč.

Medtem je Avstrijec pospravil dom in urad in stoji, v popotni obleki pripravljen, ker se trdno nadeja, da bo Srbija odklonila, ko pride Pašić peš k

njemu, da mu tik pred 6. uro izroči kraljevsko-srbski odgovor.

Nekaj dni pozneje je zapisal cesar Viljem poleg tega dokumenta: „*Briljantno delo za rok kratkih 48 ur ... S tem odpade vsak vzrok za vojno, in Giesl bi bil prav lahko ostal v Beogradu. Na to bi jaz ne bil nikdar odredil mobilizacije.*“

Tako pametno je reagiral nemški cesar. Dunaj pa je izdal natančni nalog, prinesiti domov živ ali mrtev vzrok za vojno; Giesl tudi ne utegne več, da bi dolgo pisanje natančno prečital: preleti ga, se pomiri pri nekaterih „če“ in „ali“ in pošlje že prej pripravljeni odgovor tako hitro v ministrstvo, da pride sel tik za Pašićem: Stiki prekinjeni. Čitanje in odgovarjanje samo bi trajalo eno uro. Toda Giesl je mož rekorda: 35 minut potem, ko je bil prejel srbsko noto, je že vozil brzovlak njega in njegove ljudi čez veliki železniški most v Zemun na tla monarhije. Eno uro je bil najvažnejši mož Evrope.

Ob isti uri je padel ob Johannistoru v Jeni zadnji izmed treh mirovnih topolov, ki so bili pred sto leti zasajeni za Dunajskega kongresa.

Peto poglavje

Razburjeni so

Od morja drevi odprti avto skoz razsvetljeno poletno noč v mesto, v velikem loku obkroži in zapusti luko, da bi došel v glavno mesto. V velikem loku obkroža misel moža v državnem fraku luko in obe ladji, kjer so se pravkar s toliko nadami poslovili. On vidi, kako spušča državna ladja z raketami pozdrave v zrak, vidi, kako sijajna tuja križarka odgovarja, medtem ko izkuša on, počasi proti zapadu se vozeč, doseči Finski zaliv.

Zakaj zdaj smo pred vrati Petrograda, in to je zunanji minister carja, ki je pravkar poglavarju Francije po štirih dneh sijajnih slovesnosti in resnih razgovorov stisnil zavezniško roko v slovo. Poševno nakopičene kakor mimo bežeče hiše švigajo mimo njega slike teh dni, ne mogel bi jih ujeti, s hitrostjo voza se izpreminja tempo njegovega spomina. Sasonov si misli:

— Čudno hladno je ostalo občinstvo. Ali so Francozi čutili, da je bilo odobravanje naročeno? Ali so opazili, da so delavci peli revolucionarne pesmi in mahali z rdečimi robci? Trdno sem uverjen, da so bili njih žepi polni kamnov. Kaj je bilo storiti? Ali naj bi servirali Francozom pokolj? Veličanstvo se je dobro držalo, nihče ni opazil, kako mu je šel pretenciozni gost na živce; njegov nastop je bil res bolj podoben nastopu monarha kakor formalni stvarnosti predsednika. Tista reč ob sprejemu zbora pa je bila tudi preveč netaktna! Dobri Poincaré je moral vendar vedeti,

da je tu gost in da bi prav za prav ne smel pokarati tujega poslanika: „*Ne pozabite, ekszellenca, Srbija ima prijatelje na svetu, ki je ne bodo pustili na cedilu!*“ Saj je res, ali to se vendar ne pove, nikar pa še temu Ogru v lice, ki si misli prezirljivo: Vi ste vodja stranke, jaz pa imam dva in dvajset prednikov!

— Škrlatna eskorta mu je močno imponirala. Ali je opazil ironijo, ko se je peljal s svojim socialističnim ministrom v Peter-Pavlovo trdnjavo, obdan od naših vrlih kozakov? „*Ljudje zunaj se samo vprašujejo,*“ meni Paléologue, „*ali bodo ta dva revolucionarja vteknili v državno ječo.*“ V takih trenutkih spravi človeka paradoks naše zveze v smeh.

Sasonovljev avto je dosegel ravno cesto, oni, ki se vozi, vidi pokrajino raztopljeno v polnem mesecu pred težko gmoto svetovnega mesta, nekaj sekund čuti lepoto te poletne noči, toda njegovi možgani delajo kakor podnevi, vsi njegovi načrti in podvigi zadnjih let zaživijo v njem. Zopet se bližajo njegovi načrti krizi kakor pred dvema letoma, ko so kovali balkansko zvezo. Takrat je s tajnimi pogodbami postavil carja za razsodnika na Balkanu, in pogodba, sklenjena v Racconigiju, je nosila njegovo cvetje.

— Ali ni kazalo vse tako, kakor bi bilo vse tik pred izpolnitvijo? premišljuje dalje Sasonov. Italija ima svoj Tripolis, potem smo bili na vrsti mi, da oplenimo turškega mrliča: glavo kalifa v zlati skledi! Čisto blizu so bile morske ožine, in če je carica sanjalarila o trenutku, ko naj bi se po stoletjih zopet razlegnil Kyrie eleison proti kupoli Hagije Sofije, potem je obrnil car uho od grofa Fredericksa in drugih sanjačev ter dovolil nove ladje za Črno morje. Samo tisti prekleti Caillaux je naščuval pariške bankirje in pokvaril delo Izvolkega.

— Pašić zdaj tudi ne bo spal. Ko je bil zadnjič tu, se je lahko ekspoze našega generalnega štaba skliceval na pomen srbskega napada proti Avstriji: „*Tedaj bi bila Avstrija prisiljena, da izloči proti Srbiji štiri ali pet zborov. V slehernem ruskem srcu so morske ožine tako velikega pomena, da bi morali zgrabiti, ko*

bi se kaj izpremenilo. Seveda bi bil boj za Carigrad mogoč samo med evropsko vojno.“

Sasonovljev avto privozi v predmestje, on zasliši streljanje.

— Še vedno? pomisli z nevoljo. 85.000 stavkujočih, v Viborgovi mestni četrti celo barikade. Ob isti uri, ko igra naša cesarska garda v Krasnojem selu Francozu njegovo revolucijsko koračnico!

— Zakaj le da Maklakov vselej takoj streljati v ljudi? Kaj ne bo tega nikoli konec? Prekleta industrija. Na kmetih gre vse kakor po maslu, ostalo bi lahko še stoletja in stoletja vse mirno. Če bo zvedel Jaurès, koliko je bilo včeraj ustreljenih, nam bo zopet omajal polovico zbornice.

Avto se bliža velikim nabrežjem, na polnoč gre, a še zmerom igrajo kapele po vrtnih restavracijah, po tem vročem dnevu hoče mesto še dihati. Misli ministra preidejo od bourbonske palače na pariški bančni svet, on misli na pogoje zadnjih dveh in pol milijard, ki jih je Francija zvezala z novimi strategičnimi železnicami preko Poljske. Kako trdno veže zlata veriga mnogih milijard oba naroda drug na drugega. Potem mu pride na misel članek, s katerim je Suhomlinov pred nekaj tedni harangiral pol Evrope: „*Rusija je pripravljena, tudi Francija mora biti,*“ v katerem jih je priganjal k triletnemu službovanju, zakaj poleg svojih dveh milijonov zimskih čet potrebuje še tri četrti francoskih, sicer se ne da nič tvegati. Dobro, da se na Poincaréja lahko zanesemo; že v svojem prvem poročilu je razglasil: „*Francija mora biti v interesu civilizacije in miru velika in močna. Kar je v prvi vrsti potrebno, je dejavnost!*“ Ali je mogoče revanžo spretneje zamolčati?

Minister je prihajal vznemirjen, brzojavke z Dunaja so kazale na odločitev, tudi slutnje so ga izpreletavale. Ta realist ni čisto brez mističnih potez, in ko preudarja načrte in čuvstva, zakliče iz voza: „*Ne, zavij v ministrstvo!*“ Nočni vratar se čudi, sluge begajo, vrata loputajo, samo šifrirni biro občuduje šefov dobri nos, zakaj pravkar razrešujejo dolgo brzojavko iz

Beograda in pravijo, da jo predlože v dvajsetih minutah.

— Viviani je imel torej prav. Treba bi ga bilo prehiteti. Berchtold je izračunil uro, ko se odpeljejo naši Francozi.

Sasonov kroti svojo nestrpnost s podpisovanjem. Ko sedi za to nočno pisalno mizo pred široko odprtimi okni, v državnem fraku in z odlikovanji, dobi njegova zanimiva glava romantičen pomen. Koščen tip Rusa, velik nos, črne obrvi lepo zaokrožene, črna kratka brada, segajoča tik do pod ušes, usta zarezana navzdol: lisičji, mrzel, krut.

*

S krikom se je drugo jutro prebudila Evropa iz svojega poletnega spanja. Kabineti in misije, štabi in bančniki vseh glavnih mest so se zgenili, prekinili dopust, odpoklicali svoje ljudi, nemirni, radovedni, prestrašeni.

Tu v Petrogradu je bila večina med mogotci v kabinetu in v generalnem štabu prijetno vznemirjena, saj so bili že dolgo časa željni vojne: „*Obljubljena dežela Srbija leži v ozemlju današnje Austro-Ogrske ... Čas dela za Srbijo in za uničenje njenih sovražnikov, ki kažejo že jasne znake razkroja.*“ Tako ni bilo zapisano v frazastem članku, ampak v državni brzojavki, s katero je podžigal Sasonov po prvi balkanski vojni beograjsko vlado. Jeseni 13 je pisal Francoz iz Petrograda domov: „*Izza balkanske krize je izkušala Rusija ponižati Avstrijo na Balkanu kot revanžo za leto 1908., ko je bil grof Aehrenthal ponižal Rusijo.*“

In januarja 14 sta ruski vojni minister in šef generalnega štaba skupno „*kategorično izjavila, da je Rusija popolnoma pripravljena za dvoboj z Nemčijo, ne da bi bilo o kakšni vojni z Avstrijo sploh vredno govoriti.*“

Danes opoldne so sedele v istem Petrogradu tri mogočne države za eno mizo. Okretni Francoz je takoj zjutraj telefonično zagotovil zunanjega ministra, ko mu je obljubil jed, ki mu je nihče drug ni mogel ponuditi: angleškega veleposlanika. Sir George Buchanan, konservativen, če že ne francoskega, vsaj ruskega, na

vsak način pa protinemškega mišljenja, je bil pri tem zajtrku v defenzivi zoper svojo voljo. Gospod Paléologue, gostitelj, pa je bil gibek, zgovoren, zadnje dni od svojega predsednika Poincaréja podkurjen in prav gotovo za to zgodovinsko mizo najbolj razburjen. Že pred tremi tedni je prerokoval Briandu: „Trdno sem prepričan, da se bliža vihar; odkod in kdaj prihrumi, bi ne mogel reči.“

Sasonov pa ta dan še ni hotel vojne: Srbija je vendar pustila, da so jo Dunajčani moralno prehiteli. Rusija sama kljub zatrjevanju njenih vojaških vodij ni bila pripravljena, to je vedel minister. Mislil je zaradi tega na delno mobilizacijo, da bi izločil Nemčijo, pritisnil na Avstrijo in po njenih prvih zmagah rešil Srbijo. Vedel je, da je Rumunija z mobilizacijo krita, tudi bi jo lahko, ako bi bilo potrebno, potisnil v ospredje za čuvanje Bukareškega miru. Diplomatska zmaga, osrednje sile v senci, Aehrenthalova slava izza l. 1909. ugasla. Seveda: ko bi tudi Nemčija mobilizirala? Potem bi bili napadeni, Francijo bi vezala zveza, zunanje velike šanse bi se odprle, kakor hitro bi se dala pridobiti Anglija. Potem bi bilo mogoče dobiti najvišje, potem bi bilo mogoče dobiti Dardanele!

Danes zjutraj mu je o tem govoril njegov pariški poslanik, ki je bil prišel s Poincaréjem, in se še ni odpeljal. To je bil sen Izvolskega.

Ne iz istega vzroka, pač pa z enako gorečnostjo izkušata zdaj pri zajtrku Rus in Francoz izvabiti Angleža: če se le izjavi za nas, upa Francoz, pojdemo mi nepremagljivi v vojno! Kakor hitro se pred svetom izreče za nas, si misli Rus, se trozveza umakne ali pa zmagamo! Ta Francoz misli na vojno, ta Rus čuti kakor Srb in hoče imeti prosti dve poti, izmed katerih se mu zdi nekrvava za zdaj in za danes v bistvu boljša.

Za mizo se vsi trije strinjajo v dveh točkah: Dunaj je nor in Berlin stoji za njim. Paléologuejevo poročilo govori o poglavitnih točkah te zabave:

Francoz: „Kar je potrebno, bomo storili. Še včeraj sta si car in naš predsednik obljubila: Delovali bomo trdno in odločno!“

Rus: „In če nas spravi ta politika v vojno?“

Francoz: „Spravila nas bo v vojno le tedaj, če so germanska plemena že naprej odločena, da bodo uporabila silo.“

Anglež: „Zdi se mi, da ostanemo mi nevtralni, in se bojim, da potem trozveza Francijo in Rusijo stare.“

Odmor. Hišni gostitelj in deželni gostitelj v zadregi molčita. Kar pravi Sasonov odločno: „V sedanjih razmerah bi bila nevtralnost Anglije toliko kakor samoumor!“

„Ali ne vidite,“ vzklikne Paléologue sekundirajoč, „da bi lahko imela Anglija tu odločilni glas! Šele pred štirimi dnevi mi je rekel car: ‚Če ni Nemčija popolnoma ob pamet, se ne bo nikdar drznila napasti združeno Rusijo, Francijo in Anglijo.‘“

Siru Georgeu Buchananu je vse to zelo mučno; on pravi: „Bojim se, da naše javno mnenje še dolgo ne bo razumelo tistega, kar tako odločno zahteva nacionalni interes. Pri Srbiji nismo neposredno zainteresirani, in ljudstvo bi zaradi nje nikdar ne odobravalo vojne.“

Tako so te tri sile prvi dan povedale, kako mislijo.

*

Ministrski svet je trajal pet ur. Bil je odložen kot državni svet na jutri; sklenil je pa že danes, da bi Dunaj dovolil odlog, da bi mogle sile ponudeni material proti Srbiji proučiti; vojnemu ministru pa so prepuščili, da predloži, „če bo potrebno,“ mobilizacijo proti Avstriji. Po neki javni izjavi bi Rusija ne mogla ostati ravnodušna. Zjutraj je prišel k zunanjemu ministru avstrijski veleposlanik, zvečer nemški. Bila sta si zelo različna in se nista nič preveč mogla.

Grof Szápári je ljubeznivi kavalir iz Ogrske, grof Pourtalès tog pruski uradnik, z razkockano glavo, s sivobelo kozjo brado, široko spodnjo ustnico, resortni človek s kratkim pogledom in kratko pametjo.

Uradno prečita Oger noto Srbiji, toda Sasonov mu neprestano sega v besedo: kazati se hoče bolj nervozen kakor je, da bi Oger brzojavil na Dunaj „rusko razburjenje“.

„Vi hočete zagolovil od Pašića? Dal vam jih bo petindvajsetkrat, če hočete! Toda vaše zahteve bodo pregnale Srbe iz njih lastne hiše! Hoteli bodo kar naprej posredovati. Kakšno življenje boste pripravili Evropi!“

Oger čita dalje.

Sasonov: „Čemu se je dunajski kabinet toliko trudil, ko je vendar že izdal ultimat? Zmola je, če vaša monarhija misli, da so njena čustva ista kakor čustva vseh civiliziranih narodov.“

„Žalostno bi bilo, ko bi monarhija ne našla v tem vprašanju nobenega umevanja, ko je na kocki vse, kar ima najsvetejšega in kar je tudi Rusiji sveto!“

„Monarhična ideja ni s temi rečmi prav nič v zvezi. Vi hočete vojno in ste podrli vse mostove za seboj.“

„Mi smo najmiroljubnejša sila na svetu, moramo pa varovati našo deželo pred revolucijo in našo dinastijo pred bombami!“

„Miroljubni? Vi zažigate Evropo!“

Poldrugo uro traja to prerekanje.

Zvečer izjavi Nemec slovesno, da je Nemčija trdno na strani monarhije. Sasonov pravi:

„Avstrija je ponudila proučitev dossierja, medtem ko je bil ultimat že poslan. Ali morete to odobravati?“

„Obžalujem, ekszellenca, da na to polje ne morem za Vami. Avstro-Ogrska ne more dovoliti, da bi se kdo vtikal v njeno razmerje do Srbije. Tudi mi ne moremo sprejeti podtikanja, ki nasprotuje dostojanstvu zaveznika.“

„Mi Srbije v njenem boju proti Avstriji ne pustimo same.“

„Vi ne ljubite Avstrije dovolj. Zakaj hočete zagreniti častitljivemu monarhu njegova zadnja leta?“

Sasonov sovražno pogleda Nemca, potem reče hladno: „Ne, res je, da ne ljubimo Avstrije. In zakaj bi jo ljubili? Zmerom nam je samo škodovala. In če njen častitljivi monarh še nosi krono na glavi, mora biti za to nam hvaležen! Le spomnite se samo, kako nam je dokazal svojo hvaležnost leta 55., 78. in 1908. Pa nam greste očitati, da ne ljubimo Avstrije!“

Minister se razburi, poslanik odide. Takoj nato pove Sasonov Francozu vse, kar se je zgodilo, in pripomni: „*Pogovor se je končal zelo razburjeno.*“

★

Kronski svet se je vršil drugi dan v taboru pri Krasnojem selu, in to je bilo usodno! Poljana je bila polna čet, v nepregled, mali kraj je rožljajal od štabnih častnikov, vseprek je bojevito šumelo. Car, plah in po naravi miren, je bil pri pregledu čet obdan samo od častnikov, od svojih generalov, šefov in velikih knezov: bil je ogrožen. Po zajtrku je došel še odklonilni odgovor Dunaja, da nikakor ne podaljša ultimata: razpoloženje, prej resno in umerjeno, se je zdaj izprevrglo v ogorčenje. Vse to, potem pa tudi ton note in učinek Poincaréjevega razvnamajočega vedenja je legitimiralo pri častnikih naravno bojevitost.

Pri dvornem obedu je sedel tudi pobočnik nemškega cesarja pri carju, general pl. Chelius, visoko kultiviran mož, ki je spoštoval svoje humanistično ime in znal na hude poglede in besede okoli sebe molčati. Guverner peterburški se zareče in govori vpričo Nemca o mobilizaciji. Višji konjušnik se vljudno okrene k njemu in pravi: „*Kaj je sklenjeno, Vam ne smem povedati; vedite pa, da je zelo resno,*“ trči z njim in reče razločno kakor za slovo: „*Upajva, da se v boljših časih zopet vidiva!*“

Ob šestih pogleda neki general na uro in pravi glede na to, da je ultimat potekel, Nemcu:

„*Gotovo že grme topovi na Donavi. Zakaj taka nota se lahko odpošlje le tedaj, če so topovi nabiti.*“

Zvečer priredijo v operi carju po velikem knezu Nikolaju pripravljene ovacije. Ta je soodločeval v kronskem svetu. Orjaški, s sivo kozjo brado, z drznim pogledom, prijatelj Francozov izza pariških boljših dni, veliki knez in desperado, mož, ki si ga predočujemo pri ženskah in slugah z bičem v roki, mož strastne Črnogorke, ki že leta in leta spletkari proti Nemčiji: že od nekdaj je bil glava in pest ruske vojne stranke proti Nemčiji.

Tik njega je sedel v današnjem kronskem svetu Suhomlinov, vojni minister, debel in obregljiv človek, avtor tistega znamenitega članka „*Rusija je pripravljena*“ in memorandov zadnjih let o zavojevanju morskih ožin. Poleg njega, istega mišljenja, Januškijevič, šef generalnega štaba; potem stari Goremikin, ministrski predsednik, bonhomme, omahljiv kakor vedno. Sasonov sam ne govori za vojno, on upa, da bo prestrašil z mobilizacijo. Le stari odlični grof Fredericks, Baltijec, edini človek na dvoru, ki nima nobenega sovražnika, čeprav ga že dolgo let obsipajo s častmi, v tej seji javno izpove svoje prijateljstvo do Nemčije.

S praznim pogledom predseduje bled, slaboten mož, ki ga težita uniforma in orožje: kaj more ta car proti tigrskim pogledom velikega kneza, svojega strica, če nima za seboj miroljubnega kabineta, če mu niti Rasputin ne stoji ob strani? Ali niso carju že izza balkanskih vojn, izza Aehrenthala in Japonske venomer trobili v uho, da mu lahko samo velika vojna na francoski strani reši sijaj in moč prestola? Komaj je opozoril na težave, da bi mobilizirali med velikimi stavkami, že se dvigne Maklakov in dokazuje: notranja nevarnost se lahko potolaži, če še enkrat pokličemo narod pod orožje. Vojna, da se rešimo notranjega sovražnika. Sklep: Pripravi naj se trinajst zborov za mobilizacijo proti Avstriji, mobilizira naj se, ko bo Srbija napadena, dan pa naj določi zunanji minister.

Ali čutiš, mrki Sasonov, kaj vse polaga car vseh Rusov vpričo vseh generalov v tvoje civilne roke?

Skrinjico Pandore.

Šesto poglavje

Na morju

Hrumeč je plula „France“ skozi noč. Bilo je ob isti uri, ko sta se srbski in ruski ministrski predsednik vozila v svoje glavno mesto, odločitvam nasproti, ki jima jih je vsilil korak dunajskih vojnih grofov. In kakor so silile misli obeh mož v minile čase, kakor da hočejo porabiti zadnje ure počitka za primerjajoče spomine, prav tako se je godilo tudi tu na krovu voditeljev, katerih uho je v Evropi dolga leta prisluškovalo zapletljajem.

Poincaré je doživel svoj največji trenutek. Ali ni bil ta še večji od trenutka, ko se je, pravkar izvoljen, pojavil na elizejskem balkonu in so ga pozdravljali vedno mokantni Parižani z vzkliki, v katere so vpletali neko šaljivko njegovega imena? Ali niso bile prekošene sanje mladosti, zdaj, ko se je vozil ob levici kakor zid blede carice skozi defilé cesarske garde in je car jezdil poleg sijajnega voza? Komaj ob praznikih se je pred tridesetimi leti tako visoko povzpelo tiho slavohlepje tega advokata. Zdaj je zahtevalo življenje največjo napetost, da dokonča, kar je bilo mogoče priboriti z desetletno strastno vztrajnostjo. Da bi pogнал svoj narod v vojno, ni bilo mogoče, to je dobro vedel; če je pa dal stari sovražnik iz lahkomiselnosti povod in začel ali ko bi se dala samo senca tega dokazati: čudovita usoda za tistega, ki je v taki uri voditelj Francozov! Poincaré je bil v tej uri podoben devici, ki jo preveva vroča želja, da bi jo kdo napadel.

Sicer seveda ni bil ravno nedolžen. Zakaj bil je med tistimi redkimi mogočniki, ki so gojili v francoskem narodu že ugašajoči plamen povračila v svojih prsih. Ni čuda, bil je Lotarinžan in je priznal po vojni: „*Ko sem hodil v šolo, (tik po vojni l. 1870.), je postal moj duh zaradi poraza mrk in je neprestano uhajal preko meje, ki nam jo je izsilil Frankfurtski mir, in kadar sem stopil iz svojih zračnih oblakov na zemljo, sem videl za svojo generacijo eksistenčni vzrok sploh samo v nadi, da si zopet pridobimo izgubljeni provinci.*“ Tega najglobljega doživljaja svoje mladosti ni mogel nikdar pozabiti, in tako ga je po vojni eden njegovih prijateljev lahko pohvalil „*zaradi občudovanja vredne kontinuitete njegovega delovanja.*“

Ta pa je bila večkrat prekinjena, zakaj iz maščevalnega dečka je postal državnik, ki se je naučil čakanja. V bosanski krizi je tudi on jasno izjavil svojim zaveznikom, da se Francija nikoli ne bo dala potegniti v vojno za ruske interese na Balkanu; da, avgusta meseca 12 je svaril Sasonova: *Nikarte misliti na našo vojaško pomoč na Balkanu, niti če Vas Avstrija napade!*“ Kmalu nato pa, novembra meseca 12, je naredil odločilni obrat, ko je v veliko veselje Izvolskega, ki ga sicer ni mogel trpeti, uveljavljal „*čisto novo stališče*“: „*Teritorialno razširjenje Avstrije bi ogražalo splošno ravnovesje v Evropi in s tem tudi interese Francije;*“ pri tem bi se mogla Francija „*zaplesti v vojaške operacije.*“ (To je strahopetna oznaka vseh evropskih diplomatov, kadar se hočejo ogniti ominozni besedi „vojna“, kakor pravimo „nova tvorba“ namesto „rak“). Januarja meseca 14 je celo Poincaré po Delcasséju Rusom „*v imenu francoskega zunanjega ministra zagotovil, da pojde Francija tako daleč, kakor bo želela Rusija.*“ To odločilno nepopisano pooblastilo, ki ga je zdaj dal Pariz v Petrograd, potem ko ga je bil dve leti poprej odklonil, je bilo omejeno sicer na poseben slučaj (Liman pl. Sanders v Carigradu), imelo pa je vendar nekakšen podoben psihološki učinek kakor ono drugo, ki ga je dal cesar Viljem, potem ko ga je bil dve leti poprej odklonil. Isti mesec je dejal predsednik Judetu: „*Rusija ima veli-*

kansko bodočnost, njena moč je v polnem razvoju... V dveh letih bo vojna. Vsa moja prizadevanja bodo usmerjena na to, da se bomo pripravili."

Poincaré hodi po krovu in misli na tiste trenutke, ko je car kot njegov gost tu na krovu izmenjeval z njim zdravice, ko je hodil gor in dol in z odobravanjem spremljal njegove sugestivne besede. Ali bodo imele trajen učinek? Car ga je dodobra spoznal, zakaj kmalu nato je pripovedoval svojim danskim sorodnikom: „*Gospod Poincaré pač ne mara kakor jaz miru zaradi miru samega. On veruje v dobro vojno.*"

Prejkone preživlja predsednik v tej uri še enkrat zadnjo dobo. Kaj je res šele pet tednov, odkar je sestavil z nervoznim Vivianijem kabinet? Volitve v zbornico meseca aprila, potem tiste vražje ožje volitve z zmago socialistov maja meseca, in naposled je privlekel ministrski predsednik le še nekaj nasprotnikov triletnega službovanja v zbornico. Paléologue si je prisvajal zmago: češ da ga je on prepričal.

In kaj le premišlja Viviani v teh urah na krovu „France“? Gibčnejši in brezobzirnejši od Poincaréja, manj pedanten, je videti, da je za njegovo maršalsko pojavo pravi šef generalnega štaba. Ali se ne norčuje na tihem iz Paléologuejeve družabne razburjenosti in da je izvabil Lemaitrea nalašč iz Pariza, da je pripravil za diner cvetlice na veleposlaništvu? Potem mu je seveda njegov veleposlanik sporočil važna znamenja razpoloženja: pri reviji v šatoru velikega kneza sta obe Črnogorki, Anastazija in Milica, čebljali vanj: „*To so zgodovinski dnevi, veste! Sveti dnevi! Danes sem dobila brzojavko od papana, da bomo imeli konec meseca vojno! Ali veste, da je moj oče junak kakor v Iliadi? Poglejte tole škatlico, od katere se nikdar ne ločim! Mislite, da so bonboni. Pa je v njej lotarinška zemlja, vzela sem jo onkraj meje, ko smo bili pred dvema letoma v Franciji. Vse je pokrito z osatom, nargala sem ga v Lotaringiji, v anektiranem ozemlju, poln naročaj, potem sem pa seme zopet posejala! Videli boste, od Avstrije ne ostane nič, Alzacija se vrne, naše orožje se bo srečalo v Berlinu*" — in nenadoma je

prenehala in rekla tiho: „Moram se brzdati, car pogleduje proti meni.“

Oba Francoza, bolj lokava kakor tovariši v Berlinu, toda nikakor manj pripravljena za vojno, močnejše priklenjena z mašinerijo republike, toda polna zvijač, kako je treba varati množico: tako premišljata o tišini pred nevihto v teh slovesnih dneh, tehtata besede historičnih velikih kneginj, kakor bodo pozneje zapisane v spominskih zapiskih; njih razpoloženje je podobno razpoloženju gledalca, ki si v odmoru pred očuje naslednje dejanje in želi, da bi poteklo tako, in nič drugače.

Kar skoči po stopnicah navzgor mornar in izroči dolgo brezžično brzojavko: to je za njimi brzojavljeni ultimat Dunaja Srbiji. Odrešenje! Poincaré ukaže, da se takoj obrnejo domov, ne da bi napravili kakšen ovinek. Viviani začne še ponoči instruirati Pariz. S polno paro! V domovino!

*

Ob prihodnjem solnčnem zatonu, na malmöjski višini, stojita dva državna šefa na mostičih svojih ladij, se razgledujeta, po njunih navodilih se razgledujejo tudi njuni častniki, računijo in zopet gledajo. Oba sta lahko izračunila, da je preteča zapletenost Evrope poklicala domov tudi onega drugega, da bi se njih smeri zdaj lahko križale. Ob istem času je vozila „France“ svojega predsednika skozi Vzhodno morje v Duncerck, „Hohenzollern“ pa cesarja v Kiel. Obema sta utripali srci v bojnem pričakovanju, oba sta čutila, da je zrak okoli njiju prepojen z električnimi valovi, zgoraj v kabinah so čuli častniki pri brezžičnem brzojavu žužnjanje brezžičnih pogovorov, toda na žalost je bilo vse zavarovano s ključi. Navzlic temu so na krovu sovražnih ladij poizkušali, da bi jih razvozlali; potem so pa to opustili.

Gospodarja obeh ladij sta te dni razmišljala o usodi. Francoza so izpreletavali nasprotujoči si občutki: da je hotel revanšo, pripoveduje sam, torej si je moral želeti vsiljeno vojno; kot Lotarinžan pa se je moral bati opustošenja svoje ožje domovine, z

druge strani pa želeli — ker ni mogel napasti — da bi se odložili eventualni nemški načrti do l. 1917. In vendar je, zadnjič še celo pri carju samem, govoril dovolj razločno. Kaj je čutil cesar, je izhajalo spričo njegove omahljive narave iz razpoloženja in okoliščin: cele tedne je bil obdan samo od častnikov in drugih ljudi, ki so ga proučevali že leta in leta in bili, preden so se odpeljali, kakor ladijski motorji od svojih berlinskih zaplečnikov sveže namazani, živel je v ozračju „admirala Atlantskega oceana“, ne da bi slišal moško politično svarilo, bil je z vsemi sloji ljudstva še manj v stiku kakor doma, poleg tega pa je bil pošteno ogorčen zaradi umora prijatelja: tako misli po sili, kar kažejo tile zapiski, ki jih je na svojem julijskem potovanju na krovu „Hohenzollerna“ sam napisal na rob najnovejših brzojavk:

Dunajsko poročilo, v katerem govori veleposlanik o Berchtoldovem razmišljanju, kako bi izteknil nesprejemljive zahteve proti Srbiji. Opomba cesarja: „*Izprazniti Sandžak! Polem je spor takoj tu! Sandžak morajo takoj zopet dobiti, da ... zabrani Srbom dohod k morju!*“

Tisza hoče ravnati plemenito in previdno, to moti Berchtolda. Opomba cesarja: „*S temi ljudmi, po vsem, kar se je zgodilo! Kako neumno! ... Nekako tako, kakor za Šlezijjskih vojn: „jaz sem zoper vojne svete in posvetovanja, tolikanj bolj, ker so bojazljivci vselej v premoči. Friderik Veliki.“*“

Poročilo iz Londona, po katerem vlada pričakuje, da je Berlinu uspelo potlačiti neizpolnljive zahteve Dunaja. Opomba cesarja: „*Kaj pa še! Mi ni čisto nič mar! Kaj se pravi „neizpolnljive?“ Lopovi so agitirali z umorom in jih je treba pritisnili.*“ Upanje je, da se na Dunaju ne bodo zagrizli v zahteve, katerih namen bi bila vojna. Opomba cesarja: „*To je neznanska britska nesramnost. Jaz nisem poklican, da bi à la Grey Njegovemu Veličanstvu dajal predpise, kako naj varuje svojo čast!*“

Jagow je obljubil, da sporoči v London, da nimamo nobene pravice vplivati na ta notranja vprašanja. Opomba cesarja: „*To pa naj se pove Greyu prav*

resno in razločno! Vidi naj, da ne razumem nobene šale... Srbijo je treba za zločine zgrabiti!... Pravi britski način mišljenja in ošabno ukazujoč način, ki ga odklanjam. Wilhelm I. R."

Poročilo z Dunaja, po katerem je Berchtold odločno zagotovil Rusu, da Avstrija neče od Srbije nobene zemlje. Opomba cesarja: *„Osel! Sandžak se mora zopet vzeti, sicer pridejo Srbi do Adrije.“*

Poročilo iz Londona o Greyevi prvi misli na konferenco. Opomba cesarja: *„Mene ne bo; samo če me bo Avstrija za to prosila, kar pa ni verjetno. V častnih in vitalnih zadevah ne vprašujemo drugih za svet.“*

Poročilo iz Petrograda o Sasonovljevi grožnji, da se bo vojskoval, ko bi Avstrija požrla Srbijo. Opomba cesarja: *„No, potem pa kar!“*

Poročilo iz Rima, ki svari zastran Italije. Opomba cesarja: *„To so same čenče in se bo samo po sebi uredilo.“*

Bethmann sporoča svoje mnenje, da mora Nemčija zazdaj ostati mirna. Opomba cesarja: *„Mir je prva državljanska dolžnost! Le mir, samo mir!!! Mirna mobilizacija je pač tudi nekaj novega.“*

V tem razpoloženju je prispel cesar v Potsdam.

Sedmo poglavje

Pomišljajo se

Anglija je bila razburjena. Kakšen vojni duh je šinil v ta mirni narod, ki je živel v svoji bistrournosti pacifistično, zaradi svoje lege nevtralnno, kot pleme previdno! Tedne in tedne se je govorilo in pisalo o dobrovoljcih, o topovih, o municiji, preden so postale na kontinentu samem popularne te slike in ta imena! Kaj se je zgodilo, da je pretreslo ta dva otoka?

Eden izmed njiju, Irska, se je vrigel proti drugemu, in ko ga je hotel liberalni kabinet pomiriti z novimi svoboščinami, je odpadla ena izmed njegovih provinc in je s silo ogražala vsako svobodo. Protestanti iz Ulstra so protestirali, z osovraženimi južnimi brati niso hoteli ostati sami na svojem otoku; rajši so hoteli umreti kot angleške stare device, kakor da bi sklenili s sosedom pameten zakon. Svojo nedolžnost so hoteli briniti z barikadami in puškami; toda šele ko so postali njih bratje z juga aktivni, so prepovedali uvaževanje orožja v Irsko, preiskali obalo za minami in topovi, in medtem ko je mislila vlada, da je z uporom v Ulstru rešena Homerula, je zašla v nove skrbi zaradi južnih nemirov. Kaj storiti? je premišljal kralj s svojimi ministri. Ali naj zaigramo svetu britsko meščansko vojno?

Ko so še preudarjali, je nov hrup preletel mesta in ceste, vežbališče Curragh, kjer so se že dolgo vežbali najeti vojaki, se je uprlo zoper vojaški urad v Londonu, visoki častniki so odrekli vojnemu ministru pokorščino in hoteli strmoglaviti vlado, ki se jim je

zdela proti Irski itak premila. Že od nekdaj sta vladala v Angliji pamet in število, tudi fantazija in pustolovstvo, toda skoraj nikdar ne meč. Sedaj pa se je zabliskalo v zraku tam na tistem nemirnem otoku, da, celo v lastni deželi, zdelo se je, da ograža parlament, iz katerega je izhajala vlada, nekaj častnikov, zbor dobrovoljcev. Ne očem ne ušesom niso verjeli. Sredi Anglije je bilo kakor bi bili v Zabernu. Asquith je rešil sebe in kabinet s tem, da je malone imenoval samega sebe za vojnega ministra.

V takem hrupu so se izgubili sarajevski streli.

Kaj nam mar Srbija? je dejal mož na cesti, obrnil časnik in iskal najnovejših brzojavk iz Belfasta in Curragha. Le malo jih je vedelo, kakšni boji pretresajo medtem kabinet, nihče, kakšni boji pretresajo dušo voditeljev. Čudno dovolj, da ga je tvorilo v bistvu pet mož; dva druga sta postala pomembna s svojo opozicijo. Izmed ostalih so bili v državni ladji trije pritežek, dva jadrarca.

Asquith, z glavo Dickensa in z bistvom Rimljana, zre v svet s pametnimi očmi, in kadar govori, oblikujejo obrita usta ostro brezstrastne misli, ki jih spremlja z varčno kretnjo Angleža. Vedno pripravljen, včasih malo omahljiv, realist, vendar z nekakšno bojaznijo pred hitrimi odločitvami, je videti bolj voditelj hiše kakor kabineta. On je za „častni mir“ in gleda konflikt najprej zelo od daleč. Na svetovnem mirovnem kongresu pred šestimi leti je dejal: „*Silna oboževanja se ne kopičijo za okras ali za zabavo, ampak zato, da se v primernem trenutku uporabijo, morda pri kakem slučajnem izbruhu temperamenta*“.

Lord Haldane je bolj zamišljen: humanist, z glavo kakšnega starega Tintorettovega kardinala, z mrkosvetlo molčljivo čudjo. Nemčiji je naklonjen, zato pozna tudi njene slabosti bolje. Potem ko je študiral literaturo in vzgojo na nemški osnovi, proučeval Weimar in zasnoval za London tehniko po berlinskem vzorcu, ga je postavilo zaupanje kralja Edvarda za vojnega ministra, da bi povečal malo armado Anglije in preoblikoval generalni štab po nemškem načinu — in tako ga je usoda določila za orožarja proti

deželi, ki jo ljubi. Bil je zato tolikanj bolj odločen, da bo rabil orožje samo v sili. Pred dvema letoma se je vrnil s tesnim srcem iz Berlina, kjer je zastoj ponujal dogovor glede graditve brodovja, kar se tiče števila in hitrosti, ker ga je Tirpitz sabotiral. Pri teh pogajanjih, ki jih je oteževalo nesoglasje med cesarjem, kancelarjem in velikim admiralom, ga niso razočarali toliko zahtevki kakor ljudje; ponudil je sporazum, naletel na nezaupanje. Ali je zato kaj čudnega, če so se zgrinjale nad njim vedno večje skrbi, čimbolj je šel mesec julij h kraju?

Še bolj bled je bil njegov prijatelj sir Edvard Grey, ki je kot zunanji minister že osem let odvrčal od vojne ne samo Anglijo, ampak tudi kontinent. V tem najbolj čudnem izmed petih značajev so se mešali nacionalni pomisleki Angleža z mislimi Evropca in željami kristjana po pacifističnem stališču, kakršnega si ni smel dovoliti takrat noben državnik v Evropi in ki bi ga njegova lastna politika kljub vsem dobrim namenom težko ogražala, saj je videl v vsaki vojni nevarnost za svojo deželo, ki je morala uvažati štiri petine potrebnih živil.

Samotarski, skoraj nikdar v družbi, po groznih nesrečah oropan svoje žene in svojega brata, prijatelj ptic, vnet ribič, torej mož potrpljenja in previdnosti, je brez pretenzije in častihlepnosti nosil svoje duševne poteze, veliko, vderto oko, molčeča ozka usta konec tedna v gozdove in je imel na jeziku rajši Wordsworthove verze kakor pa parlamentne govore. Potoval je malo, ni govoril nobenih tujih jezikov, redil veeverice na kmetih, ljubil otroke, molčal veliko. Kadar je pa govoril v Spodnji zbornici, je vse utihnilo, zakaj govoril je v nenavadno lepem slogu, ne da bi se oziral po galeriji, in v obliki staroangleškega lorda razodeval moderne ideje.

In vendar ni bil dovolj močan, da bi se bil mogel v popolni anarhiji Evrope ogniti omrežju zvez, in vse preveč se je odmikal od obale, tako da je močan veter njegovo ladjo le še lahko dosegel. Zakaj tudi njega se je lotilo tisto veliko nezaupanje vseh proti vsem, ko pa je Berlin odklonil Haldancjev načrt in se je za-

čelo nemško brodovje množiti, je šel tako daleč, da so se stari, samo ustni domenki kralja Edvarda s Francijo razširili v dogovor, po katerem bi prevzela Anglija pod določenimi okoliščinami varstvo francoske severne obale, ako bi bila Francija od tretje strani napadena. Edini dokument, s katerim je svojo domovino vojaško zavezal, je bilo pismo veleposlaniku Cambonu, v katerem je obljubil, da se bodo skupno posvetovali o ukrepih, ako bi grozila Franciji huda nevarnost.

Toda že s tem odločilnim pismom, ki se je ognilo kabinetu in so ga poznali samo nekateri njegovi člani, je žrtvoval od svobode Anglije več, kakor je bilo v njem čitati. On sam je verjel v „svobodne roke“; v resnici pa je Anglijo moralno zavezal. Ali niso ustvarjala uradna posvetovanja, še bolj pa privatna pobratimstva mornariških šefov in častnikov generalnega štaba ozračje, ki je moralo polagoma ovirati svobodno dihanje zunanjega ministra? Velik angleški zgodovinar, Gooch, govori „o *faktičnih obveznostih*“ tudi tam, kjer jih formalno ni bilo. Lloyd George o „*častni obveznosti*“, Churchill celo o „*položaju, v katerem smo imeli pač dolžnosti, ne pa tudi koristi zaveznika*... Bili smo moralno obvezani, da pomagamo Franciji“.

Ko je aprila meseca 14 obiskala kraljevska dvojica Pariz in je začutil Grey kontinentalne sapice, se je ognil novim zavezam, ni pa mogel več preprečiti, da bi se mornarica meseca junija z Rusi ne zbližala tako, da bi Anglija — vedno samo v slučaju obrambe — Rusom „*v Severnem morju zadržala*“ del nemškega brodovja. Ni mogel preprečiti, da bi, medtem ko je on govoril in sanjal o miru in sporazumu, častniki generalnega štaba s sirom Henryjem Wilsonom na čelu ne obdelovali svojih ljudi za vojno, in sicer proti Nemčiji; da bi ne izdelali do zadnjih podrobnosti načrtov za izkrcaje šestih divizij in da bi intimnost med tremi generalnimi in admiralnimi štabi stalno ne rasla. Ruski poslanik je poleti 14 pisal iz Londona domov: „*Dvomim, da bi se moglo, ko bi se vnela vojna, dobiti za skupne vojaške operacije močnejše jamstvo*“.

*kakor je duh te antante, kakršen se kaže sedaj, okrep-
ljen z vojaškimi dogovori". Greyu in njegovi vladi po-
temtakem ni preostajalo nič drugega, kakor „da so se
naredili slepe" in, kakor so trdili njegovi konserva-
tivni nasprotniki, da je še zanaprej „ostal neodločen
in izkušal ostati prijatelj na vse strani".*

Tako se je zgodilo, da je spomladi 14, lko so ga
pozvali v Spodnji zbornici na odgovor, prikrl vsa-
kršen dogovor z Rusijo. Pozneje se je branil z bese-
dami: „Politične obveznosti se ne smejo skrivati; mor-
nariške in vojaške priprave so za eventualne vojne po-
trebne, morajo pa ostati tajne. V našem primeru smo
skrbeli, da te priprave niso vsebovale nobenih političnih
obveznosti". Da je bila to formalna resnica, dokazuje
iznova popolna nezaščitenost vseh evropskih dežel,
strah vseh ministrov, njih želja, da bi se poskrili za to-
pove, zakaj tja jih je gnala splošna anarhija Evrope.

Odločujoči faktorji tega naroda trgovcev, ki ni-
kdar ni smel želeti uničenja svojega največjega na-
ročnika, so pritirali kljub naraščajoči konkurenci v
splošnem do nekakšnega razmerja, kakršno je bilo
med Sparto in Atenami: „Nikdar ne dovolimo, da bi
se Atene uničile," tako je Sparta odklonila tebansko
naročilo; „zakaj Grška brez Aten bi bila samo mož z
enim očesom". Naraščajoče število in naraščajoči ne-
mir sorodnega nemškega naroda, njegov policijski
duh, zlasti pa svetlikanje njegovega bliskajočega se
meča, so naredili, da sta postala cesar in država na
otoku nepriljubljena; toda o nameravanem napadu ni
bilo nikjer ne govora ne misli.

Vendar je vedel Grey, kako lahko je vsakdo
spričo lažnivega mednarodnega prava s pomočjo tako
imenovane „mejne kršitve" obtožil drugega zaradi
napada, ki ga je sam začel ali želel.

Lloyd George je bil v kabinetu Kelt, torej malo
pesnika, mimo tega pa kot reven tkalčev sin pozna-
valec ljudstva. V njem so se družile pretkanost in po-
ljudnost, zgovornost in odločnost v taki meri, da je
moral prej ali slej prevzeti vodstvo, za katero je bil
tako rekoč premočan. Naslanjal se je prav tako na
življenjska izkustva, kakor Asquith na teorijo pra-

vice, bil je tako demagoški in vesel pritrdjevanja, kakor je bil Grey preudaren, miroljuben in samotnen. Najbolje je znal misliti z očmi in si je iskal znanja za mornariške ali rudniške predloge ad hoc v rovih in na morju. Pri Nemcih je študiral socialna vprašanja, ostale pa so mu, ker je bil nenaklonjen umetnosti in znanosti, tuje najboljše strani tega naroda, ki mu je bil skoraj prav tako zoprni kakor Francozi. Vendar je gledal bistro in je že pred šestimi leti vprašal svoje rojake: „*Ali ne morete umeti, kako razumljive so skrbi Nemčije? Ali bi se ne oboroževali tudi vi in gradili, ako bi bila vaša dežela tako zagozdena med sovražnike, ko bi se vnela evropska vojna?*“ Vedno in vedno je ponavljal, da je tekmovalno oboroževanje nespametno. V kabinetu je bil on član, ki je bil videti najmanj svetovnjak, pa tudi najmanj tipičen Anglež.

Zadnji je bil oboje. Churchill, potomec vojvode marlboroughškega, po krvi napol Američan in poznavalec sveta, je bil gotovo pripravljen okrepiti deželo, ki mu je pomogla do udejstvovanja in moči. Niti zamišljen kakor Grey niti miren kakor Asquith niti vsiljiv kakor Haldane niti popularen kakor Lloyd George, se je potikal, visoko nadarjen kot pesnik in zgodovinar, eno ali dve desetletji napol pustolovec po vojnah in kontinentih, po umetnostih in tehnikah, pisal sijajne knjige o upravi armade, o svobodni trgovini, hkrati vedno tudi o sebi, vedno fantastičen, vedno bistroid, vedno poskočen. Za zgraditev angleškega brodovja je veliko storil, kot podjetnemu človeku mu je bila poverjena vojna; on in Enver paša sta bila tedaj pač edina ministra v Evropi, ki sta se prej borila kot frontna vojaka.

Izmed petih odločujočih kabinetov Evrope je ta kabinet, v katerem je odločala omenjena petorica, najmanj hotel vojno, jo najdalje pobiljal, in je vendar ni preprečil, čeprav bi jo bil prav ta kabinet še lahko preprečil.

*

Poldrugo leto že je vzbujal nov nemški veleposlanik v Londonu pohvalo, v Berlinu pa ljubosumnost. Knez Lichnowsky, ki je gledal na deželo svoje misije

prav tako prijazno kakor na svojo domovino, je bil vedno nasprotnik graditve nemškega brodovja zoper Anglijo in nemške naklonjenosti do Avstrije. Da je ljubil Anglijo bolj ko Avstrijo, je bila napaka samo zaradi tega in tako dolgo, ker se ni dokopal do vodilne stopnje, s katere je bilo edino mogoče preobraziti nemško politiko. Bolj neodvisen od svojih tovarišev zaradi svojega čina, imetja in prijateljstva s cesarjem, ki ga je tikal in prosil za privatna poročila, je izkušal knez uganjati s periferije centralno politiko. S tem je povečal število svojih sovražnikov v uradu in je oteževal svojim prijateljem, da bi delali zanj. Imeli so ga za diletanta, ker ni bil niti pruski uradnik z vsemi slabostmi in krepostmi niti vodja misije, ampak se je omejeval le bolj na osebne pobude; zakaj imel je dobre misli. Poznal je moč Anglije in slabost Avstrije iz njunih zgodovinskih pogojev, o čemer se je sam prepričal, zakaj čeprav je bil posestnik v Avstriji, je bila njegova družina tam še izza časov njegovega očeta nepriljubljena, v Londonu pa je bilo njegovo vedenje in ravnanje priljubljeno.

Lichnowsky prvi prinese ton Evropeca v debato Dunaj-Berlin, piše takoj v Berlin, da *„bi bilo prehudo, ko bi hoteli ožigosati ves srbski narod za narod zločincev in morilcev ... Politiko Avstrije je smatrati za pustolovsko, zakaj ona ne vodi niti do radikalne rešitve problema niti do uničenja velesrbskega gibanja.“* Ponovno svari, še tik pred ultimatom, pred podpisanjem balkanske pustolovščine: *„Kar se pa tiče lokalizacije spora, mi ulegnete priznati, da je to, če pride do spopada s Srbijo, samo pobožna želja. Zdi se mi torej potrebno, da se avstrijske zahteve formulirajo tako, da bodo s primernim pritiskom iz Petrograda in Londona v Beogradu sprejemljive, ne pa da bodo nujno privedle do vojne ad majorem illustrissimi comitis de Berch-told gloriam.“* Ta svarila, katerim je sledilo v naslednjem tednu še vse polno podobnih, ga v zgodovini častno postavljajo med tiste tri nemške diplomate, ki so takrat pravilno gledali.

Jagow, ki v dogmo Avstrije tudi že davno ni več veroval, jo pa še vedno molil, je citiral proti Lichnow-

skemu Viljema Buscha: „Če ti družba ni več po volji, si izberi drugo, če jo imaš.“ Dunaj je po balkanskih krizah oslavljen in komaj še velesila: zato ga je treba podpirati! „Brez ropotanja v Petrogradu sicer ne pojde, toda v resnici Rusija sedaj ni pripravljena. Francija in Anglija tudi ne bosta zdaj želeli vojne... Naša skupina bo medtem vedno slabotnejša... Če se ne bo dala doseči lokalizacija in če Rusija napade Avstrijo, potem ne smemo žrtvovati Avstrije... Jaz ne maram preventivne vojne, če se pa vname, ne smemo stisniti repa med noge.“

To pismo kaže, zlasti na koncu, kako niti boljše glave teh krogov ne morejo nikdar popolnoma premagati vzgoje, pridobljene pri vojaki in v kazinu.

Medtem ko so ob začetku krize pri vseh diplomatih Evrope hvalili njih moški nastop, pri Berchtoldu celo „prav dobro razpoloženje“, poročajo tuji diplomati o Lichnowskem že prve dni julija, da je „njegov obraz poln skrbi“, kar je njemu v prilog. Da sta si bila kljub čisto različnemu načinu življenja z Greyem dobra, je obema v prilog. Skupno sta pravkar po dolgoletnih pogajanjih rešila dve težki vprašanji v Prednji Aziji in Portugalski Afriki, tako sta si bila tudi zdaj laže bolj iskrena kakor katerakoli druga dva. Na direktno vprašanje odgovori Grey veleposlaniku direktno: formalnih dogovorov nima Anglija nikjer na nobeno stran... vendar pa so odnošaji s Francijo in Rusijo „zelo intimni.“

Proti Srbiji se je moralo obračati vse bistvo Greya. In vendar so njegove prve besede (dne 24.) o ultimatu: „Ta nota presega vse, kar sem videl doslej podobnega... Je najstrašnejši dokument, ki ga je kdaj poslala katera država drugi neodvisni državi.“

Tako je rekel avstrijskemu veleposlaniku Mensdorffu, razumnemu avstrijskemu grofu; ta in pa nemški in ruski poslanik grof Benckendorff so si v sorodu in si bodo, po svojih misijah primorani, kmalu sovražniki: kakor so tudi trije vladarji porabili bratranstvo, da so iztrgali narode iz njih bratstva. In zdaj stori Grey sredi omrežja demarš, not, konvencij, zvez prvi v Evropi to, kar je naravno: Lichnowskemu govori o stra-

hoti vojne v štirih: „Kdorkoli že bo v laki vojni ostal zmagovalec, nekaj je gotovo: popolna izčrpanost in obubožanje bosta objela ves svet, uničena bosta industrija in trgovina, razdejana moč kapitala; posledica bodo revolucionarna gibanja zaradi brezposelnosti.“

V teh prvih dveh dneh govori Grey, popolnoma alarmiran po vesteh o stanovitnosti Petrograda, na tri strani: Srbu po zastopniku: „Svetujem, da sprejmete, kolikor je mogoče, povprašajte pa tudi druge misije za mnenje.“ Avstrijcu: „Zdaj gre za to, da se poizkusi, kaj se da še storiti, da se ognemo preteči nevarnosti.“ Nemcu: „Popolnoma priznavam upravičeno zahtevo Avstrije po zadoščenju, prav tako zahtevo, da se kaznujejo vse osebe, ki so z umorom v zvezi... Trdno sem uverjen, da pride za avstrijsko mobilizacijo ruska. Takrat, se mi zdi, pride trenutek, da pričnemo skupaj z Vami, s Francijo in Italijo posredovati med Avstrijo in Rusijo. Brez Vašega sodelovanja je vsakršno posredovanje brez pomena.“

Tipičen primer mednarodnega posredovanja; dokaz, da je bil temu Angležu mir Evrope več ko sistem zvez in ravnovesij.

Oba poslanika brzojavita svojima narodoma, toda Lichnowsky dostavi resnično preroške besede: „Greyev predlog je edina možnost, da se prepreči svetovna vojna, pri kateri tvegamo vse in ne moremo nič dobiti... Če potegnejo s seboj Francijo, tudi Anglija najbrže ne ostane ravnodušna.“

Hkrati gre Greyev tretji klic v Petrograd: „Pri nas, mislim, javno mnenje ne bo odobraval, da stopimo zaradi srbskega spora v vojno. Če se pa vname... bi nas lahko zapletli vanjo, zatoorej si prizadevam, da bi jo preprečil... Edina možnost, da se ohrani mir, je v tem, da ostale štiri sile skupno pozovejo Avstrijo in Rusijo, da ne prestopita meje. Ako bi se Nemčija temu naziranju pridružila, sem odločno mnenja, da bi Francija in mi morali v tem smislu ravnati.“

Tako je isti dan Nemec javil svojemu uradu kot domnevo to, kar je Anglija poročala kot možnost svojim veleposlaništvom, tudi berlinskemu: da bo, če se vname vojna, le težko ostala nevtralna.

Tu se pričenja tragični zapletljaj. Odslej roji Greyu v njegovi glavi vprašanje: — Ali naj svetu, ali naj Nemčiji na glas povem, kar zaupno pripovedujem svojim veleposlanikom: naj odneha, ker bi, če bo vojna, tudi Anglija mobilizirala? Pariz in Petrograd čakata na našo odrešilno besedo. Dati je ne smem, zakaj samo parlament lahko odloča o življenjskem vprašanju. Če zavežem danes svojo deželo z „da“, me lahko jutri ta dežela desavuirala, zakaj niti jaz niti Asquith niti kdo drug ne ve za gotovo, kaj poreče ljudstvo, kaj porečeta tisk in parlament, kadar bo tako daleč. Vse bo potem odvisno od okolnosti, od videza, ali napadamo ali smo napadeni.

— In vendar bi moral groziti! misli dalje. V Berlinu in na Dunaju ščuvajo vojaški mogotci k vojni, in strašna armada Nemčije, bolj pripravljena kakor armade njenih sovražnikov, sme upati na zmago nad dvozvezo, vendar pa ne nad trozvezo.

Poglavitno točko teh notranjih bojev je opisal Grey kesneje z besedami: *„Pred menoj je plavala nevarnost, tako strašna, da je bilo treba premisliti vsako besedo ... da se prepreči: da bi namreč Francija in Rusija v zaupanju na našo podporo tvegali vojno z Nemčijo; da bi se pa ta podpora ne mogla uresničiti in bi nam lahko naprtili, ko bi bilo prepozno, odgovornost za to, da smo ju izvabili v usodno vojno.“*

Kakor v antični žaloigri, se kaže tu obupni položaj mogočnega moža, ki se izkuša z vsemi silami srca in duha ogniti zlu, katerega hude posledice že zdaj pozna; ki pa je, naj stori karkoli, usodno vezan, da dela narobe, in to na osnovi slabosti, ki ga je pred leti pripravila do polovičnih dogovorov. Krivda majhna, hotenje pošteno, zmeda velika, stremljenje iskreno, konec tragičen: kakor v Ajshilovi tragediji.

Osmo poglavje

Polni nade

Nemiren sedi v ekspresnem vlaku mož, tri dni, leži tri noči sam, čudne misli ga izpreletajo: možgani Izvolškega so najbolj mučeni možgani Evrope, njegovo srce najstrastnejše srce v teh dneh. Kakor kakšna prilika drevi prav zdaj iz Petrograda v Pariz, sredi skozi Nemčijo: kakor kurir groze. Tako dolgo zaželen, tako blizu občuten — in vendar prezgodaj! Ker je vse njegovo bistvo koprnelo po tej vojni, je vedno svaril pred prezgodnjim začetkom in svojega ministra pred Hartwigovim početjem v Beogradu. Ne pred 1917, in samo pri najugodnejšem startu! Čas naj razrahlja zasovraženo Avstrijo: potem pride velika ura Izvolškega! Toda danes? Ali bodo v Parizu preveč tvegali ali premalo? Prevarani morda za nekaj let, gotovo pa za nekaj ur! Ako bi bila došla brzojavka iz Beograda vsaj dve uri prej v Petrograd, bi bil šel tudi on na krov „France“, ki ga je pripeljala sem, nihče bi ga ne bil tu ustavljal, kjer ga dobro nadomestujejo njegovi učenci in celo njegovi sovražniki; ob strani predsednika bi bil prebil te najvažnejše dneve življenja, dragocene ure, ki se ne vrnejo več in v katerih bi z obema voditeljema Francije dobro premislil vsako potezo na šahovnici, proučil, preizkusil, sklenil v tišini samotne vojne ladje vsak skupni korak!

Še na varšavskem kolodvoru je Paléologue prisegal, da je to trenutek, ko je tiho dejal: „*Cette fois c'est la guerre!*“ toda tega vendar ni gnala osveta! To je bil klic duše, ki je že pet let nenehoma bobnel v glavi ruskega državnika.

Ta mož je videti kakor paša, človek si ga misli kakor gospodarja rabotnikov: udarna glava, brutalna brada, debele ustne, ki se znajo vsesati v plen: vse spominja na legende iz najtemnejše Rusije z bičem, vodko in ženskami. Vse pa pokriva želja, želja po osveti.

Šest let je tega, ko je sedel v Buchlovu, gradu na Moravskem, kot gost Avstrijcu nasproti, v visokih stolih pri kaminu grofa Berchtolda, luči so gorele, kava je bila servirana, sluge nevidni, vrata zaprta: tedaj se je dal od grofa Aehrentala presenetiti. Ali ni Gorčakovljeva senca zaplavala skozi sobo? Trideset let pred tem je ta sklenil z Avstrijo tajno pogodbo: ko bi Avstrija kdaj hotela vzeti in obdržati obe turški provinci, Bosno in Hercegovino, ki ju je prevzela v upravljanje, naj bi Rusija molčala; prav tako bi molčala Avstrija, ko bi potem Rusija revidirala pogodbo zaradi morskih ožin. Takrat je bila prilika, da se izpolni ta stari dogovor, od katerega zasnovalcev so ostale samo še kosti v njih svečanih grobnicah.

In vendar se je dal ob tem kaminu od Avstrijca potegniti, ni se mogel odtegniti vprašanjem dume, — in je moral iti.

Maščevanje za Buchlov! To je odslej njegova misel. Učenec svojega sovražnika, ki mu je bil že v Petrogradu neprijeten, gostitelj pri tistem srečanju, isti Berchtold je postal medtem dunajski zunanji minister. Tega premagati, Avstrijo, kadar bo zrela, uničiti, to je zdaj motiv vseh njegovih dejanj. In on intrigira s Srbi, podžiga Tittonija za pohod v Tripolis, Balkan na vojno proti Stambulu, to se pravi, proti Avstriji, in še enkrat Rumunijo; postane veleposlanik v Parizu, da neprestano prigovarja Franciji. S Cailiauxom ni nič, s tem strahopetcem in prijateljem Nemcev. Toda potem pride Poincaré, mlačni gospod Louis mora zapustiti Beograd, vsa mesta se zasedejo s carju prijaznimi osebami, Poincaré se vseli v Elysée, njegov vpliv stalno rase, nikar da bi padal, potem povzdiguje carja v Parizu, in ko mu Izvolskij pokaže svoje novo delo, srbsko-bolgarsko tajno pogodbo zoper Turke, vzklikne Poincaré, še preden je prečital

do konca: „*To je instrument vojne!*“ Potem pravi Rusu: „*Ako bi ta spopad imel za posledico, da bo Nemčija z orožjem posegla vmes ... se tudi mi ne bomo niti minuto obotavljali, da izpolnimo naše obveznosti proti Rusiji.*“ Seveda poudarja, da bi morala Nemčija začeti z napadom.

Izza Agadirja in zopet izza pogovora obeh zaveznikov se je speča misel maščevanja v Franciji predramila, obisk angleškega kralja jo je do kraja okrepil. Vedno je samo nekaj desetlin, le nekaj sto ljudi krmarilo proti vojni — tu kakor v vseh kotih Evrope — toda njih glasovi so bili močni, njih položaji mogočni, njih vada sijajna. Tako je pisal ruski grof Benckendorff meseca februarja 13 v Beograd: „*Če ob kratkem ponovim Cambonove pogovore z menoj in izmenjane besede ter pridenem stališče Poincaréjevo, se mi vsiljuje misel, ki je skoraj prepričanje, da je med vsemi silami Francija edina, ki bi, da ne rečem, želela vojno, pač pa jo vsaj gledala brez posebnega obžalovanja.*“ Poincaré je prišel, prvič izza sedemdesetih let predsednik, k mizi nemškega veleposlanika, toda njegovo lotarinško srce je glasno utripalo pod škrlatnim trakom, tako da ga je slišal celo baron Schoen. S tem uradnikom so se upali govoriti odkrito, njemu v lice je rekel Barthou: „*Vrnite nam Alzacijo-Lotaringijo, in mi bomo najboljši prijatelji na svetu!*“ Tisto leto so računili z vojno: guverner Pariza, general Michel, je zahteval v budgetnem odboru izredne zaloge moke za prestolnico, zakaj „*to je nenavadno leto, ne vemo, ali ne bomo marca ali aprila meseca mobilizirali.*“

Meseca maja je dejal belgijski poslanik, da je postala Francija nesporno bolj šovinistična: „*Pravijo, da so si zdaj svesti zmage;*“ hkrati mu je rekel star diplomat: „*Če se kaj hujšega in nepričakovanega zgodi, potem se morajo voditelji obeh držav v treh dneh zediniti ali pa bo vojna!*“ Konec maja je bilo vse razburjeno, ker so nastopili na berlinskih odrih legionarji iz tujske legije v uniformah; hkrati je kazal Pariz Nemce v klavrnih vlogah. Na narodni dan so se prvič zableščale pri reviji barvaste čete.

Že dva dni besnita zaradi ultimata Srbiji ministristvo in tisk, posebno zaradi roka. Nihče ne verjame nemškemu zatrdilu, da ne ve o ničemer nič, vsi imajo Nemčijo za poganjalko Dunaja. Francoska renta pade niže kakor je bila kdajkoli izza sedemdesetih let, borzo morajo zapreti, ves svet misli, da hoče vojno Nemčija. V ministristvu sedi stari gospod Bienvenu-Martin, zastopa oba predsednika, ki jadrata po morju, pošilja venomer brzojavke čez morje, vendar mu manjkata talent in sijaj govora. Predvsem obravnava torej Greyev včerajšnji predlog za sklicanje konference. Ta zastopnik govori z nemškim veleposlanikom: „*Vaš poziv na nas, da bi skupno ohranili mir,*“ pravi gospod Bienvenu, „*je vplival nenavadno blagodejno.*“

„*Nemčija je v iskreni želji po miru s Francijo edina,*“ pravi gospod von Schoen. „*Petrograd pa lahko vpliva.*“

„*Kar se tiče mene, sem z veseljem pripravljen, da v Petrogradu pomirjevalno vplivam, sedaj, ko je z zagotovilom Avstro-Ogrske, da ne misli na nobene aneksije, ustvarjen prvi pogoj.*“

„*Skupni nastop sil na Dunaju se z našim naziranjem, da moramo pustiti Avstro-Ogrsko in Srbijo sami, ne sklada.*“

Ali jih čujete, kako lažejo? Ali ne duhate za tohlega vzduha kabinetov? Ne nosijo zastonj svojih imen. Po pravici postavi cesar, ki hoče seveda s tem zadeti samo Francoza, pod zadnje pariško poročilo besedo: „*Zaklavzulirana slama!*“

Deveto poglavje

Ugovarjajo

Kje je ostala pamet? Ali je zapustila Evropo, ko se je bila nekolikokrat s prosečimi pogledi zastonj prikazala za stoli diplomatov? Ali jo je morda to tiho tkanje priprav pognalo celo v obup? To zamolklo zaklapanje podloženih dvojnih vrat, mehki stiski rok diplomatov, šustanje šifirnih knjig, brnenje telefonov, šelest generalnih štabnih kart, zlagano smehljanje vseh teh gospodov in kraljev? Ali se je naveličala teh postav, ki tiho polagajo mine, ki za zaprtimi vrati starih palač nemoteno pripravljajo majhne peklenške stroje, da se bodo potem točno ob določeni uri razpočili in z groznim grmenjem pokopali del zemlje? Brezupno je pamet zapustila kabinete, krenila je na cesto.

Po mestih vrši. Med milijone se je pomešala, ker jo je dvajset do trideset gospodov Evrope zapustilo, pomešala se je med ljudi brez imena, ker so jo izdali veliki gospodje z dolgimi imeni. Zdaj poziva sužnje k protestu. Ti so pripravljeni, ni jih treba pregovarjati! Zamolklo in znoječ se godrnjajo: za svojimi primeži in stružnicami, kotli in parnimi kladivi, motorji in valji poslušajo, kaj jim pripovedujejo novine o preteči nevihti.

Pod noč pa hite iz strme sivine, iz zatohle tesnobe svojih predmestij v sijajna bivališča denarja, po nekaj prijateljev skupaj, drugi s svojimi ženami, in preden zaslutijo, ne da bi hoteli, se sreča na tisoče podobnih glav na živahnih cestnih vogalih, kjer prodira skozi

globoko pomaknjena kavarniška steklena vrata hrup ceste v kavarne, iz njih pa hrup kapel na cesto. Tam se srečavajo utrujeno vznemirjeni, neznani so si, in vendar se poznajo, njih obleka, njih pogled, njih barva jih družijo v skupno grebečih mislih.

Med njimi je nekaj mladih ljudi, ki žvižgajo in kličejo: Pojdite z nami! Jaz vem, kje je ministrstvo! Naprej! In hitro stopijo v kolone, zvrsti se jih po pet, po osem, zakaj tako so vajeni od vojakov, od demonstracij, dekleta se obesijo nanje, žene stopajo z višecimi rokami ob možeh. Besno se bliskajo proti njim gumbi in oči oboroženih policistov, vendar jih še puste mimo. Ministri in poslaniki, državni tajniki, generali in pisarniški svetniki, lordi, grofi in veliki knezi vstanejo s svojih oblazinjenih stolov in stopijo k odprtim oknom: zakaj cesta vrši.

Ali ne odmeva kakor pohodni korak, še preden smo dali povelje za korakanje? Kdo se zbira, preden je cesar ali predsednik podpisal dekret? Ali ga hočete izsiliti?

„Mir! Mir! Ne maramo vojne!“

— Ah, tako! Sociji! Smehljaj zaigra na ustnih dunajskega vojnega grofa, prestrašeno gleda berlinski kancelar na cesto, sovražno se iskri oko velikega kneza, nemo opazuje londonski premier število, razpoloženje in kretnje množice, Francoz pa, ki je sam izšel iz nje, si grize ustnice.

„Mir! Mir! Mi nečemo vojne!“ se razlega na tisoče glasov izpred Brandenburških vrat okoli vogala široke Wilhelmstrasse, in z vonjem odcvetelih lip se dviga nekaj kakor hlap iz prepotenih oblek tisočev k oknom nizko dolgega ministrstva.

„Mir! Mir! Ne maramo vojne!“ se razlega ob isti uri po dunajskem Burgringu, in s stopnic skrbno zaklenjenega parlamenta se slišijo klici preko vrhov živahnega Volksgartna do baročnih oken Ballhausplatz.

„A bas la guerre! Vive la paix!“ vrši ob isti uri od obeh dolgih mostov Seine proti Quai d'Orsayu, od temnih oken Elyséeja se odbijajo koraki in krepki ritmi marseljeze udarjajo, zahtevajoč svobodo na-

rodov, do hiše istega predsednika, ki na morju nestrpno pričakuje, kako se bodo dogodki zamotali, zanašajoč se na smelost carističnih generalov, — saj so pred njim še pravkar ob zvokih iste marseljeze defilirale carske čete.

„*Peace! Peace! No war!*“ se razlega ob isti uri od Trafalgar-Squarea, in nositelji mirovne misli zahtevajo s stopnic največjega bojevniskega spomenika svetovni mir.

Samo v Petrogradu je ob tej uri vrišč utihnil: s knutami in sabljami, s konjskimi kopiti in revolverji so ondi hitro demonstrante razgnali, pohodili, postrelili. Patriote, te seveda radi slišijo in vidijo v množicah; spredaj avto, v njem general, potem študenti in častniki, pojoč in mahajoč z zastavami, tako gredo po glavnih cestah. Za vsak primer se organizira tajno in hitro pisemska in telegrafska cenzura.

Za tenčico, svetejšo od saiške, so delovali diplomati velikih sil za vojno, kateri so se pozneje vsi odločujoči uradni šefi lepo umeknili. Tisti pa, ki so jih ob molku svojih kabinetov obsodili na smrt, ki jih je brezmerna zahteva države prisilila korakati, kadar koli je zapel boben, so se prebudili in so bili videti odločeni, da se bodo branili: brez moči so povzdignila mirovna društva sveta glas idealista, brez moči je napravil Vatikan nekaj plahih korakov.

Ker naj bi usodo Evrope oblikoval skoraj samo en razred, je bil poklican drug razred, da jo obrne. Ker se mogotci niso nikdar mogli zediniti za razsodišče, so se pred pol stoletjem strnili brezmočniki in izkušali za človeštvo rešiti tisto, kar so hoteli doseči za svoj razred. Ker so filozofi in učitelji prava samo kakor iz nekakšnega brezzračnega prostora oznanjali narodom svoje moralne misli o miru, je potrebovala zgodovina sveti egoizem najrevnejših in najbednejših, da se je oglasil zoper vojno. Ker niso mogli od boja in častihlepja narodov nič pričakovati, se je razkril prav njihovemu napol osteklenelemu pogledu lažni patos zastav in govorov, bojnih zmag in junaških pesmi, in so kakor mesečnik tipali tja do raskavih koščenih prstov svojih sovražnih bratov. Nepremično so

strmeli vrhnji kvadri umetno zgrajene piramide po puščavi: zdaj pa so se začele spodnje stopnice, ki so ječale pod pritiskom stoletij, počasi, palec za palcem, majati.

„Ker tlači vojna najbolj delavski razred in jim ne vzame samo kruha, ampak tudi kri, ker hromi oboroženi mir produktivne moči... smo sklenili, da se popolnoma pridružimo mirovnemu kongresu v Genfu, da dosežemo čimprej razorožitev ter osnovanje in združitve Svobodnih držav evropskih.“ To je bil prvi sklep delavcev zoper vojno, ki ga je sprejel kongres v Lausanni. Zaradi spora sekt, zaradi premenljivosti programov se je ta misel ohranila, na vsakih nekaj let nanovo oznanjena, in je pridobila milijone. Štiridesetletni mir teh duhov ni uspal: zdaj je napočil trenutek, da se raztegne mogočna beseda: ne!

Kakor signal je zapiskal ultimatum grofa Berchtolda v kroge njih voditeljev, in medtem ko so diplomati šifrirali na tisoče brzojavk, samo da bi se ne sporazumeli, ni bilo delavcem njih dežela treba nobene žice, da so ob isti uri v središčih vesoljnega sveta diktirali svojim voditeljem isto misel kot izraz občutkov množice, ko jih je iznenadilo prvo jutro.

Najvažnejši stavki iz manifestov:

Berlin. Oklic predsedništva socialnodemokratske stranke: „Nobena sraga krvi nemškega vojaka ne sme biti žrtvovana oblastiteljnosti avstrijskih mogolcev! ... Svetovna vojna grozi! Vladajoči razredi, ki vas v miru dušijo, zaničujejo, izkoriščajo, vas hočejo zlorabiti za hrano topovom. Povsod mora zabrniti mogolcem v ušesa: mi nečemo vojne! Naj živi pobratimstvo narodov!“

„Vorwärts“ dne 25. julija: „Vojno hočejo brezvestni elementi, ki imajo na dunajskem dvoru glavno in odločilno besedo. — Oni hočejo vojno — iz divjega kričanja črno-žoltega hujskanja tiska je to že tedne in tedne zvenelo. Oni hočejo vojno — avstrijski ultimati Srbiji razodeva to jasno in glasno vsemu svetu ...

„Ker je tekla kri Franca Ferdinanda in njegove žene zaradi strelav blaznega fanatika, naj teče kri tiso-

čev delavcev in kmetov, blazen zločin naj prekosi še veliko blaznejši zločin.

„Zakaj ta ultimat je po svoji obliki kakor po svojih zahtevah tako nesramen, da bi bila za srbsko vlado, ki bi se ponižno umeknila pred to noto, nevarnost, da jo ljudstvo med dinerjem in dessertom nažene.

„Šovinistični tisk Nemčije je zakrivil zločin, ker je dragega zaveznika v njegovih vojnih skominah do skrajnosti podpihoval, in nobenega dvoma ni, da je tudi gospod Bethmann-Hollweg obljubil, da bo kril hrbet gospoda Berchtolda. Toda v Berlinu igrajo prav tako nevarno igro kakor na Dunaju.“

„Leipziger Volkszeitung“ dne 24. julija: „V Avstriji so šovinistični krogi popolnoma bankrotni, njih nacionalno kričanje naj bi prikrilo njih gospodarski polom, plenitev in moritev vojne pa naj bi napolnila njih blagajne.“

Dunaj. „Arbeiterzeitung“: „Vsake točke te note grofa Berchtolda se drži nekaj kakor kri, kri, ki naj bi se prelila za nekaj, kar bi se dalo izpolniti na časten in miren način... V imenu tistih, ki trpijo in stradajo, zvrčamo odgovornost za nesrečo na tiste, kateri so storili ta korak, ki nas vodi v grozno brezdanjost.“

Budimpešta: „Na pragu vojne izjavljamo v imenu ogrskega proletariata, da naše ljudstvo ne mara vojne in da smatra tiste, ki pripravljajo to usodo, za zločince, ki spadajo na sramotni oder zgodovine.“

Pariz: Hervés in enajst drugih pariških časnikov, šest rudarskih družb in sorodnih združenj predlaga generalno stavko, tudi provinca se je pridružila temu predlogu in sklenila na svojem kongresu: „Med vsemi sredstvi, ki naj bi preprečila vojno in pripravila vlade do razsodbe, smatramo generalno stavko v vseh prizadetih deželah za najprimernejše.“

Humanité: „Avstrijska nota je strašno trda. Kakor bi hotela srbski narod čimbolj ponižati ali pa zdrobiti. Pogoji, ki jih hoče naložiti Avstrija Srbom, so taki, da se moramo vprašati, ali ne želita klerikalna in militaristična reakcija v Avstriji vojne in jo napraviti negotibno. To bi bil najgroznejši zločin.“

Tako in čisto podobno si kličejo danes in jutri iz Londona, Rima, Bukarešte, Berna in Stockholma voditelji Četrtega stanu, in kabel prinaša isti sklep iz Nove Zelandije in Kalifornije. Tudi demokratski listi svarijo.

Petrograd. „Rječ“: „Avstro-ogrski ultimat je pobotnica na bahave brzjavke pariškega Matina. Edina možnost za trozvezo, da se sama ne zaplete v konflikt, je ta, da lokalizira srbsko vprašanje in da ne daje Srbiji poguma.“

Celo v Berlinu čisto upravičeno obtožujejo Avstrijo:

„Izmed narodov in vlad, ki prihajajo zaradi svojega zavezniškega razmerja v ta grozni položaj, neče nobeden in nobena vojne. Nemški narod je absolutno miroljuben in želi z vso silo svoje duše odvrniti nesrečo, in mi smo prepričani, da vlada v Italiji, Franciji in Angliji ista potreba po miru. Tudi nemška vlada ne želi vojne, prav tako ne, kakor nobena izmed prizadetih vlad. Še nikdar se ni vnela nobena vojna, ki naj bi si jo tisti, kateri naj jo dobojujejo, tako malo želeli, in vendar se bliža, proti volji narodov in njih vodilnih osebnosti, svetovna katastrofa. Ali je bilo to neogibno, ali je moralo vse tako priti, o tem se sedaj ne sme razpravljati — javno mnenje Nemčije je, kakor smo že ponovno povedali, postavljeno pred dovršena dejstva... Evropa čaka na kneza ali državnika, ki bi stopil po sporazumu z vojskujočo se Avstrijo s primernim predlogom med ogrožene narode.“ (Theodor Wolff v „Berliner Tageblattu“.)

S prav takšnim pogumom kakor znanjem je napisal berlinski zdravnik Artur Bernstein, „lajik“, ki bi ga nihče izmed diplomatov ne imel za resnega, dne 30. julija v „Berliner Morgenposti“ preroški članek „Zadnje svarilo.“ Ta članek je bil sicer postavljen, ni pa mogel biti natisnjen, ker je bila še pred večerom razglašena „grozeča nevarnost vojne“, in bi časnik s tem članekom ne bil mogel iziti. Šele pet let pozneje, ko se je začela stiska za svinec, so stavek zopet našli in oteli ta znameniti dokument pozabljenosti. Tam je bilo zapisano:

„Nobenega dvoma ni več, da hočejo Nikolajeviči tostran in onstran vojno... Vojaški mogotci vohajo slavo, in ker nimajo odgovorni politiki v Nemčiji nikdar besede, če se vojaški mogotci zabavajo, se bosta Bethmann in Jagow vdala. Proti Bethmannu so postavljene še posebne varnostne straže; če se bo dolgo upiral, se bo ostro streljalo, čisto v sredo njegovega privatnega življenja. Umazano, toda zdaj „nacionalna nujnost“... V nekaj dneh ne bo nihče več smel povedati resnice, še manj pa pisati.

„Zato torej v zadnjem trenutku: vojni hujskači se bodo urezali. Prvič: trozveze ni. Italija ne bo sodelovala, vsaj z nami ne; če bo sploh sodelovala, se bo postavila na stran antante. Drugič: Anglija ne ostane nevtralna, ampak bo pomagala Franciji... Anglija tudi ne bo trpela, da bi nemški armadni oddelki korakali skozi Belgijo, kar je izza l. 1907. splošno znan strateški načrt. Če pa se bo borila Anglija proti nam, bo ves angleški svet, zlasti pa Amerika, proti nam. Najbrže pa sploh ves svet. Zakaj Anglijo povsod spoštujejo, tudi če je ne ljubijo, česar o nas na žalost ne moremo trditi. Tretjič: Japonska ne bo napadla Rusije, ampak bržkone nas... Četrtič: Skandinsavske države (naši ‚germanski‘ bratje) nam bodo prodali, kar bodo mogli pogrešati, sicer nam pa niso naklonjeni. Petič: Avstro-Ogrska je v vojaškem pogledu komaj kos Srbom in Rumunom. Gospodarsko bo komaj 3—5 let zdržala. Nam ne more dati nič. Šestič: revolucija pride kvečjemu šele potem, če bodo Rusi tepeni...

„Naši veleposlaniki poznajo položaj čisto natanko. Tudi gospod von Bethmann ga mora poznati. Menda ne bo pustil, da bi neodgovorni ljudje zapletli državo v trido petletno vojno, medtem ko bi se on iz bojazni pred grožnjami Velenemcev in militaristov otresel svoje odgovornosti. Ali bomo na koncu te najstrašnejše vojne, kar jih je kdaj videl svet, zmagovalci, je še vprašanje. Pa tudi če vojno dobimo, ne bomo nič pridobili... Denarja za vojno odškodnino ne bo na koncu klanja nikjer več... Nemčija bi se bojevala za prazen nič, kakor bi šla v vojno za prazen nič. — Milijon mrličev, dva

milijona pohabljenecv in 50 milijard dolgov bo bilanca te ,nove, vesele vojne.' In drugega nič."

„Berliner Lokalanzeiger“ pa — da omenimo samo en primer za sto vojnih podpihovalcev — je pisal: „Celotni vtisk avstro-ogrske note se da ob kratkem označiti z besedami: ostra, toda pravična. Dobili se sicer utegnejo ljudje, ki se jim bodo zdele zahteve dunajske note preostre; tem lahko postrežemo samo z dejstvi, ki so prisilila donavsko monarhijo do tega koraka. Če se že sicer neče omajati vera v obstanek monarhične misli v Evropi, morajo imeti čut pravičnosti in državne in monarhične solidarnosti tudi tam, odkoder pričakujejo v Srbiji podporo. Srbija bo avstrijske zahteve sprejela ali pa bo uničena.“

Dunajska „Reichspost“ je celo sabotirala Greyevo akcijo in zapisala očitno na Berchtoldov migljaj z velikanskimi črkami v posebni izdaji: „Izdrtega meča Avstro-Ogrske tudi posredovalni predlogi Anglije ne morejo več prestreči!“

*

Z vedno večjo nevarnostjo narašča zadnje julijske dni odpornost protestirajočih, toda zdaj se prično kazati v obrisih značaji narodov in njih slika je podobna rdečemu pahalcu, katerega členi se prelivajo iz oranžne vse do vijoličaste barve.

Iz Rusije skoraj ni glasu: kakor da so iz železa, tako stiskajo palci kozakov grla, ki hočejo kričati. Šele v „svobodni“ dumi, kadar se bo vojna že vnela, se bo smel nekdo oglasiti.

Če tu internacionalci molčijo, ker se zdi, da so se mogotci odločili za vojno, potem molčijo tudi v Angliji, ki misli, da je nevtralna. Londonski listi ne trobijo alarma, „Financial News“ prinaša vse do 4. avgusta na prvih treh straneh samo borzo in gospodarstvo. Kaj malo pomenijo mali obhodi v Westendu, kjer poizkušajo londonski Francozi s peščico mladih ljudi, da bi zavihrali njih prapori drug poleg drugega v mlahavih mestnih sapicah vročega julija. Na otoku ne verjame resno v vojno niti ulica niti borza niti delavec niti podjetnik, in iz vseh razlogov, ki govore zoper

njo, si izbere neki letak socialistov samo najpopularnejšega:

„Čemu bi pomagali Rusiji, da bi zavladala na kontinentu. Petdeset milijonov funtov smo dali v krimski vojni za to Rusijo, ki ograja našo indijsko državo. Še zadnje tedne so po cestah tiste prestolnice streljali na miroljubne meščane. Kaj je za nas večja nevarnost: 65 milijonov naše krvi, ki dela v trgovini in miroljubni industriji, ali 170 milijonov Rusov, sužnjev pokvarjene avtokracije!“

Angleška ulica bo zadnja, ki bo začela protestirati, in bo tudi nazadnje, — ne, ne bo nikoli prenehala.

V Berlinu so se začeli že drugi dan zbirati tropi mladih ljudi, ki so z zastavami korakali po cesti Unter den Linden in prepevali in kričali *„Pereat Srbija!“* in bili srečni, da jih je stražnik prvikrat pustil mimo in da so smeli kričati. Kdor jih je videl, te mladiče in avanturiste z njih brezmiselno življenjsko silo, ki je iskala izhoda, jih je hitro pozabil, če je stopil na eno izmed 27 zborovanj, na katerih je na desettisoče delavcev navdušeno in viharo pritrjevalo temule sklepu:

„Avstrija je s svojim brutalnim ultimatom napovedala Srbiji vojno... Junaško je predočil ruski proletarec krvoločnemu carizmu grozeči ‚meneteke!‘... Odločno sta protestirala francoski in nemški delavec proti zločinom vojnih podpihovalcev. Ni torej res, da so množice teh dežela v bojovitem razpoloženju.“

In po 32 industrijskih mestih Nemčije se je razlegal tisti večer isti klic.

Toda samo na zaključnem zborovanju je bil dovoljen protest, samo pod streho, da bi ga božje uho ne čulo tako lahko. Pod milim nebom je bil dovoljen samo hurá, potem *„Siegerkranz“* za cesarja, samo sovražstvo zoper brate onkraj političnih meja.

In vendar se je drznilo nekaj stotin ljudi, prišli so iz Friedrichstrasse po cesti Unter den Linden in peli s krhkimi glasovi *„Das Arbeiterlied“*. Z druge strani prihajajo skozi Brandenburger Tor mladi ljudje in poveljujejo Nemčijo nad vse. Stražniki na konjih,

spopad, hrup, ljudje potisnjeni s pločnikov, množica gnana pred konji, na vogalu Wilhelmstrasse zopet vzkliki, v Schadowstrasse novi spopadi. Cesta Unter den Linden se trese pod kopiti policije na konjih, ki je je vedno več. Kdor se upira, ga zgrabijo. S kopiti na konjih in s sunki na tleh potiskajo vedno bolj razburjene delavce nazaj, da bi poslaništva v okolici s svojih balkonov ne videla in ne brzojavila domov, da v Nemčiji kdo ni za vojno.

Tako porivajo množico po cesti Unter den Linden navzgor, in ko se tepeni delavci pojoč umikajo proti severu, krenejo drugi proti gradu. Tam se da cesar zavarovati pred svojim narodom: grad je v velikem loku zastražen. Glas ljubezni, pesmi podložnikov ne morejo doseči svojega gospodarja.

Še dva dni ima „Vorwärts“ časa, da oznanja resnico: „*Na mobilizacijo sil je samo en odgovor: trajna mobilizacija ljudstva! Naposled: „Nemški cesar kot zaveznik Avstrije nosi v gubah svoje loge vojno ali mir, od njega je odvisna odločitev... Na žalost je kamarila vojnih podpihovalcev s skrajno brezvestnostjo na delu, da prekriža vse akcije vlade in da doseže najgroznejše — opustošenje Evrope!*“

Cesar pa, ki tega ni čital, ki tudi nikoli še ni gledal socialista iz obličja v obličje, pa je slišal o obhodih, zapiše na rob poročila: „*To se ne sme trpeti. Kakor hitro se to še ponovi, bom proglasil obsedno stanje in dal voditelje z vsemi tutti quanti zapreti.*“

Kolumbovo jajce!

*

Ali ni to prst božji! Ali ne sede prav te dni voditelji iz vseh dežela v Bruslju, kjer je njih center? Zjutraj so se posvetovali, si obljubili, da pritisnejo kar najodločneje na svoje vlade, določili že za 9. avgust kongres, in sicer v Parizu, da pokažejo vsemu svetu svojo edinost. Toda zvečer polje zagatna soparica po velikanskem cirkusu, osem tisoč bruseljskih delavcev se gnete in si kaže na tribunah svoje voditelje: tistile, ki predseduje, je Vandervelde, njih rojak, tega poznajo vsi: nekoliko bled in previden je postal kakor Troelstra tik njega. A tam žari odločna

idealistovska glava Keir-Hardiesa, on prinaša s seboj miroljubne želje Anglije, in tik njega Rubanovič, ki je pravkar vodil težke stavke v Petrogradu. Haase, vodja Nemcev, razborit, morda bolj trpeč kakor strasten: nanj, na voditelja najmočnejše stranke na svetu, se obračajo vsi pogledi, poveljuje tisto, kar se je zgodilo snoči v Berlinu, in pravi, da je mirovni klic njegovih bratov najboljšje jamstvo zoper vse Tirpitze in Berchtolde.

Toda glej! Kdo se je dvignil za njim na tribuni? Čokat mož z levjo glavo, lahko bi ga imeli za Keruskijca, tako plav in koščen štrli izmed njih. Poslušajte samo njegov glas, ko se je polegel hrup tisočev! Zakaj ker ga ljubijo, mu več minut ne dajo govoriti. To je njih voditelj, to je danes vest Evrope. On pohaja iz dežele revolucije in svobode, za obe se je boril v množici lokavih strank doma in obe oznanja pod nebom sleherne dežele. To je nekronani kralj milijonov obeh svetov, vitez bratstva in pevec bratoljubja. To je tribun. To je Jaurès.

Tam stoji, ne velik, vendar zajeten mož sredi petdesetih let: ali je to moderen prerok? Ali je človekoljub? Fanatičen ni videti, tragično ni navdahnjen; kar ga navdaja, se zdi: veselje do življenja in želja, da ga vcepi mnogim bratom. Siromašen mladenič, ki so ga dobrotniki podpirali za časa študij, s 25 leti že poslanec in profesor filozofije — tako si je pridobil velikansko znanje, da bi sebi in ljudem dokazal tisto, kar je njegovo srce vedelo že od vsega početka. Toda najmočnejše se je prelivalo njegovo bratoljubje — osnovna poteza tega otročje prostodušnega leva — na druge, na enega, na tri ali pa na tisoče, kadar je govoril. Kakor ljubi Francijo, kjer je zrasel v lepi pokrajini languedoški, prav tako močno in tako naravno ljubi Evropo in ne more umeti, zakaj se njeni deli bore drug zoper drugega. Za spravo, ne za boj, iz pravičnosti, ne iz sovraštva je postal socialist, in tako zveni njegov govor.

Kaj bo le povedal v tej usodni uri?

„Naša vloga je lažja kakor vloga naših nemških sodrugov. Nam ni treba iz naše dežele izsiljevati miru,

ona ga hoče sama. Jaz, ki se nisem nikdar bal prevzeti na svojo glavo sovraštvo šovinistov, ker sem hotel zbližati Nemčijo in Francijo, jaz imam danes pravico, da glasno pričam za svojo domovino. Slovesno izjavljam, da hoče vlada Francije v tem hipu mir. Občudovanja vredna vlada Anglije pripravlja po sporazumu in svetuje Rusiji preudarnost in potrpljenje. Ako bi pa to ne uspelo in bi Rusija jutri le pričela, potem izjavlja francoski delavec: mi ne poznamo nobene tajne pogodbe, poznamo samo javno s človeštvom in s kulturo...

„Nešetokrat so nam devali doma za vzor dobre nemške socialiste. Včeraj se je lažni videz razblinil, na tisoče naših berlinskih tovarišev je manifestiralo. Še nikdar ni napravilo nemško delavstvo človeštvu take usluge. Francoski socialisti so bili med njimi in so vzklikali v sprevodu po cesti Unter den Linden: Proč z vojno! ... Če bo v mehaničnem pritisku in v pijanosti prvih bojev absolutnim gospodom uspelo, da bodo razvneli množice, dokler se ne bosta zarežala povsod smrt in beda in dokler ne bo legar dopolnil dela topov, se bodo vse armade obrnile proti svojim vladalcem in vprašale: Kje so vaši razlogi za vse te kupe mrličev! Potem jim razbrzdana revolucija poreče: Poberite se in prosite Boga in ljudi za milost! Če pa bomo lahko pomirili vihar, potem zakličejo narodi: zabraniti hočemo pošasti, da bi vsakih šest mesecev vstajala iz groba in strašila svet! ...

„Zahvaljujem se nemškim tovarišem v imenu francoskih in obelam: mi jih hočemo še nadalje bratsko podpirati v odločnem boju zoper atilski pohod vojnih priganjačev, zvesti do smrti!“

Cirkus se trese od mogočnih vzklikov. Osem tisoč ljudi se je dvignilo s sedežev, njih telesa se hočejo skloniti, zakaj njih duše so se vzravnale. To je resnica! Tako jo čutijo vsi! Ali ni nihče čul zadnje besede na koncu govora? Smrt!

Nikdar več ne bo Jean Jaurès povzdignil k množici levjega glasu.

*

Pariz ima novo senzacijo. Odkar so se borili za Dreyfusa ali zoper njega, že dvajset let ni občutil

Pariz nobenega dogodka tako strastno kakor proces Caillauxove žene, žene bivšega premierja, ki je ustrelila urednika „Figara“ iz maščevanja za njegov politični pohod, seveda ne samo zaradi tega.

Ko je Evropo tlačil ultimat kakor mora, ki je legla na njene poletne sanje, so zasledovali Parižani govore tožilcev in zagovornikov, in listi so prinašali pred brzojavkami z Dunaja in iz Beograda v vsakdanjih slikah attitude odlične morilke. Vsi niso vedeli, da so se politične posledice umora Calmettea in umora nadvojvode navsezadnje križale, in da je bila oprostitev madame Caillauxove hkrati tudi oprostitevna razsodba obdolžene miroljubnosti Francije.

Utrujenost in želja, da bi se pripravilo za novi, večji dogodek, so vplivali na javno mnenje, na katero so se morali ozirati sodniki, zakaj že so bratje berlinških kričarjev korakali tudi po boulevardih Pariza.

Socialisti so pozivali svoje pristaše:

„Od sobote že se vali hipnotizirana množica po velikih boulevardih in kriči: V Berlin, naj živi vojna! ... Če drevi teh prismod ne prisilimo k molku, bo jutri vsega konec. Zato se zgenite, drevi ob devetih pridite vsi pred poslopje „Matina“ in kričite: Proč z vojno!“

Drugi dan: Poziv za pripravo generalne stavke v Parizu. To je zgodovinski dan: zakaj danes zjutraj se je prvič dvignil glas socialista, ki ga je pekla vest: med domovino in človeštvom. Pred sedmimi leti v Stuttgartu se je še veselil: *„Francoski generalni štab smo mi antimilitaristi moralno razorožili; on ve, da pomeni vojna upor proletariata.“*

To je Hervé, in kar je sedaj v dveh velikih člankih v svojem časopisu bruhal iz sebe, pomeni začetek krize internacionalov, katere konec bo v nekaj dneh odločil usodo Evrope. Čujte danes njegov glas: Kaj ga preveva? Omahljivi občutek problematične duše? Ali vera v napad Nemčije?

„Kaj! Naš lepi sen o internacionalni generalni stavki zoper vojno, kje je sedaj? Sanjali smo, da bomo vodili narode proti njih vladam, da jih prisilimo k razsodišču v njih konfliktih. Toda naša krila so se ob kruti resničnosti strla, strmoglavili smo nazaj na zemljo, vsak

na svojo domačo grudo, z eno edino mislijo, da jo branimo kakor naši očetje pred brutalnostjo invazije! ... Ako bi bila to vojna, ko bi bilo treba braniti majhen, tlačan narod! Toda tu gre za prestiž carja, za čast ruske vlade! Rabelais, Voltaire, Victor Hugo bi se ob teh besedah v svojih grobovih zagrohotali! Nikolajeva čast ne trpi, da se kdo dotakne Srbije! Prav tako milih strunic pa le ni imela ta čast gospoda zaveznika, ko je zadušil Finsko, ko je pohlapčil Poljake in Žide! ... Naša skupina v zbornici meni, da bi vmešavanje Rusije nevarnost še povečala, ne da bi to bilo jamstvo za ubogo Srbijo. To bi bilo toliko, kakor igrati igro nemških imperialistov in čutiti, da je prišla njih ura!"

„Domovina je v nevarnosti!“ kliče drugi dan. „Domovina revolucije je v nevarnosti! Tam v Parizu smo iz himne internacionale že črtali kitico o generalih, in tako očiščena internacionala ni nič drugega kakor marseljeza, ki so jo peli naši očetje pred sto leti!“

Ali nam ta sijajna stilistika zasukavanja in zavijanja razodeva človeka, ki se vznemirja? „Domovina revolucije je v nevarnosti!“

Toda še so videti množice stanovitne. Za tisti večer po berlinskih obhodih je napovedan v Parizu velikanski shod Confédération Générale: v zadnjem hipu ga prepovedo, „ker hočejo govorniki razpravljati o sredstvih, s katerimi bi preprečili mobilizacijo!“ Ali je to odmev Viljema? Ali so čitali gospodje republike njegovo cesarsko opombo? Vsa sredstva zoper vojno je država prepovedala. Nobenih skupin, pacifisti. Narazen, bratje! Naš prestiž je v nevarnosti.

Tisti dan potem objavi neka ilustrirana revija v Parizu list, na katerem je na levi naslikan cesar, na desni pa Poincaré, oba navdušeno pozdravljana, ko se vračata v svoji rezidenci. Od obeh pričakujeta oba naroda še danes miru.

2007/12
D 29. IV. 1966/585
Deseto poglavje

Evropski koncert

Še enkrat nazaj v tesnoto kabinetov! Čujmo, kaj dela voditelje držav tako silno ogorčene! Ali bo zaradi pogleda na veliko usodo ohromelo naše srce, ko bomo pomilovali uboge kreature, ki ji hočejo ubežati? Ali bo razgrnila razprava težke probleme, ki jih more razvozlati samo še sila?

Celo tisto, kar jih zagrinja, ni nič drugega kakor medsebojen strah skupin, ki že skoraj ne more biti večji. Kar si pove tista peščica gospodov, ki tehtajo sedaj usodo Evrope, ne bo nikjer tragično, kvečjemu žalostno, nikjer vzvišeno, ampak samo smešno. Nihče izmed neštetihi, ki so pet let pozneje, ko so izgubili svoje sinove in može, iskali v zapiskih svojih narodov tolažbo v stiski nedolžne domovine in jo našli v vražji zaroti sovražnika, naj bi ne čital te internacionalne resnice: izvila bi se iz njega kletev, da mu je najdražje življenje z milijoni vred poginilo za nič: za zločinsko lahkomišelnost nekaterih dunajskih grofov, za malomarnost nemških državnikov, za oblastnost ruskih velikih knezov, za živčno slabotnost kronanih bratrancev — za može, ki niso v krivdi in pohlepnosti, v ciljih in željah, v sposobnostih in pregrehah srednje mere nikoli prestopili in ki so bili veliki samo v enem: v sredstvih, s katerimi so prevarili in uničili milijone in milijone, ki niso nič slutili.

*

Grof Berchtold se je smehljal. Naučil se je skrivati razočaranje in radost v nevtralizirani maski kavalirja:

celo kadar so njegovi konji slabo startali, se je na tribuni smehljaj. Tako tudi ni dal nikomur opaziti, kako mučna mu je bila slava njegovega, iz Srbije se vračajočega žrebca. Zviti Pašić se je priznal za premaganega, kralj svobodne dežele se je zavezal, da javno prekolne ideale plemena in naroda, da odpusti branilce domovine na ukaz grozečega soseda. Državniki Evrope so si oddehnili, ko so tisto jutro po zadnjem prizoru v Beogradu čitali, da se je Pašić vdal.

Samo Berlinu je bilo slabo ustreženo. Že dvakrat ga je bil njegov zaveznik odločilno nalagal, zakaj Berchtold je bil učenec Metternicha, Bethmann pa ne učenec Bismarcka. S sleparskim namenom je Berchtold Berlinčanom zamolčal uradno ugotovljeni „nezadostni“ uspeh srbske preiskave, tako da je Berlin verjel v „zadostno“ gradivo, ki je edino moglo opravičiti ultimatum pred Evropo. Prav tako je zatrjeval Berlinu, „da si ne namerava Avstro-Ogrska ... povečati ozemlja,“ zamolčal pa je, da je pravkar sklenil dunajski kabinet, zopet proti Tiszovemu svarilu, „da je treba Srbijo v prid drugih držav zmanjšati.“

Zdaj ni poslal niti zaveznik po svojem veleposlaniku niti lastni veleposlanik besedila srbskega odgovora v Berlin, in šele ko ga je štiri in dvajset dragocenih ur pozneje srbski odpravnik poslov prinesel sam, so ga lahko poslali tudi cesarju v Potsdam. Bilo je zvečer ob 10. uri, ko je došel svetovnohistorični akt. Monarh je čitanje odložil za pozneje.

Drugo jutro čita akt; ves osupel si oddahne: Bog ga je še enkrat obvaroval vojne, gotovo je Njegova roka vodila srbsko pisalo! Ali ni dokazal, da ne trepeta? Da je že skoraj vrgel rokavico? Dunaj je zmagal, Bukarešta je posvarjena, Sofija izpodbujena. Še ena častna gesta, in nibelunška zvestoba je rešila sivolasega zaveznika!

Cesar napiše na rob: „*Briljantno delo za rok osemindesetih ur. To je več, kakor se je moglo pričakovati! Velik moralni uspeh za Dunaj; toda s tem izgine vsak razlog za vojno, in Giesl bi bil kar lahko ostal v Beogradu! Na to bi jaz ne bil nikdar odredil mobilizacije!*“ Hkrati je pisal Jagowu: Pogajanje bi moglo pojasniti

zadnje točke, vendar bi bilo treba dati Avstrijcem satisfaction d'honneur, oni bi morali stati na tujem ozemlju in imeti Beograd kot jamstvo v rokah. Na tej osnovi hoče on posredovati.

Občutljiv človek, ki se boji, da bi ne bil videti bojazljiv, z besednjakom strumnega častnika. Samovladar, vajen zavreti voz, kadarkoli ga je volja: tako prihaja bolna duša tega moža, ki se vedno samo dela, od impulza do grožnje, od novega impulza k popuščanju, in bi mu manjkalo na čelu tvornice, čete ali družine stanovitnosti, ki bi jo mogel zagotoviti veliki državi edino z moško svobodnimi ministri.

Te dni je popolnoma miroljuben; kaj bo le še zapisala njegova roka na potrpežljive bele robove aktov? Poleg članka, ki zahteva od njega, naj pove, kaj misli, da bodo storili Rusi: „*Jaz nisem mogel domnevati, da se bo car postavil na stran teh ljudi. Take miselnosti German ni zmožen, to je slovansko ali pa latinsko.*“

Medtem je dal grof Berchtold razširiti tako imenovan dossier proti Srbiji, lahko ga pa tudi imenujemo „note explicative“ ali s kakšno drugo besedo iz slovarja rokokoja. Čisto v galantnem slogu tiste dobe ljubi ta senca seigneurja taka jezična zasukavanja, ki razgaljajo njegovo vizijo o svetovni vojni skozi okno kabineta. „*To je prvič izza ustanovitve trozveze, da se angažira velika partija.*“ „*Revelirati je treba, da je ta opazka brez vsakršnega hostilnega namena proti Rusiji,*“ in ko stoji nazadnje vse na eni kocki, govori o zadnjem poizkusu, da se „odvrne“ evropska vojna.

Poznamo ta slog, ki posnema lepe vijuge in volute Fischerjeve palače, kjer ga pišejo, in si lahko mislimo, kako jih skrbi, kdó naj „prinese“ vojno napoved. Giesl je moral vendar takoj odpotovati, odprava po pošti bi bila nezanesljiva, lahko bi rekli, da je niso prejeli, parlamentar bi pred vojno napovedjo ne bil primeren. Naposled se je našla preprosta in pametna pot; brzojavili so jo 28. julija ob 11. uri dopoldne po francosko čez Bukarešto v Beograd:

„*Ker kralj. srbska vlada na noto, ki ji je bila dne 23. julija 1914. izročena po avstro-ogrskem poslaniku v*

Beogradu, ni *povoljno odgovorila*, je c. in kr. vlada prisiljena, da sama poskrbi za svoje pravice in koristi in da v ta namen apelira na silo orožja. Avstro-Ogrska se *smatra torej od tega trenutka s Srbijo v vojnem stanju*.

Avstrijsko-ogrski minister za zunanje reči grof Berchtold."

Za to prvo vojno napoved je odgovoren samo Dunaj. Zakaj isto uro, ko je došla v berlinski zunanji urad vest o koraku, ki so ga pričakovali, ki se je pa dal še vedno odvrniti, so tu ravno sestavljali brzojavko za Tschirschkega, da bi po navodilih cesarja „posredoval za mir“. Nekaj ur kasneje je dal Berchtold v Berlinu izjaviti, da so tudi zadnji angleški predlog za posredovanje prehiteli dogodki, to je njegovi ukrepi. Bethmann pa je brzojavil štirim velikim kabinetom:

Nemčija si „*kar naprej prizadeva pripraviti Dunaj do odkritega razgovora s Petrogradom.*“

Odslej, ko leži mir na tleh, je njegov zmagovalec „*grof Berchtold zelo dobre volje in ponosen na mnoge čestitke, ki jih od povsod prejema.*“ Radostni občutki grofa so bili le kratki; dve leti pozneje je odgovoril na vprašanje o vojnem položaju: „*Pustite me na miru. Vojna me že dolgo dolgočasi!*“

Vriskajoč vrže skoraj ves tisk Avstrije, ki zadnje tedne že ni mogel več strpeti, svoje navdušenje v stroj: Srbijo je treba „*pomandrali*“.

Tisti prvi vojni dan Evrope tudi prvič mobilizirajo Boga. Zakaj stari cesar pravi: „*Zavedam se dalekosežnosti svojih sklepov, ki sem jih storil v zaupanju na božjo pravičnost.*“ Dva dni pozneje pride nemški Bog, ki ga vplete cesar v brzojavko: „*Tvojim molitvam pridružujem svoje, da bi nam Bog pomagal.*“ Ruski grešle kot tretji skozi cilj, o njem pravi car nemškemu poslaniku, kažoč proti nebu: „*Samo Eden lahko pomaga!*“ Po teh treh pozivih se zmenijo za Boga skoraj tako malo kakor za človeka: prevečkrat ga kličejo na pomoč.

V božjem imenu zagrmijo torej v taki noči prvi streli proti nebu. Samo nekaj strellov, ampak njih od-

mev se neče izgubiti! Evropa je postala gorata dežela: kulise nad kulisami, na tisoče in tisoče se jih je nakopičilo v tej prvi vojni noči med narode, nihče ne more pogledati v sosedno dolino, tako visoko štrle skale in ledniki med ljudmi, ki so se še včeraj vzlic toliko jezikom tako lahko razumeli, izmenjavali blago in delo, misli in žene. Evropa je postala alpska dežela, in zato bo trajalo štiri leta, preden se porazgube neštevilni odmevi tega prvega strela.

Satirska igra po prvem srbskem strelu: Dne 27., ko bi moralo biti grofu Berchtoldu kolikor le mogoče na tem, da izvabi iz omahujočega cesarja podpis za vojno napoved, je dejal v svojem pismeno fiksiranem imediatnem poročilu: „*Po poročilu 4. zbornega poveljnika so včeraj srbske čete z dunavskih parnikov pri Temes-Kubinu obstreljevale naše čete, ki so odgovorile z ognjem, in tako se je razvila večja praska. Sovražnosti so se s tem dejansko začele.*“ Na koncu je zaradi tega pripisal Berchtold v vojno napoved: „*To tembolj, ker so srbske čete pri Temes-Kubinu že naskočile oddelek c. in kr. čet.*“ To je bilo tako verjetno, da je stari gospod moral verjeti in je podpisal.

Komaj je imel grof dragoceni podpis, je že prečrtal tiste namišljene srbske strele iz vojne napovedi, katerih prvotna verjetnost bi se dala težko kontrolirati, in se je opravičil pri cesarju dne 29. z besedami: „*Ker se je izkazalo, da pri Temes-Kubinu ni bilo nobenega boja... sem na svojo odgovornost iz vojne napovedi izločil stavek, ki se tiče napada.*“

Grof Berchtold ni prevaril samo svojega zaveznika, on je prevaril tudi svojega cesarskega gospodarja, ko mu je zamolčal, da tudi tega razloga za vojno ni več.

*

V Berlinu sta vodila pogajanja veleposlanika Francije in Anglije. Jules Cambon: dolg, z majhnimi očmi, kakor ris, je mož, ki ve vse, kar se godi v Berlinu, veliko, kar se godi v Parizu, in skoraj vse, kar se godi v Londonu, odkoder mu poroča njegov brat, ki je tam veleposlanik. Svetovnjak, ne šovinist, citoyen, v bizant-skih krogih kakor doma, pariški meščan, živi priljub-

ljeni Francoz tu vse prerad, da bi po nepotrebnem napenjal strune, in še dolgo vrsto let ne misli zapustiti lepe palače na Pariserplatzu. Sir Edward Goschen, njegov angleški tovariš, bolj molčeč, bolj kulturen, mož, ki so ga bolj častili kakor iskali, si želi isto, in marsikaj sta oba že izravnila.

Tako se godi tudi na Dunaju njunima tovarišema, izmed katerih srka stari gospod Dumaine napol francoski zrak habsburškega dvora prav tako rad kakor angleški veleposlanik sir Maurice de Bunsen, nemškega pokolenja, vnuk bivšega pruskega poslanika v Londonu. Vsi štirje, zlasti oba Angleža, imajo te dni nalog, da uveljavijo angleške konferenčne predloge, ki se vrste hitro drug za drugim. Ko so Dunajčani „strašilo konference“ pod pretvezo tega imena odklonili, je predlagal Grey pogovor vseh štirih poslanikov: — ko bom imel vse za eno mizo, si je mislil, ne bo nihče vstal, da bi le enkrat sprožil revolver.

Najprej se je torej oglasil v Berlinu Anglež in ni dobil odklonilnega odgovora. Drugi dan se je od dopoldne do popoldne razpoloženje izprevrгло in Jagow je dejal Goschenu: „*To bi bilo toliko kakor nekakšno razsodišče!*“ Zvečer pride še enkrat Francoz. Sviri nemškega državnega tajnika, s katerim je prijatelj že več let: zastonj.

„*Ali ste dolžni, da greste za Avstrijo povsod z zavezanimi očmi? Ali niste davi slišali, kaj je Srbija odgovorila?*“

„*Nisem utegnil vprašati!*“

„*Škoda. Videli bi bili, da Srbija razen nekaterih posameznosti vse sprejema. Zdaj bi morali Dunaju svetovati, da se s tem zadovolji. Ali morda hoče Nemčija vojno?*“

„*Vem, da tako mislite. Pa to nikakor ni pravilno.*“

Cambon govori o odgovornosti, hoče oditi, potem se obrne še enkrat k Nemcu, prostodušno, toda prijazneje, kakor je včeraj govoril v Parizu Berthelot:

„*Danes zjutraj se mi je zdelo, da je napočila ura olajšanja. Vplivajte vendar na Dunaj, da stvar pospeši! Saj je tako važno, da v Rusiji ne prodre nobeno mnenje, ki bi moglo potegniti za seboj vse.*“

Tri minute kasneje sedi Francoz pri Angležu na veleposlaništvu, ki je za tri hiše oddaljeno; ta ga posluša, in vendar ne sme govoriti:

„O Angliji mislim čisto tako kakor vi, dragi prijatelj. Na nesrečo pa nisem pooblaščen, da vam to povem.“

*

Tragična točka: Grey pred hamletskim vprašanjem, ki ga ne more razrešiti. Vedno iznova je svaril te dni nemškega veleposlanika pred prvim avstrijskim strelom. Zdaj, na dan (27.), skoraj ob uri tistega berlinskega pogovora, sili v Londonu vanj Rus, naj se že izjavi:

„Berlin in Dunaj verujeta v nevtralnost Anglije... Stopite vendar na plan, pa ju boste zopet prisilili k miru.“

Grey: *„Saj je ukazal Churchill našemu brodovju, da se ne smejo dovoljevati nobeni manevrski dopusti. Ali ne bodo tega jasno razumeli v Berlinu? Vendar si ne smete teh besed tako razlagati, kakor da vam s tem obetamo več kakor diplomatsko akcijo!“*

Uro pozneje sedi na istem stolu ob Greyevi pisalni mizi Rusov bratranec, grof Mensdorff z Dunaja. Njemu pravi Grey:

„Prvo brodovje, ki leži slučajno v Portlandu in bi se moralo danes raziti, bo ostalo skupaj. Ne mislite, da je to grožnja! Ker se utegne zanetiti evropski požar, ne moremo zdaj razpustiti naših bojnih sil. Tudi še ni napočil čas, da bi vpoklicali rezerve. Sicer pa lahko že iz tega sklepate, da smo vznemirjeni.“

Mučen položaj za ministra, ki postane spričo poštene volje do miru s svojimi pridržki in polovičarskimi besedami obema deloma in naposled še samemu sebi sumljiv!

Petrograd: isti dilemma Angleža. Izza tistega prvega zajtrka v treh zveni franko-ruski duo v ušesa angleškega veleposlanika. Že drugi dan sedijo zopet v treh v Sasonovljevi delovni sobi.

Sasonov: *„Nemčije ne boste pridobili za mir, če odkrito ne razglasite svoje solidarnosti z nami in Francijo, v tej krizi, ko stoji na kocki svoboda Evrope!“*

Buchanan, vedno proti svojemu srcu, daje samo navodila: „*Molite se, ako mislite, da bi Anglija pospešila mir, ko bi sporočila nemški vladi, da bo imela opraviti tako z njo kakor tudi s Francijo in Rusijo, ko bi podpirala Avstrijo z oboroženo močjo.*“

Paléologue vstane, pokaže s pristno francosko kretnjo na Gorčakovljevo sliko v sobi in vzklikne: „*Poglejte sem, spošlovani sir George! V tej sobi je Vaš rodni oče julija meseca 70 razložil temu velikemu možu nemško nevarnost. Vendar ga to ni genilo. Pazite, da Anglija ne zagreši danes napake, ki jo je Rusija takrat tako drago plačala!*“

Buchanan, tiho, skomigne z ramo:

„*Saj veste, da hočete prepričati samo človeka, ki je že sam prepričan.*“

Oba aliiranca molčita in premišljata na vse načine, kako bi se dala sedaj okrepiti konverzacija v Londonu.

Druga skupina v Petrogradu: nemški in avstrijski veleposlanik, ne zaupajoč drug drugemu, vidita, da ravna Sasonov z vsakim izmed njiju čisto drugače, kakršno je pač njegovo bistvo; uradniški obraz nemškega grofa Pourtalésa je Rusu zopr in mu izsili več ostrosti, kakor je je treba med posredovalci; grofa Szápárya ogrska kurtoazija ga zvodi k večji vljudnosti, kakor je navada med nasprotniki. Sicer pa žali ta Rus rad vsako deželo vpričo veleposlanikov druge.

Sasonov si še ni želel vojne, ki bi jo po svojih mislih lahko začel, toda intransigenca osrednjih sil ga je pripravila do razburjenih besed proti Nemcem.

„*Vaša mržnja do Avstrije Vas dela slepega,*“ je rekel Nemec.

„*Mržnja ne ustreza mojemu značaju, gospod grof. Tudi do Avstrije ne gojim mržnje, ampak prezir. Mi poznamo daljnosežne načrte Avstrije. Najprej naj se pohrusta Srbija, potem pridejo na vrsto Bolgari, dokler jih ne bomo imeli ob Črnem morju.*“

„*Vi vendar veste, ekselenca, da gre samo za kazensko ekspedicijo in da Avstrija na osvajanje niti ne misli.*“

Dva dni pozneje:

„Vi morate na Dunaju posredovati. Pomagajte poiskati most,“ pravi Sasonov.

„In medtem se nameravate vi oborožiti?“ vpraša Pourtalès.

„Nekatere priprave, da ne bomo presenečeni, nikakršna mobilizacija! Sklenili smo, da s tem počakamo, dokler ne zavzame Avstrija proti nam sovražnega stališča.“

„Jaz pa moram kar najodločneje svariti: velika nevarnost se skriva v takih odredbah, ki lahko sprožijo nasprotno odredbo.“

S temi besedami je grof Pourtalès pogodil duha vojne bolj, kakor se je zavedal: prerokoval je svojstvo, vegetativno voljo, maščevanje tega ogromnega in umetnega stroja, ki naposled uide svojim zgraditeljem. Označil je hkrati ruski stroj, ki se bo, kolosalnejši in okornejši, v nekaj dneh z nemškim vred strašno premeknil, ker so njegovi gospodarji pritisnili na gumb. Grof Pourtalès, junker in častnik, je obsodil sistem, kateremu služi. Tisti dan potem (dne 27.) začne Sasonov malo popuščati:

„Kaj bi ne hotela Avstrija svojih zahtev v obliki nekoliko ublažiti?“

„Jaz ne morem nič reči; svetujem Vam pa, da se obrnete naravnost na Dunaj, če ste posneli iz pogovora z grofom Szápáryjem, da je kaj upanja.“

Čitatelj se olajšan oddahne: naposled le „naravnost“! Zakaj medtem, ko Evropa trepetja za usodo milijonov, ne govorijo njeni kabineti neposredno, oni ne pravijo: odgovor, pogajanja, življenjska nevarnost, vojna, ampak: nota, pogovor, zapletljaj, izraz moči, — in nihče ne izračuni v teh neprezračenih prostorih, kako poročila takih pogajanj narode varajo, da, kako celo tistim, ki se pogajajo, samim omračujejo čelo.

Zdaj je Sasonov takoj pripravljen sprejeti nemško misel: saj je bila njegova. Kot taka pa bi bila oslabila njegovo pozicijo proti Dunaju, kot nemška misel pa je že skoraj pol Dunajčana: hkrati pa je Rus pridobil na stališču proti Angliji: pokazal je, da gre tudi brez Greya. Takoj brzojavi na Dunaj.

Zdaj govori Sasonov vljudno z Ogrom, laže nekaj o simpatijah do Avstrije, govori o ultimatu, in ko je Oger uradno izjavil, da za „diskusijo in interpretacijo tega spisa ni avtoriziran,“ da je tisto, kar je govoril, toliko, kakor da ni nič govoril, se pomenita kakor dva pametna strokovnjaka o zahtevah Dunaja proti Srbiji: sedem se jih zdi Rusu sprejemljivih, za ostale tri predlaga Rus izpremembe in pravi nazadnje:

„Kratkomalo, tu gre ... prav za prav samo za besede!“

Sasonov, ki v tej uri še ne ve, da se je Srbija uklonila, hoče torej ugrabiti Dunajčanom samo popolni „diplomatski uspeh“ (maščevanje za Buchlov) in reče nazadnje, da je „prav vesel“ pogovora z nasprotnikom.

— Samo tri točke? si mislita oba in brzjavita na Dunaj. Sasonov ima mobilizacijski dekret v žepu: to ga dela močnega. Zdaj čita odgovor Srbije in se jezi, da začenjajo opravljati sami, vidi pa, da gre prav za prav samo še za dve točki in upa tolikanj trdneje, da bo Dunaj hitro pritrdil. Vsi pravijo, da so zadivljeni nad novim *direktnim* potom pogajanja, ki se zdaj obeta; Grey pravi, da je „boljši od njegovega“.

Oni ne vedo, da je Berchtold, čigar veleposlanik se pravkar sporazumeva v Petrogradu, v isti uri zasnoval vojno napoved Srbiji, ker hoče na vsak način vojno.

*

Ali naj bi bili na Dunaju šestič zastonj čakali na pretvezo zoper Srbijo? Ne! Tako te dni samo sumarično odklanjajo vse predloge, naj prihajajo odkoderkoli. Štirje so že: predlog Rusije, da se ultimat podaljša, Greyev prvi predlog za konferenco. Zdaj odklonijo kategorično tudi predlog Rusije za „konverzacijo“, in ko naposled sporočijo Srbi, da bi morda sprejeli tudi še obe zadnji točki, odvrne Berchtold, da je še več vprašajev; sploh da stavi Avstrija po vojni napovedi čisto druge pogoje kakor prej.

Če je Dunaj trdnjava, si mislijo tujci, potem je treba najprej bombardirati fort Berlin. Ali tudi tega

ne bo mogoče zavzeti? Stališče Berlina k posredovalnim predlogom:

Prvi predlog: ko zaprosi ruski odpravnik poslov za podaljšanje roka, se mu izmikajo, da lahko poreče Jagow, kadar rok poteče:

„Bojim se, da je prepozno.“

„Torej je Avstrija odločena za vojno zoper Srbijo?“

„Ne gre za vojno. Gre za kazensko ekspedicijo v krajevni zadevi.“

Angležu, ki predlaga po Greyevem naročilu isto podaljšanje roka za Srbijo, odgovori Jagow, da je oddal predlog *„takoj“* (zjutraj ob 10.) na Dunaj svojemu veleposlaniku in mu naročil, naj o tem govori z Berchtoldom. V resnici pa je brzojavil Jagow Tschirschke-mu popoldne ob 4, prav ker je vedel, da je potekel rok ob 6, in da je Berchtold v Ischlu, da se torej ne da nič več izpremeniti.

Drugi predlog! Grey vabi h konferenci, Berlin izjavlja, da ne more zavezniku *„prestreči roke.“*

Tretji predlog: Rusija prosi, naj bi na Dunaju pritiskali, da se dovoli direktna konverzacija. Jagow hladno obljubi, prekliče pa polovico z besedami:

„Nikakor pa ne moremo pritiskati na Avstrijo.“

Četrti predlog: Grey predlaga, naj bo srbski odgovor osnova za pogajanja. Bethman obrača list sem in tja. Mučno! Kaj je storiti? Avstrijskega veleposlanika pouči tako, da ta olajšan lahko brzojavi na Dunaj: *„Nemška vlada odločno zagotavlja, da se na noben način ne identificira s predlogi, da je celo odločno proti njih uvaževanju in da jih odpravi dalje samo, da ustreže angleški prošnji.“* Sicer pripominja, *„da bo Nemčija Angliji pri vsaki posamezni zahtevi najodločneje izjavila, da na noben način ne podpira takih posredovalnih zahtev proti Avstro-Ogrski.“*

Kaj pa je Bethmann takrat, dne 27., čutil in mislil, kaže komentar, ki ga je opolnoči brzojavil na Dunaj.

Ob tej uri se je namreč začel pogled gospodov v Wilhelmstrasse naposled bistriti, in sicer zaradi nove alarmske brzojavke Lichnowskega: *„Če se vname pod temi okolnostmi vojna, bomo imeli Anglijo zoper nas.“*

Zdaj šele je pričel Bethmann uvidevati, kako nevarno je, če Berchtolda slepo podpirajo. Namesto pa da bi bil odločno odtrobil, je brzojavil svojemu veleposlaniku na Dunaj samo tole: Ker smo že odklonili konferenčni predlog, je nemogoče, „da a limine odklonimo tudi to angleško pobudo,“ če nečemo, da bi „ves svet o nas mislil, da smo prav za prav mi priganjači... To bi onemogočilo tudi naše lastno stališče v deželi, kjer moramo veljati za tiste, ki so bili v vojno prisiljeni...: zato ne moremo odkloniti vloge posredovalca..., tolikanj manj, ker London in Pariz ves čas pritiskata na Petrograd.“

„Veljati za tiste“ — dišeča cvetka diplomatov, dokler zeleni v senci šifer; gnilobna pa, kadar poseka zgodovina gozd in jo spravi na svetlobo! Ko je odpravil Bethmann angleški predlog z besedami, ki so sprejem jasno odsvetovala, je mislil, da je ustvaril historičen dokument za Nemčijo. Ko so pet let pozneje vstali listi od mrtvih, pa se je izpremenil v historičen dokument zoper Bethmanna.

Da bi si bil v svesti, da zaradi tega na Dunaju ne nadoma ne omedle, pripomni še to, da so tu „celo odločno proti londonskemu posredovanju in da ga pošiljajo samo zato, da ustrežejo angleški prošnji.“ In ko ga drugi dan celo miroljubni cesar Viljem naganja, naj bi se Berchtold zadovoljil z ročnim zastavilom, sklene Bethmann svoja navodila za Dunaj s historičnimi besedami:

„Gre samo za to, da dobimo modus, ki omogoči uresničenje avstro-ogrske težnje, da bi se podvezal življenjski živec velesrbski propagandi, ne da bi se hkrati zanetila svetovna vojna; če je pa ta naposled neizogibna, da pogoje, pod katerimi bi se vojna vodila, za nas kolikor mogoče izboljšamo.“

Če je to že blaznost, je vendarle nekaj metode v tem. Nikjer ne slišimo poprečne lahkomišelnosti boljše kakor v tem birokratskem stavku kancelarja, ki sicer nikakor neče vojne kakor generali, ki jo pa vidi, kako se bliža, in vendar niti po odločnem obratu svojega cesarja z mezincem ne gane, da bi jo preprečil, ki misli le na to, kako bi se spretno pred svetom otre-

sel krivde, „če se že nazadnje nikakor ne moremo ogniti svetovni vojni.“

*

Vojno razpoloženje v Carskojem selu. Molk Avstrije in izmikajoči se odgovori Berlina so generale še bolj podžgali. Sasonovu, ki se čuti zapuščen, se ni treba več obotavljati in bo prešel zdaj, ker se generali že več dni pripravljajo, sam k mobilizaciji, in sicer v južnovzhodnih okrajih: Moskva, Kiev, Odesa, Kazan. Pandorina skrinjica se odpre, izpočetka samo za spoznanje, toda kdo jo more zopet zapreti! Generali so bojeviti. Včeraj so že nekemu nemškemu parniku vzeli radio-telegrafski aparat, danes so ga na pritožbo zopet vrnili.

V to razpoloženje plane brzojavka cesarja, ki so zanj že tri dni privatno prosili, pa ni bila odposlana; toda šele včeraj, ko je hotel cesar odnehati in je hotel Bethmann dolžiti Rusijo, je predložil svojemu gospodarju osnutek s takšno utemeljitvijo. Cesar prosi v njej carja za pomoč pri pomirjenju, češ da imata oba vzrok, da kaznujeta knežji umor.

Zdaj sreča general pl. Chelius kneza Trubeckega, ki služi na dvoru, in ta pravi (dne 29.): „Hvala Bogu, brzojavka Vašega cesarja! Toda bojim se, da je prepozno!“

Chelius: „Potem se pač ne bodo čudili, če bo Vaši mobilizaciji sledila tudi mobilizacija nemških bojnih sil.“

Trubeckoj osupne in pravi, da mora v Peterhof. Nato omeni tenkoslušni Chelius, kakšen vtisk je dobil: „da so tu mobilizirali iz strahu pred bodočimi dogodki, brez agresivnih namenov, in so se zdaj ustrašili tega, kar so naredili.“ Ta psihološko zelo pravilni sklep pojasnjuje rusko vedenje teh dni, ne da bi ga prav za prav obtoževal, pridobi pa na pomenu, ker izvira od nemškega generala in ga potrdi nemški cesar z besedami: „Res, tako je.“ Hkrati pa daje najboljše pojasnilo za psihozo evropskih kabinetov. Chelius pogodi že zdaj, še preden je izbruhnila vojna, formulo za strah vseh pred vsemi, za lahkomiselnost nekaterih, ki so zanetili vojno, kateri bi se lahko ognili, torej za

nujnost neke instance, ki bi jo lahko poklicala Evropa, ko bi njeni državniki zopet kdaj izgubili živce.

Še dne 30. je bilo mogoče Evropo rešiti. Vse sile so priznale, da ima Avstrija pravico dati Srbiji lekcijo, da sme začasno zasesti nekatere dele kot jamstvo za izvedbo zahtev, ki bi ne žalile suverenosti Srbije. Berchtold, ki je to kabinetom obljubil, v resnici pa hotel Srbijo uničiti, je dal s tem nasprotnikom v roke sredstvo, da bi bili lahko Avstrijo prijeli. Hkrati pa se je smehljal na vse strani in je varal zaveznika s sovražnikom, da je nazadnje celo Bethmann dne 29. zabrusil Tschirschkemu hude besede:

„Opazujem vedenje (dunajske) vlade z vedno večjim začudenjem. V Petrogradu izjavlja svoje teritorialno nezanimanje, nam ne pove nič pravega o svojem programu, Rim pila s praznimi frazami o kompenzacijskem vprašanju, v Londonu podarja grof Mensdorff dele Srbije Bolgariji in Albaniji in dela nasprotno od tistega, kar je slovesno izjavil v Petrogradu. Iz teh protislovij moram sklepati, da ... snuje tamkajšnja vlada načrte, o katerih misli, da jih mora pred nami skrivati, da si lahko za vsak slučaj zagotovi nemško podporo.“

Iz tega sistema dunajske prevare so vzeli na vojno pripravljeni Rusi dobrodošle pretveze, da bi ujeli svojega šibkega gosudarja.

Ko car, najmiroljubnejši mož na svetu, vidi, da vse okrog njega rožlja, bi se prav tako rad izmeknil kakor cesar: kakor bi vse slutil, mu brzojavi po polnoči (dne 29.): *„Vidim, da se bom kaj kmalu uklonil pritisku, ki ga izvajajo name.“*

Ali je ta stavek bolj ginljiv ali bolj smešen, ta stavek, v katerem najmogočnejši monarh sveta, poslednji samovladar zgodovine, priznava svojo onemoglost? In ali prejemnik, ki se tej slabosti smeje, sploh ne zapazi, kako zelo je njegov položaj podoben bratrančevemu? Na večer tega dne pokaže car najpametnejšo pot: *„Pametno bi bilo, ko bi predložili avstrijsko-srbski problem haaški konferenci ... Tvoj ljubeči te Nicky.“*

Ne bo dolgo, ko stopi tudi angleški kralj v električni krog brzojavk, in videli bomo tri kronane bratrance, ki se obgovarjajo z Georgie, Willy in Nicky ob pričetku svetovne vojne katastrofe: dediči nekdanj mogočnih rodbin, izmed katerih je nazadnje eden pobegnil, drugega pa so v kleti ustrelili.

Ko zapusti dne 28. Oger delovno sobo Sasonova, naleti v prednji sobi na Francoza. Ta vpraša:

„Ali imate ugodnejše vesti z Dunaja?“

„Nič novega. Kolo se vrti.“

Zopet nekdo obtožuje Evropo, ne da bi se tega zavedal.

Oger gre. Nemec pride. Francoz mu v prednji sobi govori nekaj v samih frazah, Nemec odvrne:

„Kličem Boga za pričo. Nemčija je miroljubna. Zgodovina bo dokazala, da je dobra pravica na naši strani in da si naša vest nima česa očitati.“

„Ali smo že tako daleč, da se moramo sklicevati na sodbo zgodovine?“

„Mi ne moremo, mi ne bomo pustili svojega zaveznika na cedilu!“

Francoz pusti, da gre Nemec pred njim k ministru. Zunaj pravi Anglež Francozu:

„Položaj se je še poslabšal... Nič več ne dvomim, da bo Rusija sodelovala. Pravkar sem rotil Sasonova, naj ne dovoli nobenih vojaških ukrepov, ki bi jih Nemčija lahko smatrala za izzivanje. Treba je nemški vladi prepustiti vso odgovornost in iniciativo napada. Angleško javno mnenje se bo le tedaj sprijaznilo z mislijo, da bi Anglija sodelovala v vojni, če pride napad brez vsakega dvoma iz Nemčije... Rotim vas, govorite s Sasonovom v istem smislu!“

Ali ne izraža ta Anglež danes opoldne v Petrogradu prav istih misli, ali jih ne izraža z istimi besedami, kakor jih bo brzojavil drevi nemški državni kancelar na Dunaj? Vloga napadenega: ideal vseh bojevitih diplomatov Evrope! Zdravniki so se naredili drug drugega nervozne, že osem let in osem dni, zdaj vsi obupajo nad mirom in vsak popravlja samo še svojo diagnozo, da bi pri mrliškem ogledu obveljala njegova.

Zdaj vstopi kot zadnji njegov prijatelj, Francoz, k Sasonovu, ga dobi razburjenega, zve posameznosti in svari:

„Najmanjša neprevidnost z vaše strani nam ulegne zaigrati sodelovanje Anglije!“

Sasonov: „Vem. Toda naš generalni štab je nestrpen in na vso moč se moram truditi, da ga brzdam.“

Drugi dan odkloni Dunaj dokončno „konverzациjo.“ Zdaj hoče Sasonov varno hoditi. Po vrsti sprejme veleposlanike:

Najprej govori pametno z Ogrom, ki je na Dunaju zastonj svetoval popustljivost, tu pa mora zdaj nastopiti v najmučnejši vlogi.

Rus: „Mi bomo danes delno mobilizirali, vendar te čete niso določene, da vas napadejo. Stale bodo samo s puško ob nogi v pripravljenosti. To smo ukrenili iz opreznosti, ker nas je Avstrija prehitela in lahko tudi sicer hitreje mobilizira.“

Oger: „Kljub temu bo napravilo to pri nas najgloblji vtisk.“

Rus še enkrat miri. Med tem „zaupnim izmenjavanjem misli“ telefon: Beograd obstreljevan. Kakor bi trenil, je Sasonov ves drug, jezno nadere veleposlanika:

„Car ima čisto prav, Vi hočete s pogajanjem samo na času pridobiti, medtem pa obstreljujete nezavarovano mesto! Kaj si hočete prav za prav še osvojiti, če imate prestolnico! Kaj naj se še razgovarjamo, če tako ravnote?“

Ali se čuje ropotanje armadnih motorjev? Sključeni sedijo v treh ogromnih garažah šoferji na svojih velikanskih strojih, pritiskajo na gumbe motorjev, da začno brneti, skoraj ob istem času v treh svetovnih mestih. Kateri zabrni nekaj ur prej, to zanima samo še nekaj zgodovinarjev. Ali poznajo Hamleta? „Sama po sebi ni nobena stvar na svetu ne dobra ne zla: takšno jo stori šele naša sodba.“

*

Proti nemškemu veleposlaniku je Sasonov danes mirnejši, zakaj včeraj sta se spopadla, zavarovala, spravila, se po rusko objela, „kar se je zgodilo, poravnano.“ Danes: „Ko bi Rusija še naprej mobilizirala, bi

bili mi prisiljeni, da mobiliziramo, in potem bi se bilo skoraj nemogoče ogniti evropski vojni.“

Sasonov: „*Javil bom to Nj. Veličanstvu.*“

Za Nemcem pride Anglež, kateremu omeni Sasonov Greyev predlog in svetuje k naglici.

Povsod tečeta dve konkurenci druga poleg druge: evropski generali izpodbadajo z ostrogami ministre, da hitreje dirjajo in prej pridejo na cilj kakor nasprotnik; evropski ministri pa vlečejo generale za vajeti, da jim ne uidejo, zakaj obe vrsti mogotcev sta konj in jezdec hkrati. Vzdih Sasonova, da si na vso moč prizadeva, da bi brzdal svoj generalni štab, je brzojavil car vseh Rusov cesarju, cesar je zamolčal enak vzdih pred svojim sinom, vzdihnili pa so morda prav tako ob isti uri premieri vseh štirih dežela. Zakaj, če je stal konj tako dolgo v hlevu, da se je skoraj že odvadil teči, pa ga zopet obrzdajo in zajahajo, tedaj udari, obrnjen proti hlevskim vratom, ko zaškripljejo, s kopitom, da bi jih siloma odprl. Pa kaj vse to mar mirnim ljudem tam zunaj, ki nečejo biti pohojeni?

Danes potrdi torej petrogradski vojni svet: uradna mobilizacija proti Avstriji, tajni začetek splošne, ker je delna „*tehnično nemogoča.*“

Tu pričenja konflikt, katerega motivi so se dali doslej preiskati in pretehtati, prehajati v psihopatičnost: od tu dalje lahko samo še volja stranke razločuje izzvanca od izzivalca v Evropi. Z besedo „*tehnično*“ so zapodili v kot takrat ministre, danes pa podijo zgodovinarje. Uniforma je ustalila pojem strateškega tajnega nauka, ki ti ga ni treba razumeti, ki pa moraš vanj verovati, in srenja mrmra: *credo, quia absurdum est.*

*

Takoj sporoči car, ki si je kakor cesar vedno prizadeval, da bi učinek svojih energičnih sklepov zopet izbrisal, nemškemu veleposlaniku, da ni mobilizacijski ukaz nikakršno sovražno dejanje zoper Nemčijo. Za tem se ne skriva nobena intriga generalov, to je samo nekakšno pozavarovanje carja pred svojim lastnim strahom; zakaj generalu je naročilo mučno, zato

se ogne veleposlaniku in povabi k sebi nemškega vojaškega atašaja.

Nemški major, ki je sicer prišel v uniformi natančno ob minuti in govoril rusko, pride danes v civilu uro pozneje in pravi francosko:

„Vemo natančno, da mobilizirate.“

„Moja beseda kot kavalir, da se motite.“

„Ne dvomim, toda mi imamo natančne dokaze.“

„Želite mojo častno besedo pismeno?“

„Ne, hvala.“

„Torej vam ponavljam: ob tej uri še ni niti en mož niti en konj mobiliziran.“

Ta kavalirska laž se zdi Rusu formalno upravičena, ker ima carjev ukaz še v žepu. (Neki štabni častnik, ki je stal tam blizu in vse slišal, potrdi vse, rekel je samo, da je ukaz medtem „ležal na mizi“.) Ta papir je imel pod besedo Nikolaj imena treh ministrov vojne, mornarice in notranjih poslov in je odrejal „splošno mobilizacijo.“ Britski veleposlanik v Berlinu je takrat potrdil, „da je Rusija medtem, ko je nemški cesar na prošnjo carja posredoval na Dunaju, mobilizirala.“ Pravilneje bi se reklo, da sta, medtem ko sta se hotela car in cesar ogniti mobilizaciji, Januškijevič in Moltke delovala zanjo. Vendar je in ostane res, da je Rusija pred vsemi drugimi mobilizirala vso svojo državo.

Pa le še niso zmagali ruski vojaški mogotci: zopet je Viljem Drugi zgrabil za kolo. Zvečer je namreč odpel car novo cesarjevo brzojavko, v kateri se je zavezal cesar s svojo besedo, da bo deloval za mir, če car prekliče svojo mobilizacijo. Vplivan po svoji sugestivni, bolehnici ženi, za katero je stal Rasputin kot nasprotnik vojne, mu je odleglo, ko je videl, da ima v roki zalog proti svojim generalom. Ponoči ob enajstih se da zvezati s svojim vojnim ministrom. Suho-mlinov, zakopan globoko v mobilizacijsko delo, sliši po telefonu glas svojega gospodarja, ki prečita brzojavko, se pa — tu sta dve verziji — za direktno povelje, kakor je kazalo, ni mogel odločiti, ampak je samo nujno vprašal:

„Ali res ni mogoče ustaviti mobilizacije?“

„Nemogoče. Mobilizacija se ne da zavreti in spel pognati kakor voz ... Veličanstvo naj pozve še za mnenje šefa generalnega štaba!“

Čudovito jasno se pokaže tu mišljenje vojnega ministra, kateremu je nered reducirane mobilizacije strašnejši od vojne, iste občutke bomo kmalu doživeli pri njegovem nemškem tovarišu. Mrzlični trenutki. Čez nekaj časa zopet pozvoni: Januškijevič, šef generalnega štaba.

„Nekaj groznega! Pravkar je car klical, naj skrčimo splošno mobilizacijo v delno! Odvrnil sem: tehnično nemogoče. On pa je vztrajal pri tem. Nemški cesar da mu je zastavil svojo častno besedo. Kaj naj storim?“

„Ne storite nič!“

„Hvala Bogu!“

Tako je bila tisto noč od 29. na 30. julija dejansko mobilizirana vsa ruska država. Kako polne so te noči pošastnih glasov strahu, laži, usode, ki so plavali po razsvetljenih ministrstvih v vseh evropskih prestolnicah!

Drugo dopoldne poseti nemški veleposlanik Sasonov: pod kakšnimi pogoji bi Rusija demobilizirala? Debata. Naposled napiše minister osnutek, ki ultimatum ublažuje. Osnutek gre v Berlin. Ostane pa samo formula: zakaj tam računijo zdaj samo še s številkami, nič več s količinami. Minister se odpelje k svojemu gospodarju.

Carjev kabinet v Peterhofu. Velika okna v prvem nadstropju, daljni pogledi na Finski zaliv, dve mizi s papirji, nekaj vojnih slik, usnjeni stoli, vse preprosto. Vsak dan se pojavi tu kakor zli duh Januškijevič, desna roka brutalnega velikega kneza in carjevega strica Nikolaja Nikolajeviča; Sasonov pride samo po enkrat na teden. Danes popoldne, dne 30., čita, stoječ pred carjem, novo brzojavko nemškega cesarja: Če Rusija mobilizira proti Avstriji, ne more posredovati. Sasonov položi brzojavko nazaj na pisalno mizo:

„Vojne ne moremo več preprečiti. Nemčija se očitno ogiba posredovanju in izkuša pridobiti samo še na času. Pod temi okolnostmi ne verjamem, da se bo Vaše

Veličanstvo še dalje obotavljalo izdati ukaz za splošno mobilizacijo.“

Car, bled, beseda mu zastaja: „Pomislite na odgovornost, ki jo prevzamem z Vašim nasvetom! Pomislite, da pošljemo s tem na tisoče in tisoče ljudi v smrt!“

„Niti vest Vašega Veličanstva niti moja vest si ne bosta imeli kaj očitati, če se vname vojna. Vaše Veličanstvo in Vaša vlada sta gotovo storila vse mogoče, da prihranila svetu to strašno preizkušnjo. Odslej velja misliti na varnost države. Vojna bo vendar izbruhnila ob uri, ki jo je določila Nemčija.“

Minister je potreboval „celo uro“, da ga je pregovoril. Naposled pravi car s krhkim glasom: „Torej, Sergij Dimitrijevič: telefonirajte šefu generalnega štaba, da ukazujem splošno mobilizacijo.“

Sasonov se prikloni, gre v vestibul k telefonski celici, sporoči Januškijeviču ukaz. Potem podpiše car ukaz na senat. Šef generalnega štaba, ki sluti, da bo njegov cesarski gospodar ukaz zopet preklical, se za ta dan v sporazumu s Sasonovom skrije. Hkrati pa poskrbita oba, da se vrstni red mobilizacij sporoči v Pariz in London razmetan in potvorjen.

*

Dan poprej, preden se Rusija vojaško odloči, svari in grozi Anglija še enkrat na dve strani.

Benckendorff, „s svojim prirojenim pogledom za ljudi in reči“, čigar dnevna poročila o Greyu sečitajo kakor buletini o razpoloženju kakšne velike hetere, sluti, da se bliža odločitev. Lichnowsky mora vsak dan zagovarjati trmoglavost Dunaja, ki jo obsoja, in svetovati posredovanje v Petrogradu, ki ga niti v Berlinu ne more doseči.

Toda že je Dunaj olajšal s svojim stanovitnim odklanjanjem angleškemu kabinetu preobrat, kakršnega si je le deloma želel. Grey, ki se je pet dni upiral izkušnjam, da bi z grožčim nagibanjem na to ali ono stran vojno morda pospešil, ki jo hoče s prav to grožnjo preprečiti, vidi zdaj samo še v tem dvomljivem sredstvu rešitev. V isti uri, ko kaže v Petrogradu ruski general na uro, da bi dal nemškemu majorju svojo

zahrbtno častno besedo, pravi v Londonu angleški tajnik nemškemu veleposlaniku:

„Položaj se bolj in bolj zaostčuje. Dunaja ni na noben način mogoče zgrabiti. Pogajali smo se v prijateljskem tonu, kakor vedno, odkar ste Vi tu. Ne smem Vas pa varati. Dokler se omejuje konflikt na Avstrijo in Rusijo, lahko od strani gledamo. Ko bi pa zapletli vanj tudi Nemčijo in Francijo, potem bi se morala Anglija hitro odločiti.“

— Več ne morem povedati, si misli Grey. Morda bodo gospodje v Berlinu sedaj verjeli. Da bi bil čisto varen, je uro pred tem napovedal Francozu Cambonu ta korak, pripomnil pa je: *„Ne sklepajte nič dokončnega iz našega brodovnega povelja! Anglija zdaj nikakor ni vsa na strani Francije kakor pri Maroku, zakaj tedaj se je zdelo, da Vas Nemčija direktno ograža, Anglija je brez obveznosti. To Vam moram ponoviti.“*

Še tisti večer zvedo kabineti Pariza in Petrograda, Berlina in Dunaja za to angleško stališče. Pri svojih zaveznikih ima Grey s svojo grožnjo popoln, pri nasprotniku samo polovičen uspeh. Pariz, Petrograd in Berlin se čutijo preveč negotovi, da bi mogli kaj storiti; Dunaj pa je v svoji čudni lahkomiselnosti trdno odločen, da likvidira vso vsoto iz nemškega blankoakcepta.

*

V Berlinu se je danes razpoloženje poslabšalo: čutijo, da gre zares, Rusija mobilizira. Zadrega, ki ne prizna lastnih napak, preide v jezo in se obrne proti Dunaju.

Najbolj se prestraši cesar. Ali ni popustil, torej prepovedal vse posledice svojega prejšnjega stališča? Ko čita v nekem poročilu o težki odgovornosti, s katero se obremenjuje Avstrija, zapiše ob strani: *„To je skrb, ki me je navdala, ko sem bil prečital srbski odgovor.“* Ko se v njem omenja upanje, *„da bo cesar v dobrem namenu svetoval Avstriji, naj loka preveč ne napenja,“* zapiše ob strani: *„To so fraze, ki naj bi zvalile odgovornost name.“* In k nasvetu, naj bi odločila haaška razsodba, samo besedo: *„Neumnost!“* V tem ni sedem let izpremenil svojega mnjenja.

Zvečer je v Potsdamu kronski svet, ministri in generali sede za mizo: sklenejo mobilizacijo, če bo Rusija odredila splošno mobilizacijo, vendar je pa še ne odrede. Kar je namignil car zaradi Haaga, se ignorira, ker njegova mobilizacija ta izhod skoraj zapira. Toda kaj bo z Anglijo? Potrpimo! Ta večer se bo Bethmann izkazal.

Tisto noč pride iz Londona nedvoumno svarilo, ki ga doslej veleposlaniku niso hoteli verjeti. Smrten strah! Torej vendar! Kaj storiti? Odtrobiti! Naj cesar nemudoma še enkrat brzojavi carju! Popoldne (dne 30.) odide brzojavka, ki nujno svetuje mir.

Bethmann se zruši. Izkuša rešiti, izkuša zvaliti s sebe, kar je mogoče; svojemu dunajskemu veleposlaniku brzojavi: „*Mi smo sicer pripravljeni izpolniti svojo zavezniško dolžnost, moramo pa odkloniti, da bi nas Dunaj lahkomiselnost, ne da bi se oziral na naše nasvete, potegnil v svetovni požar.*“ V ozadju zveni svareči glas Bismarckovega duha: „*Od tistega trenutka, ko se na Dunaju prepričajo, da je most med Nemčijo in Rusijo porušen, bo Nemčija v nevarnosti, da postane v nekem smislu odvisna od Avstrije in da bo navsezadnje tvegala imetje in kri za dunajsko politiko na Balkanu.*“ Preroški duh! Prav tako je bilo meseca julija 14.

Ako bi bil kancelar svoj brzojavni upor proti Dunaju spustil štiri dni prej, pa bi bila Evropa rešena! Danes je bil brez vrednosti, tudi ako bi ga, kakor se je trdilo, Tschirschky na Dunaju namenoma ne bil več upošteval.

Zakaj zdaj so prijeli vojaki za vajeti v zunanjem uradu; štiri leta jih ne bodo dali več iz rok. Generali brzojavljajo: Moltke „*nujno svetuje*“ na Dunaju takojšnjo mobilizacijo vse armade: to zveni kakor prvo nemško povelje. Tisoč jih še bo. Tako odločilno poseže tu nemški vojskovodja v zavezniško politiko, da vzklikne Berchtold, ko mu Conrad dne 31. prečita razdorne berlinske brzojavke: „*To je imenitno! Kdo vlada: Moltke ali Bethmann? Povabil sem vas, da pridele sem, ker se mi je zdelo, da se Nemčija umika. Zdaj pa imam od odločilne vojaške strani pomirjujočo izjavo.*“ Šele nato so na Dunaju „sklenili,

da poprosijo Njegovo Veličanstvo, da odredi splošno mobilizacijo.“ Stari cesar je to storil, toda kako malo je upal, kar je občutil, kaže ena izmed njegovih besed izza teh dni, ki jih je izrekel proti Conradu: „Če naj se že monarhija razbije, naj se vsaj pošleno razbije!“

V Berlinu je ukazal zvečer vladajoči general von Moltke kancelarju, naj prekliče njegovo odločilno grožnjo na Dunaj: „Prosim, ne izvršite zazdaj še naročila;“ samo nameravana utemeljitev, „ker sporoča generalni štab, da silijo priprave (Rusije) k hitrim odločitvam,“ je izostala. Kakor sporoča Lerchenfeld, je Moltke „že pred več meseci izjavil, da je trenutek vojaško tako ugoden, kakor ne bo izlepa več tako.“ Zdaj potrjuje neko poročilo bavarskega vojaškega pooblaščenca v Berlinu, „da si prizadeva Moltke z vsem svojim vplivom, da bi se izkoristil nenavadno ugodni položaj za udarec; on pravi, da je Francija naravnost v vojaški zadregi, da se čuti Rusija vse prej ko varna; mimo tega še ugodni letni čas, žetev je po večini pod streho, letno izvežbanje končano.“

To poročilo zavezniškega vojaškega oblastnika kaže notranjost takih možganov: natanko te besede, tudi če niso bile zapisane, je govoril gotovo ob isti uri Januškijevič v Petrogradu in Conrad na Dunaju. Sovražnik negotov, žetev pospravljena, letni čas ugoden za vojno. Čudno, da so se znali tako misleči in sklepajoči gospodje v vseh deželah brez izjeme zavarovati pred junaško smrtjo!

Opoldne so neznanci oficioznemu „Lokalanzeigerju“ namignili, naj mobilizacijo, za katero še vedno niso mogli izsiliti podpisa, objavi kot dejstvo. Ob eni izide v Berlinu 100.000 posebnih izdaj. Vsi diplomati brzojavijo to v svojo domovino. Jagow telefonira veleposlanikom in prekliče. Nihče ne verjame preklica. Bilo je itak odveč, ker je Petrograd že prej, preden je došlo berlinsko napačno poročilo, odredil mobilizacijo.

Car brzojavi zopet za posredovanje. Cesar zapiše (dne 30.) opombo: „Kaj pa še! To je samo manever, da nas zadrže in prehite, kolikor nas že niso. Jaz sem opravil svoje. W.“

Jaz sem opravil svoje. Ali se slišijo glasovi njegovih generalov? Tu ni nikogar, ki bi izkušal delati politiko, to se pravi, misliti z mislimi drugega: ki bi primerjal stisko, v katero so spravili boječega carja njegovi vojaški oblastniki, s stisko boječega carja in okreplil z mogočno besedo bratranca! Potem ko je 25 let dražil Evropo z govori, ko je 25 dni dražil Evropo s svojo nibelunško zvestobo, ne da bi sam hotel vojno, se iztrgajo iz cesarja ta večer ob pogledu na svojega edinega zares osovraženega neprijatelja tele besede, ki jih zapiše na zadnje petrograjsko poročilo:

„Slavna obkrožitev Nemčije je torej naposled kljub vsem poizkusom naše politike vendarle živa resnica... Velikansko delo, ki vzbuja občudovanje celo pri tistem, ki zaradi nje pogine. Edvard VII. je po svoji smrti še močnejši od mene, ki živim!... In mi smo se ujeli v zanko z ginljivim upanjem, da bomo s tem pomirili Anglijo!!! Vsa svarila, vse moje prošnje so bile brez koristi. Zdaj prihaja angleška tako imenovana zahvala za to! Iz dileme zavezniške zvestobe proti častitljivemu staremu cesarju se nam ustvarja situacija, ki daje Angliji zaželeno pretvezo, da nas uniči... Zdaj je treba vse to početje brezobzirno razkriti! In naši konzuli v Turčiji in Indiji, agenti itd. morajo ves mohamedanski svet razpaliti k divjemu uporu zoper to osovraženo, lažnivo, brezvestno kramarsko ljudstvo; zakaj če že moramo izkrvaveti, potem naj izgubi Anglija vsaj Indijo! W.“

Kakor slapovi padajo v teh stavkih pravi občutki, poševne misli, nasprotna čuvstva in planja vseprek in preusvajajo najboljša gesla bližnjih nemških let. Kako tesno — in vendar kakšna strast maščevanja, kakšen ogenj pristne mržnje, ki jo je gojil monarh mogočne države proti drugi, ker se je čutil zaničevan od svojega angleškega ujca! Če vidimo, da prav tako pesimistično kakor njegov zaveznik na Dunaju nekaj začenja, pred čimer bi ga bil lahko rešil en sam „ne“, potem se samo vprašamo, kaj ga je nazadnje gnalo, da se je tega vendarle upal lotiti proti svoji slutnji: mržnja do Anglije ali strah pred generali?

*

V nemško veleposlaništvo na Dunaju pride Bethmannov nujni poziv, naj bi se izkušal uveljaviti angleški predlog. Takoj se javi veleposlanik pri grofu Berchtoldu k zajtrku, še preden nemški generali kaj prekličejo. Gre sicer za ure, gre sicer za usodo Evrope, toda zaradi gizdalinskega gospodarjevega vedenja je veleposlanik prisiljen prečitati svoj nalog šele „po zajtrku“; zakaj taki gospodje ne izgube nikoli teka. Grof Forgách, ki je jedel z njimi, si dela zapiske. Berchtold je bil „bled in molčec“: prav zadnji trenutek vidi, da je njegova nujno potrebna vojna v nevarnosti! Kaj bi bilo treba najprej storiti? se vpraša. Preoblekel se bo. Peljati se hoče k cesarju. Medtem Nemec še enkrat prigovarja drugemu grofu. Ta pa smatra splošno mobilizacijo, za katero hoče danes Conrad pridobiti cesarja, za umestno. Berchtolda „mečejo najrazličnejši vplivi zdaj sem, zdaj tja,“ potem pošljejo po Tiszo. Popolnoma se na žalost ne morejo več izmekniti in zato se pod berlinskim pritiskom, vendar šele drugi dan, zedinijo za čisto formalni sprejem Greyevega posredovanja v zaklavzuliranem odgovoru: da se bodo izkušali „približati“ angleškemu predlogu, ko bi se nadaljevala vojna proti Srbiji.

Toda celo to zamujeno, to skromno približanje je grof Berchtold toliko časa zadrževal, da ni moglo več škodovati: v Berlinu je angleški veleposlanik dva dni večkrat zastonj izpraševal po odgovoru z Dunaja. Poslan je bil šele 24 ur pozneje v Berlin, odondod pa nikdar v London. Vladali so generali. Namesto tega pa je bila odrejena na Dunaju splošna mobilizacija. Nekaj ur pozneje kakor v Petrogradu.

Na vsak način je bilo razmerje med civilom in generaliteto na Dunaju in v Berlinu zelo različno: v Berlinu, kjer so bili generali sposobnejši od diplomatov, so vladali generali, na Dunaju, kjer je bilo narobe, so lahko pretkani diplomati še celo potem, ko se je vojna že vnela, ukazovali generalom. Kako so to delali, kaže brzojavka, ki je dobro, če jo izbrskamo iz skritega kotička, da se bodo potomci lahko na ves glas grohotali. Dne 28. je prejel namreč feldcajgmojster Potiorek, ki je bil poslan, da zavzame Srbijo, in ki bo

že za Božič premagan zopet sedel na Dunaju, brzojavko, „da bi bili manjši spopadi s Srbijo umestni, večji angažmaji, ki bi utegnili izpodleteti, bi pa ne bili prijetni.“

V prestolnici sedi torej minister, ki si je izmislil vojno, pa vidi, da ga močnejši ministri ovirajo in da mu grozi konferenca, ki naj bi odvrnila vojno, ki mu torej gre za to, da hitro udari, da bodo topovi zavezali državnikom usta. Zato brzojavi na fronto: Naprej! Ker je pa njegovo zaupanje v gospode generale omejeno, pripomni: prosim nobenih „angažmajev“ (kavalirska beseda za bitke), pri katerih bi se lahko kaj zgodilo. Samo nekaj udarcev v zrak, da bi Evropo in zlasti zaveznike lahko nalagali, da smatra angleški korak „po otvoritvi sovražnosti s strani Srbije ... za zakesnel.“

Toda hkrati je napravil Berchtold tudi korak v Petrograd: zdaj je dovolil svojemu veleposlaniku, da začne s Sasonovom „konverzacijo“, to se pravi, da lahko razpravlja o ultimatu, ne sme se pa pogajati o njegovi „upravičenosti“. Zakaj je storil zdaj, kar je pet dni odklanjal? Zdaj si je bil v svesti, da sta se Rus in Nemec sprla: zdaj je lahko mali Metternich posredoval za Avstrijo.

Naslednji dnevi to pričajo.

*

V Berlinu je bilo ob istem času (dne 31.) razglašeno „stanje vojne nevarnosti“, nekakšen izum generalnih štabov, da bi v primeru vojne lahko mobilizirali pred mobilizacijo. Vojaški oblastniki so ploskali neomajnemu stališču Dunaja. Sicer je bil Berchtoldov najnovejši korak v Petrogradu znan, ki naj bi, ker je bila z Rusijo v sporu Avstrija in ne Nemčija, avtomatično odpoklical tudi zaveznika, toda vladali so generali.

Celo uro je še zdaj izkušal angleški veleposlanik pregovoriti gospoda pl. Jagowa, da bi sprejel najnovejši Greyev predlog.

Jagow: „Poslali smo Rusiji dvanajsturni ultimatum.“

Goschen: „Zakaj pa zahtevate demobilizacijo Rusije tudi na jugu?“

Jagow: „Da ne bo mogla reči, da je vsa njena mobilizacija naperjena samo proti Avstriji.“

Berlinsko razpoloženje v zunanjem uradu po tu skrajšanem poročilu grofa Lerchenfelda:

„Nemško-angleški predlog bi bili na Dunaju lahko sprejeli... Moltke je izjavil že pred več meseci, da je čas za vojno tako ugoden, kakor ne bo izlepa. Razlogi: premoč nemške artilerije, Francija in Rusija brez havbic, boljša nemška infanterijska puška, nezadostno izvežbana francoska kavalerija... Socialni demokratje čisto tihi... cesar po majhni izpremambi v razpoloženju zdaj zelo resen in zelo miren.“

V Petrogradu so bili natanko tako odločeni. Nemški veleposlanik se pelje popoldne v Peterhof k carju, on pravi: „Moja želja je, da Vašemu Veličanstvu odkrito popišem vtisk, ki ga mora napraviti v Nemčiji splošna ruska mobilizacija. Smatrali je ne bodo samo za ogražanje in izzivanje Nemčije, ampak tudi za žalitev nemškega cesarja, ki vendar še vedno izkuša posredovati.“

Car posluša, „ne da bi kakorkoli pokazal, kaj se godi v njegovi duši“; potem reče:

„Ali res mislite?“

Pourtalès: „Edino, kar bi moglo vojno zdaj še preprečiti, bi bil preklic mobilizacijskega povelja.“

Car: „Sami ste bili častnik, morate torej vedeti, da se taka povelja iz tehničnih razlogov ne dajo več umekniti.“ Potem pokaže neko brzojavko in začeto pismo za nemškega cesarja; ne smatra se še za popolnoma premaganega, ker odpošlje takoj generala: v Berlin. Ta ruski mirovni general je prišel v Berlin prav tako malo, kakor ni došel z Dunaja Berchtoldov odgodeni sprejem nikdar v London.

Ker je hkrati Nemčija smatrala, da sta vojna ali mir odvisna od preklica ruske mobilizacije, je treba formalno ugotoviti, da se je začela vojna zato, ker nihče ne more „brez nesreče“ ustaviti mobilizacije.

Drugi dan proti polnoči je izročil grof Pourtalès nemški ultimatum. Sasonov vpraša:

„Zakaj Vam pa ne zadosluje carjeva častna beseda, ki jo je bil dal Vašemu cesarju?“

„Ker velja samo toliko časa, dokler je kaj upanja, da se bodo rusko-avstrijske difference zaradi Srbije odpravile. Ali mi morete jamčiti, da se je Rusija pripravljena ogniti vojni, tudi če se ne zedini z Avstrijo?“

„Temu vprašanju ne morem pritrditi.“

„Potem nam tudi ne morete zameriti, ako nečemo, da bi nas Rusija še bolj prehitela v mobilizaciji.“

To nujnost je potrdil srbski poslanik, ki je hkrati brzojavil iz Petrograda domov, „da Rusija zdaj zaradi lega ... zavlačuje pogajanja, da pridobi za koncentracijo svoje armade na času. Kakor hitro se to zgodi, bo napovedala Avstriji vojno.“

Samo konec ni bil pravi. Zakaj nekaj ur pred tistim razgovorom na topovski cevi se je Sasonov posebno prijazno razgovarjal z avstro-ogrskim veleposlanikom.

„Mi se ne bomo genili tako dolgo, dokler se plete z Dunajem konverzacija za sporazum. Sicer ste pa vi prvi mobilizirali.“

Oger živahno ugovarja. Sasonov preseka to otročje prerekanje s spomina vredno ironijo: „Pustimo to kronologijo!“ Potlej govorita o ultimatu kakor pred petimi dnevi. Nazadnje pravi Sasonov, da mu je precej odleglo.

*

Še preden je bil ultimat v Petrogradu izročen, je imel cesar (dne 31.) z berlinskega gradu svoj prvi vojni govor, v katerem je govoril o meču, o Bogu in o protivnikih.

Medtem so stali precej brez glave pred formalnim vprašanjem vojne napovedi. Napisali so za vsak slučaj kar dve (eno že zdaj za Francijo), vendar se jim je pri tem godilo kakor Faustu pri prevajanju biblije. Najprej naj bi se glasilo: *accepter la guerre octroyée*: to ni šlo, zakaj ko so pogledali v leksikon, se je dala taka vojna prevesti z besedo „dovoljena“. Potem so napisali nekaj, kakor da so bili prisiljeni, morali pa so prečrtati tudi to; naposled pa so se ognili vojnemu razlogu in so zapisali: *relève le défi*, da sprejmejo izzivanje.

Ob eni popoldne so jo brzojavili veleposlaniku, ob petih naj bi bila tam izročena. Ob dveh je nenadoma došla v Berlin nova carjeva brzojavka. Toda takoj takrat ni nihče mislil na to, da bi najprej pri veleposlaniku brzojavno zadržali vojno napoved, da si je bila to najpametnejša carjeva brzojavka: „Razumem, da si prisiljen mobilizirati, želel pa bi od Tebe takšnega jamstva, kakršnega sem ti jaz dal, da namreč ti ukrepi ne pomenijo vojne in da se bomo še dalje pogajali.“

Vendar se peljeta Jagow in Zimmermann v grad, da preprečita mobilizacijo. Dasi se jima ta odločilni korak izjalovi, ostane prvi dve, drugi tri nadaljnja leta v službi.

Popoldne ob petih pridreva iz gradu po cesti Unter den Linden avtomobili, v njih stoje častniki, mahajo z robci in kličejo skoz pesti: Mobilizacija!! Množica vriska in bega vsevprek.

Le v gradu samem, v kraljevem ohlapju, se vse po pruskem redu odseda. Poročilo slove:

„Na povelje cesarja je stopil tik po 5. uri iz grajskega portala stražnik in je sporočil množici, ki se je zunaj nabrala, da je mobilizacija sklenjena. Globoko ginjena množica je zapela koral: Zdaj vsi zahvalite Bog!“

*

Zunanji urad ni šifriral vojne napovedi samo francosko, ampak tudi takoj v dveh različnih besedilih na petrograjskega veleposlanika, da bo ta samo za brzojavnega sla; šlo je za oba slučaja: če bo nasprotnik odklonil ali pa molčal.

Grof Pourtalès ne da note, katere diktat bi po njeni razrešitvi trajal pet minut, morda prepisati v obeh besedilih, ampak jo vtakne, „ker ni časa“, v dvojnem besedilu v žep in se odpelje (dne 1.) k Sasonovu.

„Ko sem ga trikrat vprašal, ali bi mi ne hotel odgovoriti na mojo zadnjo demaršo . . ., sem mu prečital predpisano napoved . . .“ in prepustil papir sovražniku. Ko je odšel, čita Rus to dvojno zasnovano nemško napoved: „Ker Rusija tej zahtevi ni ustregla (se ji ni zdelo potrebno, da na to zahtevo odgovori) in je pokazala s to odklonilvijo (vedenjem), da je njeno postopa-

nje naperjeno proti Nemčiji, mi je čast po naročilu moje vlade sporočiti Vaši Ekselenci tole: Njegovo Veličanstvo, moj vzvišeni vladar, sprejme v imenu države izzivanje.“

Tako spreten je bil grof Pourtalès.

Po polnoči dobi car v Peterhofu nenadoma novo brzojavko nemškega cesarja, ki bi še v zadnjem trenutku rad odvrnil vojno; oddana je bila v Berlinu tri ure po izročni vojni napovedi, v njej pa nujno svari pred najmanjšo kršitvijo meje, vojno napoved torej razveljavlja. Podpis: Willi.

Poslednja nada se zbudi v carju, on si misli:

To je vendar nekakšen preklic vojne napovedi, najmanj naknadni pogoj! Včeraj sem poslal svojega adjutanta v Berlin! Če zadržim čete na meji, se lahko vse še enkrat izpreobrne! Takoj telefonira Sasonovu brzojavko in mu naroči, naj nemudoma pokliče nemškega veleposlanika.

Ura gre na štiri zjutraj, počasi se prične delati dan. Grof Pourtalès pospravlja vso noč. Ko ga pokličejo, misli, da čuje duha. Kaj? Ali je to v resnici ministrski predsednik, kateremu je pravkar napovedal vojno? Kaj je prejel car? Novo cesarjevo brzojavko? Moj Bog! S poudarkom potrdi Sasonov besedilo in uro predaje berlinske cesarske brzojavke, potem vpraša:

„Kako naj spravim v sklad to brzojavko in Vašo vojno napoved?“

Še enkrat se splazi pamet v kroge slabotnih ali zločinskih diplomatov: zadnjikrat! S čim bo navdahnila nemškega grofa? Ali ne bo zaklical v telefon: pridem! Ali ne bo zahteval klobuka in voza, ali ne bo pohitel doli, da bo pet minut pozneje držal v rokah dragoceno brzojavko svojega gospodarja ali vsaj njen prepis?

Nič. Saj je vendar diplomat, to se pravi, on se je učil, kaj se spodobi, če je vojna napovedana. In Sason sliši na telefonu samo (v Pourtalèsevih spominih samih zapisane) besede:

„Obžalujem, da o tem ne morem dati nobenega pojasnila. Morda je ta brzojavka starejša od brzojavke, v kateri se mi naroča, da oddam omenjeno napoved. Sicer pa moram prositi, da se obrnete na ameriškega od-

pravnika poslov, ki je prevzel naše interese. V štirih urah odpotujemo." In obesi slušalo.

„Morda“, „omenjeno napoved“, „sicer pa moram prositi“: hladnost, lahkomiselnost, želja, da se ogne zapletljajem: tipično vedenje evropskega diplomata. Toda po izgubljeni vojni ne bo narod gospoda grofa zaradi „dvojne“ vojne napovedi niti osmešil niti ga poklical na odgovor zaradi odklonjene cesarjeve brzojavke.

Enajsto poglavje

Nevtralci

Balkan je velikansko pogorje; grozeče in skladno je kakor njegovo ime. In kakor izprepleta njegov bleščeči skrilavec zamolklosivo vulkansko kamenje, tako se zdi, da obžarja tudi tistih 25 milijonov ljudi na polotoku odsev zapadne kulture in jih prevevajo strasti njihovih plemen. S svojim znanjem, s svojimi umetnostmi jih je izkušal zapad prevariti, oni pa so pustili, da je tekla lava njih vulkanov vse tja do njegovih ravnin, in motili s svojimi azijskimi kretnjami evropske narode.

Ali kaj nam mar srbski četniki v boju zoper bolgarske carje, za mesta, katerih imena naš jezik komaj izgovarja? Kaj nam mar spor dveh srbskih knežjih hiš in njih boj z Grki in Albanci za Macedonijo, ki izza velikega Aleksandra napol neznana životari. Kaj gospodarji Valahije in intrige njih naslednikov med Rusi in Turki za Besarabijo? Kaj so za nas vredna podzemski pota zadnjih sultanov, ki so si s strupom in bodalom zgradili na mrliških piramidah celih narodov vladarstvo in katerih sredstva so potem oni prevzeli? „*Niti kosti pomoranskega grenadirja!*“

Izpočetka so bili prezviti, da bi se odločili. Vseh pet balkanskih dežela je ostalo prve mesece ali pa več let nevtralnih.

*

Rumunija je bila trozvezi tajno pridružena; kako pa je ta četverozveza v resnici ostala dvozveza, se je hitro pokazalo. Ko je grof Czernin, novi avstrijski po-

slanik, leto dni pred vojno predlagal, da se tajna pogodba predloži zbornici, se je prestrašil stari kralj smrti. Slaboten kakor drugi evropski kralji, pa pošten do kosti, Hohenzollerovec in v danski vojni adjutant prestolonaslednika Friderika, mož princeze pesnice, ki je bil poštenim, zaradi tega brezmočnim kmetom svoje po rodu tuje dežele vedno bližji kakor balkanskim advokatom, ki so jo vladali: tako je puščal kralj Carol stranke vedno izmenoma k jaslim, ni se mu torej bilo treba ničesar bolj bati kakor odkrite zveze na katerokoli stran.

In vendar je bilo mogoče pridobiti celo liberalce, pariško šolo, ki so vladali od konca leta 15., ki bi jim dali Sedmograško, kjer se je na milijone Rumunov že stoletja in stoletja pokoravalo Madžarom. Takrat so ponudili, čisto v smislu Franca Ferdinanda, nekakšno kolikor toliko rahlo zvezo z monarhijo, toda Tisza je odklonil, in tudi stari cesar se je protivil temu tem bolj, čim bolj je bil njegov nečak za to vnet. Tolikanj večji vtisk je naredil njegov umor v Bukarešti; videli so, da je preminil prijatelj Rumunije.

Dunajski ultimat Srbiji je to razpoloženje „v nekaj urah“ prevrgel. S Srbijo so skupno pravkar zmagali, Avstrijo so proglasili za pobesnelo, videli so, da zvija iz trte vojno, v katere zmedah bi se dale stare pravice do Sedmograške uresničiti od nevtralnih bolj kakor od zaveznikov. Balkanski kralj z nemškim srcem ni dal avstrijskemu veleposlaniku prečitati ultimata do konca, ko je že zaklical ves prepaden: „*To je svetovna vojna!*“ in je dolgo trajalo, da se je politično zbral. Svojemu dnevniku je zaupal: „*Dognano ni, da je bil umor v Beogradu pripravljen.*“ Čutil je, kako plava njegovo tajno zavezništvo v brezzračnem prostoru, in ko ga nekaj dni kesneje Avstrijec prime za njegovo čast, da mora z njimi, zakaj pogodba je pogodba, se vrže stari kralj glasno jokajoč čez svojo pisalno mizo in si hoče strgati z vratu Pour le mérite.

Medtem brzojavi nemški cesar „kot Hohenzollerec“ skoraj grozilno v Bukarešto. Kronski svet. Kralj predlaga zvezno pomoč za Avstrijo; samo eden, Peter Carp, glasuje za ta predlog. Vsi drugi oporekajo zavezniški

dolžnosti, češ da je Dunaj nastopil v Beogradu, ne da bi prej povprašal. Pravi vzrok nasprotovanja pa je Ogrska, zakaj čemu bi le pomagali smrtnemu sovražniku iz škripcev? Kralj vsaj zatrjuje, da pusti Avstrija svojo rumunsko mejo lahko nezavarovano! „Dokler sem jaz kralj, se Rumunija ne bo nikdar vojskovala zoper Avstrijo.“

Bratianu pa, premier, s francoskim mišljenjem in izobrazbo, si misli, da stari gospodje lahko umrjejo, in naroči za vse slučaje nove topove, seveda pri Kruppu.

*

Bolgarska se je iz sovraštva do Srbov in mržnje do Rusov izza zadnjega poseta na carskem dvoru in od zadnje vojne nagibala bolj na nemško stran; k trozvezi bi prestopila, ko bi ji ta zajamčila izgubljena ozemlja. In vendar bodo eno leto omahovali, preden se zavežejo. Črna gora pa se kmalu odpove svojim senčnim igram: kralj Črni gora je bil že davno kupil v Parizu in na Dunaju ruske papirje, hiti torej „iz čuvstva“ na pomoč stiskanim bratom, s katerimi je zvezana Rusija. Ali misli, da bo vzdržal ruske vrednostne papirje na višini z zmagami svoje armade ali pa zaupa v ruske vrednostne papirje in jim zaradi tega žrtvuje svojo armado? Denar, vojno in deželo bo izgubil.

Grška kraljica je bila meseca julija v gostih pri svojem cesarskem bratu v Berlinu. Ta je zahteval od nje, da pristopi k trozvezi, sklicujoč se na neko turško-bolgarsko zvezo z Nemčijo, katere še ni bilo. Konstantin se brani podpirati svojo včerajšnjo sovražnico Bolgarijo: „V tem primeru bi ne stal ob strani Avstrije proti Slovanom, kakor je to zapisano v brzojavki Vašega veličanstva.“ V odločnem jeziku je ta prvi gibljaj kralja čisto grški.

Cesar se razvname, nadene si pa, ko vidi, da oblastna poza nič ne pomaga, moralno: „Mislim, da se ume samo po sebi, da ti bo že samo spomin na tvojega očeta, ki je padel po morilčevi roki, branil stopiti na srbsko stran.“ Če ne, mu zagrozi s takojšnjim napadom treh zaveznikov in da prekine hkrati osebne

odnošaje, še dokler je sestra v hiši. Neustrašeno odgovori kralj brzojavno, da ostane nevtralen.

V Carigradu — prav kakor v Londonu in Washingtonu — so bili Nemci dobro zastopani: samo Wangenheim in Lichnowsky sta julija meseca 14 svarila svojo zaslepljeno centralo, Bernsdorff se l. 1916. ni bal niti Ludendorffa, tega diletirajočega diktatorja. Zoper zvezo s Turčijo se je izjavil von Wangenheim; bil je sijajna pojava, visoko darovit, lahkih rok, ljubezniv, zvit, prijatelj umetnosti in poznavalec žensk: v vsem živo nasprotje tipičnega nemškega diplomata. Ko ga Berlin zdaj priganja, da bi pripravil Turčijo do zveze, odgovori ta državnik s poraznimi razlogi: vojni minister da mu je ponudil zvezo, da pa se je on izmehnil. Cesarjeva opomba ob strani: „*Nezmisel! Najprej naj se pridruži, vse ostalo pride. Saj se naravnost ponuja!!!*“

Ta cesarjeva pripomba, zapisana brez povpraševanja v zamegleni uri, je sama odločila, nič drugače kakor za Ludvika XIV., turško vprašanje. Wangenheim jo je smatral za „*peremptorično povelje*“ in je sklenil proti svojemu prepričanju za oba dela — *summa summarum* — nesrečno zvezo.

Kakor bi bili slutili, so jo sklenili za štiri leta, prenehala je torej natanko z močjo obeh zavezancev.

Že več let je bila Italija v trozvezi samo še na papirju, ki so — večini neznani — rumeneli v treh zaklenjenih železnih omarah. Z Rusijo in s Francijo se je sporazumela; mržnja narodova je veljala edinole zavezniški Avstriji. Ta je morala torej ravnati dvakrat tako previdno, če si je hotela za svoja pustolovstva zagotoviti svojo tovarišico. In res je Dunaj pred letom dni v Rimu povprašal, ali se sme bojevati zoper Srbijo, toda iz Rima je prišel takrat isti veto kakor iz Berlina. San Giuliano, stari, previdni voditelj Italije, je kakor Giolitti svaril pred to „*pericolosissimo avventura*“.

— Pa naredimo zdaj na svojo pest, sta si mislila dunajska grofa. Toda vse Metternichove umetnosti, ki so jih bile polne različne instrukcije, razposlane na veleposlanike, so odrekle pred prebrisanostjo Rima, in še preden je bil napisan ultimat, ga je že pobijal italijanski minister in izjavil nemškemu veleposlaniku, da

se po mnenju njih pravoznancev ne more napraviti nobena vlada, torej tudi Srbija ne, odgovorna zaradi politične agitacije; da se torej ne more napraviti Italija za sokrivko, ko bi hotela Avstrija nastopiti zoper Srbijo. Tudi nemški državni tajnik je spoznal, da ne veže Italije zavezniška dolžnost v srbskem konfliktu.

Nemški veleposlanik v Rimu, gledajoč pravilno, toda šibak in bolehen, gospod von Flotow, je svaril od vsega početka, medtem ko je gospod von Mérey, prav tako bolehen, pa samoglav in zaslepljen, vse preprečil, kar bi utegnilo pridobiti zaveznika. Ti prizori so se odigravali po večini izven Rima v kopališčih, kjer se poleti ministri in diplomati ob morju osvežujejo, vendar tako, da pobegnejo ministri z avtom v Rim vselej, kadar se zboje demarš, in izginejo spet odondod, kadar pridejo diplomati, ki jih iščejo.

Tako je izpodletelo tudi Dunaju, ki je hotel biti zadnji hip vsaj še vljuden: Avstrijec je šel kakor v filmu za zunanjim ministrom v Rim, da bi mu bil tisti dan, preden je bil ultimat izročen Srbiji, to sporočil. Minister ga ni mogel sprejeti, se je odpeljal, nakar je Avstrijec zbolel, in njegov nedolžni veleposlaniški svetnik se je odpeljal šele naslednji dan k morju do ministra, ki je bil že davno vse zvedel.

Ni se pa dalo nič več izpremeniti: oba, premier in zunanji minister, Salandra in San Giuliano, ta star prijatelj Nemcev, oni intrigant, sta izjavila: Italija je nevtralna, ker je trozveza defenzivna, Dunaj pa nastopa proti Beogradu ofenzivno; sicer pa imamo po členu VII. v pogodbi pravico do kompenzacij pri osvojitvah, ki bi mogle Avstrijo na Balkanu okrepiti.

Z nobeno rečjo se ni potem ukvarjala berlinska vlada bolj vneto in pametno kakor z vsakdanjim pritiskom na Dunaj, naj Italiji hitro nekaj ponudi, da bo udarila v roko. Z nobeno rečjo se ni Dunaj izkazal bolj skopega in bolj omejenega. Nemec je priganjal tako zelo, da je naposled na svojo odgovornost govoril v Rimu o Valoni, kar pa so tam s prezirom odklonili. Avstrijec pa je iz Rima vedno nujneje odsvetoval vsakršno ponudbo, ki bi zahteve le povečala, in je napravil celo to prisposodo: „To bi bilo toliko, kakor ko

bi klical za svojim prijateljem, ki je padel v Donavo: „Jaz te ne potegnem iz vode; če se pa rešiš z lastno močjo, mi moraš dati odškodnino!“

Ko je gospod von Mérey strmoglavil v deročo reko te prisposdobe, ga ni nihče izvlekel iz nje. On ni opazil, da je Avstrija namenoma skočila v Donavo in klicala nazaj, ko je plavala proti Beogradu: „Prav kanibalsko dobro se počutim!“ Pri takem sportu ostanejo seveda samo Nibelungi potrpežljivi. Gospod von Mérey je pa tako vesel, da prosi, ali bi smel reči v Rimu: „Ako Italija ne izpolni do zadnjega moža svoje zavezniške dolžnosti, se tudi mi popolnoma odrečemo našim aliančnim dolžnostim in bo za nas to toliko, kakor da je Italija izstopila iz trozveze.“

Da tega smešnega predloga svojega veleposlanika ni odobril, to je res zasluga grofa Berchtolda. Videl je pred seboj rimske pravoslovce, ki so se na to grožnjo osovraženega zaveznika zavili v talar in zaklicali z Wotanom: Pojdi, jaz te ne morem zadrževati! Nami-gaval je pač na kompenzacije, ko bi si Avstrija, podpirana od Italije, na Balkanu kaj osvojila.

Toda ta korak je bil veliko premajhen in veliko prepozen, zakaj medtem je dozorel sklep Anglije, in z malim brodovjem in še manjšo obalno obrambo ni mogel polotok nikakor tvegati pomorske vojne zoper pomorsko silo. San Giuliano je torej zahteval zalog za svojo nevtralnost. Ko je naposled izrekel besedo Trentino, je gospod von Mérey pretrgal pogovor z besedami:

„Če sem bil v teku let v naših debatah včasih nediplomatsko oster, popravljam to napako s tem, da na Vaša inadmisibla izvajanja ne odgovorim niti z eno sottiso.“

S tem preobratom, kakor v kakšnem Dumasovem tretjem dejanju, je odpustil avstrijski državnik Italijo, ki naj bi jo bil pridobil, se viteško umeknil in ji dovolil, da se je vrgla v naročje tekmeču.

Ko pa je čital cesar Viljem ogibno brzojavko Viktorja Emanuela, ni samo zapisal ob rob: „Pre-drznost! Podlež!“ ampak ga je prevzelo resnično razsvetljenje in v veličastnem spoznanju je zapisal: „Za-

vezniki odpadajo od nas že pred vojno kakor gnila jabolka! Popoln polom zunanje nemške oziroma tudi avstrijske diplomacije! Temu bi se bilo moralo in bi se bilo tudi dalo ogniti.“ Nikdar ni Viljem Drugi pravilneje videl in resničnejše govoril.

*

Ko se je valila po bruseljskih cestah tista ogromna množica, ki jo je bil razvnel Jaurèsov historični govor, in kričala: Proč z vojno! je javil to nemški poslanik v Berlin s pripombo: „Govor, katerega vsebina ni vredna, da jo ponovimo.“

Ta gospod von Below bo prejel jutri po vojaškem slu skrivnostno kuverto z ukazom, da jo odpre šele na brzojavno sporočilo. In res niso Nemci — sočutni sodniki, ki prečitajo smrtno obsodbo šele tik pred usmrtitvijo — pustili delikventa dolgo v strašni negotovosti. Saj je stvar že davno slutil. Že več let je bil načrt grofa Schlieffena, ki je bil mnenja, da je zmaga nad Francijo odvisna od prehoda skozi Belgijo, znan belgijskim voditeljem, čeprav so ga Nemci vedno tajili.

Pred tremi leti ga je tajil Bethmann v Reichstagu, pred petnajstimi meseci Jagow v odboru, toda pri nastopnem obisku belgijske kraljevske dvojice je napravil cesar za mizo o tej stvari tako „hudomušno“ pripombo, da se je državni tajnik še na kolodvoru zastonj trudil, da bi zabrisal vtisk v prestrašenem vladarju. Ta dogodek, hkrati graditev nemških strateških železnic, potem tenki nos francoskih agentov, vse to je vero v tisti nemški vojni načrt tako okrepilo, da se je bruseljski generalni štab pogajal z britskim vojaškim atašejem, da bi pri nemškem napadu angleški izkrcani zbor vedel vse potrebno o potih, zalogah in municiji. Pogodbe se niso sklepale, ministri se niso pogajali, večkrat je zapisano v aktih: samo ko bi vdrli Nemci. Da o kakšnem vpadu Francije pri tem ni govora, ne dokazuje nič v prilog Francije, pač pa samo zaupanje Belgije v Francijo.

Dve generaciji je bilo to obratno. Prusija je hotela prepričati, da bi Louis Philipp Belgije ne zavojeval,

pa je zato predlagala ostalim štirim velesilam, da bi zavarovale njeno Večno nevtralnost po vzorcu Švice, in tako je bila na osnovi te nevtralizacije kraljevina zgrajena. Prusija je bila torej med petimi botri ob belgijski zibeli najbližja. Ta pogodba je bila vzor modernega zedinjenja: prvič kot prostovoljna izjava nedotakljivosti oblegane device, podkrepljena s prisegami, drugič za združene evropske države, ki hočejo čimdalje manj biti kaj drugega kakor nevtralizirane dežele, tretjič za združitev dveh skoraj enako močnih plemen v skupno gospodinjstvo sredi nacionalistične Evrope. Razen tega je imela ta država najbolj demokratično ustavo tiste dobe.

Toda kaj je navsezadnje najslovesnejša pogodba drugega kakor kos papirja, ki ga izpremenjeni interesi raztrgajo! Tako si je mislil Napoleon III., ki je hotel imeti Belgijo in je ponudil Bismarcku priznanje Severnonemške zveze, ko bi ga hotel podpirati pri osvojevanju Belgije. Bismarck je to ponudbo odklonil, shranil neprevidne francoske papirje in jih poslal, ko je začel vojno, v Anglijo, katere nevtralnost je potreboval. Pri Sedanu bi se bil del obkoljene armade lahko rešil v Belgijo, toda meja je bila zaprta, in Napoleon je izgubil prestol zaradi barier dežele, s katere zastavami ga je hotel okrasiti.

Ko je pa ob začetku tiste vojne povprašal belgijski poslanik zastran ponovnega priznanja nevtralnosti, ni govoril Bismarck nič o zaščiti malih narodov ali o zapriseženih pogodbah, pač pa je izrekel samo te trezne besede: *„Čudim se, da je mogel misliti mož, bistroumen, kakor ste Vi, o meni, da bom tako neumen in bom pognal Belgijo v naročje Francije!“*

Danes je bil to jasni namen zaprtega pisma na nemškega poslanika. (Vsej tragičnosti se je pridružil še komični moment, da je bil v Berlinu referent za Belgijo na dopustu, da je zaklenil svojo omaro z akti in da je pustil, da so iščočí diplomati zmedeni stali pred tem skrivnostnim predalom.)

London je povprašal v Berlinu in Parizu, povsod hkrati, glede Belgije: Pariz je obljubil, da se bo držal pogodbe, Jagow se je izmекnil: češ da bi izdal s svo-

jim odgovorom strategične načrte Nemčije. Stari odlični gospod Davignon, zunanji minister v Bruslju, prikimuje; vidi, da je res, kar je že davno slutil. K nemškemu poslaniku pošlje nekega gospoda, da bi mu svetoval. Ta ponovi Nemcu vprašanje Anglije, odgovor Francije, potem pa še pripomni, da hoče Francoz njegovo izjavo danes oficielno objaviti v bruseljskem tisku. Nato se gospod von Below v svojem stolu vzravna, pogleda — tako pravi poročilo — z napol zaprtimi očmi proti stropu in ponovi s fotografsko natančnostjo vse, kar je slišal. Potem se ministru zahvali, ponudi cigareto, da konča oficielni del, in reče s popolnoma izpremenjenim glasom:

„Sicer sem trdno prepričan, da se Belgiji ni treba Nemčije nič bati. Mi podamo gotovo isto izjavo.“

Poparjenost v gradu, v ministrstvu, v prestolnici; vsa dežela trepeče kakor pred nevihto. Prestrašeni se vprašujejo: kako je bilo mogoče, da smo pustili tam še utrdbene dele, ki smo jih bili naročili pri Kruppu in jih že davno prejeli, samo zato, ker naša zemška dela še niso končana? Kakšno donkišotstvo!

Kralj Albert, tih, previden, pameten, po materi Hohenzollerec, z zanimanjem za ladjedelstvo, za visoke ture, za potovanja, za Kongo, z nagnjenjem za moderno umetnost, za Saint-Saënsa, Césarja Franka, kraljica lepa kakor mnogo kneginj iz Bavarske, hči spoštovane vojvode Karla Teodorja, ki je postal iz ljubezni do stroke zdravnik in ki je iz sočuvstva tisočim vrnil luč oči: v tem zakonu, ki šteje izmed štirih rodov tri nemške, vlada noblesa, zdržnost in tista mešanica galske in nemške kulture, ki jo delata zgodovina in položaj v deželi splošno. Zdaj piše kralj cesarju zelo lojalno pismo v nemškem jeziku in ga obgovarja s „Ti“, da bi ga spomnil na njegova številna zagotovila.

V istem tonu kakor včeraj govori drugo dopoldne nemški poslanik ministru, tisku. Ob treh izidejo v „Soiru“ njegove besede: *„Streha Vašega soseda bo morda gorela, Vaša hiša pa bo varna.“*

Kadar se oglasi v diplomatih pesniška žilica, se zgodi po navadi nesreča. Ves Bruselj se drži tega stavka, po treh urah ga pozna vsak otrok v mali de-

želi. Hkrati sporočilo: Nemci vdrli v Luxemburg! Bruselj si oddahne: tem manj bodo potrebovali našo fronto!

Nenadoma se pojavi Below proti večeru še enkrat v ministrstvu. Pred tremi urami je dobil povelje, da odpre skrivnost. Čital je in se ni začudil. Naročeno mu je, naj reče, da je ultimat pravkar dobil; on se odpelje. izroči svojo noto.

Belgijec čita: ker smo zatrdno zvedeli, da mora Francija „brez dvoma“ korakati skozi Belgijo, če se hoče razvrstiti ob Maasi, pa se bojimo, da se Belgija ne bo mogla sama braniti proti temu, je s tem Nemčija ogrožena in mora zaradi svoje varnosti napad prehiteti, mora torej tudi „ona prestopiti belgijsko ozemlje“. Ako ostane Belgija pri tem dobrohotno nevtralna, se ji obeta prirastek na ozemlju, ki pojde na račun Francije. Če se bo vedla prijateljsko, bo Nemčija za svoje čete plačala in poravnala škodo, če se bo vedla sovražno, bo pa vojna. Odločitev v štirindvajsetih urah.

Belgijec, začuden samo še nad tonom in utemeljevanjem, molči, potem reče vedno bolj srdito: „Vse bi bil prej pričakoval, ekscelenca! Nemčija, ki je vedno zatrdjevala, da je naša zvesta prijateljica, nam podtika danes sramotno vlogo!“

Ministrski svet pravi soglasno: ne! Zvečer in ponoči tri seje v gradu do štirih zjutraj: soglasen sklep za odpor. To noč pride ob poli dveh nemški poslanik v bruseljski zunanji urad, da jim sporoči: „Francoski letalci so metali bombe, kavalerija je prekoračila mejo. popolnoma brez vojne napovedi!“

„Kje se je to zgodilo, ekscelenca?“

„V Nemčiji, gospod baron!“

„Potem ne vem, čemu se ponoči trudite sem, da to ravno v Bruslju poveste.“

„Da boste iz te kršitve mednarodnega prava lahko sklepali, da bo Francija storila tudi druga podobna dejanja.“

Ta groteskni nokturno je bil predzadnji uradni posel nemškega poslanika v Bruslju. Uro pozneje pokliče Francoz telefonično ministrstvo: „Menjajoče se luči na nebu! Brez dvoma nemški zrakoplovi!“

Francoz je vznemirjen: to so zvezde, da se pa menjajo, ta primera se zdi vsakomur verjetna v takšni noči. Francija ponudi oboroženo pomoč. Zahvalijo se in poprosijo samo za diplomatsko, da bi vzeli Nemcem vsakršno pretvezo. Tudi v Anglijo brzojavijo za „intervencijo“.

Medtem je zjutraj ob sedmih potekel nemški ultimatum. Šele 23 ur pozneje je izjavil nemški poslanik, da bo Nemčija „če bo potrebno, nastopila z oboroženo silo.“ Tri ure pozneje obstreljujejo pri Gemmenichu belgijski orožniki prve nemške čete.

Hkrati pa zadene nemškega poslanika kakor kratko streljanje iz puške nota, njegovega gospodarja pa električna iskra v srce: „Usojam si Vaši ekscelenci sporočiti, da Vam kraljevska vlada od danes dalje ne more več priznati diplomatskega značaja in da prekine uradne odnošaje.“ Kralj pa brzojavi cesarju danes francosko z vzornim dostojanstvom:

„Priateljska čuvstva, ki sem jih gojil do Vašega Veličanstva in kakršna ste mi tudi Vi večkrat zatrjevali ... mi niso dala niti za trenutek slutiti, da nas bo Vaše Veličanstvo prisililo h kruti odločitvi, da izbiramo vpricho Evrope med vojno in brezčasnostjo, med pogodbeno zvestobo in preziranjem naših narodnih dolžnosti.

Albert.“

Dvanajsto poglavje

Tehnica

V močvirju so bile zgrajene zveze stare Evrope. Vsakdo je vabil k sebi drugega, potem pa je prežal nanj, če ne bo morda storil kaj, kar bi ne smel, nakar je zaklical: Ropar je prekršil zakonito mejo, na pomoč! Ker je krščanska morala prepovedovala vsakršen napad, je smela le obramba veljati za namen; da si torej izsili zavezništvo, je čakala vsaka skupina na napad sovražne. Kako globoko ironična je resnica, ki jo k vprašanju o zavezništvu napiše francoski poslanik v Münchnu: „*Malo število oseb, ki pozna pogodbo, si jo menda različno razlaga.*“

Toda tudi brez zvez je bilo mogoče narode same, ki so morali vojne dejansko izvojevati in pretrpeti, zlasti najnižji sloj razvneti samo s prepričanjem, da je napaden. Tako je izkušal vsak konstruirati napad drugega. Lahko bi se bili cele tedne držali v šahu in dali gledajočemu svetu časa, da izpregovori mogočno besedo razuma, ki ni oborožen.

Toda volja generalov je skočila iz zasede njih prestolniških palač v nevidnih iskrah tja do prednjih straž, ki so kot prvi akterji že nestrpno cepetale. Povsod so bile patrulje po 5, po 20 mož, ki so se plazile ob meji. En del „*mejnih kršitev*“, na katere se je opirala večina vojnih napovedi k „*zavezništvu*“, je bil torej resničen; zlagani del pa je zvenel verjetno in je lahko postal uro pozneje resničen. Prazna potrata časa, kdor bi hotel odločiti boj teh dokumentov, ki so izkušali pozneje na obeh straneh dokazati svojo nedolžnost!

Važen je samo namen voditeljev zadaj, lahkomišelnost prednjih straž spredaj in dvoumnost pogodb, ki so z obema računale. „Sama po sebi ni nobena stvar na svetu ne dobra ne zla: takšno jo stori šele naša sodba.“

Vsi evropski štabi so si sedaj izmišljali mejne kršitve, da bi interno pritiskali na omahujoče diplomate. Po Berchtoldovih fantazijah, po katerih so srbske ladje streljale na avstrijske čete, je vknjižil nemški generalni štab zase vpad Rusov pri Johannisburgu: „S tem je Rusija začela vojno proti nam“, so predpisavali odrešeni diplomatje časnikom. Neki mali vodja čet, ki ni vedel, da je medtem Nemčija že napovedala vojno, je v resnici prestopil mejo.

Bolj važno je bilo za Francijo, da je ona tista, ki je napadena: ne samo socialisti, tudi njih nasprotniki, bankirji v deželi, niso bili pri volji, da bi pomagali peti carsko himno; odločilni zaveznik pa, Anglija, je bila s svojim mnenjem kar naravnost odvisna od nemškega napada na Francijo. Izvolskij, ta brezvestni sekundant pariških vojnih prijateljev, je brzojavil marsikaj, kar je več let pozneje razgalila ruska revolucija. Svojemu vojaškemu atašeju je francoski vojni minister baje cinično zaupal: „Saj lahko mirno izjavimo, da smo v najvišjem interesu miru pripravljeni za nekaj časa mobilizacijo zavleči, kar nas ne sme ovirati, da bi ne nadaljevali z našimi pripravami in jih celo okrepili, velikih transportov pa se kolikor mogoče izogibali.“

In ko potem Nemci res pridejo, brzojavi Izvolskij navdušeno svojemu šefu:

„Nemci prestopajo v majhnih četah mejo. Zato bo vlada v zbornici lahko izjavila, da je bila Francija napadena. Z vkorakanjem Nemcev v Luxemburg je tu vse zadovoljno, ker bo Anglija morala protestirati in se zgeniti. Še bolj bi zadelo Anglijo, ko bi Nemci prekršili nevtralnost Belgije, kar pri nas pričakujejo.“ Vražji dokument, ki razgalja cinizem teh krogov Evrope! Hkrati objavlja Pariz kraje, ki bi jih utegnili Nemci napasti: Longwy, Cirey, Delle pri Belfortu.

Nemci, kar se tega tiče, niso imeli sreče: trdili so isto, govorili pa so samo „o različnih točkah“, „nem-

ških krajih“, o poizkušenem razdejanju železnic pri Weselu, Kochemu v Porenju, hkrati pa so se sklicevali celo na pisemske golobe, ki so pri Baslu preleteli mejo, in na preoblečene francoske častnike, ki so baje pri Walbecku v avtomobilih prekoračili mejo. Zlasti te avtomobile, izmed katerih so enega ustavili, ki je potem baje zavil proti Holandski, so javili kot „najhujšo“ mejno kršitev v London. Bombe, ki naj bi jih bili hkrati francoski letalci vrgli na železniško progo pri Nürnbergu, so kesneje demantirali. V Rim so sporočili, da so zdravniki pri Metzu okužili vodnjake z bacili kolere, kar naj bi dokazalo zavezniško dolžnost. Tako so bili živa prisposoda 1. avgusta, ki je ne more prekositi noben pesnik, in v splošnem strahu, ki se je kakor z velikimi žarometi projiciral od znotraj navzven, da bi se nebo in zemlja preiskala za sovražniki, je obdržal samo policijski ravnatelj v Stuttgartu svoj humor, ko je javil: „Oblake imajo za letalce, zvezde za zrakoplove, droge dvokoles za bombe.“

Druga pot je bila odprta. Zaradi skrajne previdnosti in enostranosti nemške mobilizacije so se v Parizu mogočni protivojni elementi lahko še okrepili, za nekaj časa se je lahko še odložil vstop Francije v vojno. Francija je kot edina izmed ogroženih dežel umeknila pod pritiskom socialistov svoje čete sicer za 10 kilometrov od meje; vendar pa je imelo to predvsem namen vplivati na odločitev Anglije.

*

V Parizu se je nemški veleposlanik omejil na vlogo vojaškega sla, samo da „zaukazanih nol“ ni izročil zaprtih. Njegovemu obligatnemu vprašanju o nevtralnosti Francije je sledil obligatni odgovor, da bo ravnala „po svojih interesih“, kar je bilo glede na obresti Rusiji posojenih milijard precej dvoumno. Ko označi drugi dan Viviani postopanje veleposlanika za nenavadno, njegovo vprašanje za grožnjo in čaka, če ne bo morda že zahteval potnih listin, odvrne oni samo: „Jaz sem za pot pripravljen.“

Isti dan je brzojavil Cambon iz Berlina v Pariz: Ker je brzojavni promet v Berlinu pretrgan, mora po-

stopati samostojno, da pa ne misli zahtevati potnih listin, ampak da se bo dal ven vreči. Oba veleposlanika sta logično postopala po naravi svojih zavezništev: oba sta hotela biti posiljena, da bi lahko poklicala na pomoč.

Medtem drugod mobilizirajo, v Parizu ob 3. uri 40, v Berlinu ob 5. Tudi ta problem povzroča še dolgo potem ljubosumen prepir narodov: vsak je hotel biti zadnji. Ker pa je odvisno vse od notranjih moči, malo pa od kazalca na uri, lahko rečemo danes s Sasonovljevo ironijo: „*Pustimo to kronologiji!*“

V odhodno razpoloženje nemškega veleposlanika je priletela berlinska brzojavka: bila je presenetljiva ponudba Nemčije Franciji: ako ostane nevtralna, bi je Nemci ne napadli, morali pa bi za svojo varnost zasedi trdnjavi Toul in Verdun. Ako mi obljubiš, da me med dvobojem s tvojim prijateljem ne napadeš, bom zahteval za to prej tvojo puško.

Ta ponudba pa ni bila več izročena. Samo to orožje bi bil moral še imeti Delcasse, ko je kmalu nato pri preosnovi kabineta prevzel zunanje ministrstvo, ki mu je v vojni z Nemčijo pritikalo.

Naposled je le moral kdo storiti prvi korak, in ta ni bil morda Moltke ali Pau, ne Castelnau ali Tirpitz, ampak neki mali general v Berlinu, ki naj bi nadomestil policijo, pa je imel mogočen naslov: vrhovni poveljnik v markah. Ta je kar na kratko sporočil zunanjemu uradu, da je prisiljen „*glede na avtentično dokazane mejne kršitve postopati proti francoskemu veleposlaništvu in Francozom v Berlinu tako, kakor se je že postopalo z ruskim veleposlaništvom in z Rusi.*“

Tedaj je vzel celo Jagow svoj rdeči svinčnik in napisal ob strani: „*Kakšno postopanje je to! Mi še nismo v vojnem stanju, torej so diplomati še akreditirani.*“

Zakaj tudi to vojno napoved je bilo težko sestaviti: da bi jo oprli na izmikajoči se odgovor Francije, so se malo sramovali, torej so pograbili za prekršitev meje in za nürnberške bombe. To pa je bilo potrpežljivi žici med Berlinom in Parizom preveč: uprla se je in ni hotela prenesti te vojne napovedi, in ko je hotel

tamkaj veleposlanik prečitati brzojavko, so se premetavali znaki vsevprek.

Vendar pa je gospod von Schoen opazil, da gre za vojno napoved, pre naredil jo je torej kar sam in utemeljil popoldne gospodu Vivianiju vojno med drugim z nürnberškimi bombami, ki so se še dale čitati, ki jih je pa malo nato, ko je bila brzojavka oddana, pruski poslanik v Münchnu demantiral v Berlin.

Na tej groteskni osnovi se je začela „nemško-francoska vojna“.

*

Še vedno je držala Britania tehtnico v rokah, toda njene oči niso bile zavezane, ampak so zrle z najostrejšimi stekli tja proti kontinentu, da bi zagledale, kje je več upanja.

O Angliji so imeli Velenemci, vsaj tisti v civilu, klasične pojme: *„Majhna nemška četa zadostuje, da junakom onstran kanala pošleno zamaši usta. Ni treba več ko eno divizijo, in z Anglijo smo opravili.“*

Berlinski diplomati pa so imeli tale občutek: zahrbtna, ljubosumna, pa vendar precej daleč tam v vodi, ki se s svojimi nekaj tisoči vojakov najemnikov niti izkrcala ne bo, ko bomo mi že v Parizu; sicer pa ljudje, ki hočejo povsod zaslužiti in ostanejo že zaradi tega nevtralni. Še takrat, ko je Grey sporočil, da bi morala Dunaj in Petrograd nemudoma demobilizirati, ker je sicer vse izgubljeno, je menil Zimmermann, da se hoče Lichnowky s svojimi svarili samo zavarovati pred polomom à la Pourtalès in da se hoče zadnji trenutek prikupiti cesarju kot velik državnik, češ da je potolažil Anglijo, samo da bi se skopal na Bethmannov stolček. Ko je Lichnowsky, čigar sovražniki na veleposlaništvu so takšne vesti raznašali, zvedel o njih, je rekel: *„To je Stummova krogla!“* Bolj skeptični so bili generali. Že Schlieffen jim je dopovedoval, da morajo računati z Anglijo. Cesarju je sovraštvo kalilo kratkovidno oko, tako da je kakor Myopen po operaciji očesne mreže zdaj zopet dobro videl. Iz veselja nad brodovjem in kolonijami je premišljal, kako bi vendarle živel s to dinastijo v miru, čeprav sta si bila bratranca, in ker so vsi mislili, da se tam lahko vse kupi, so govorili v

kronskem svetu v Potsdamu dne 29. samo o višini cene. Dali so torej kancelarju za te „mešetarje“ s seboj oferto.

Bojevito razvnet se je vrnil Bethmann v avtu v Berlin: mobilizacija je bila sklenjena reč, vendar so jo še zadrževali. Bethmann pa je sam pisal, „*da pride za mobilizacijo neizogibno vojna.*“ Bilo je pozno, prosil je sira Edvarda Goschena, naj pride ob desetih k njemu.

— Ali hoče izreči nocoj (dne 29.) zaželeno besedo? je mislil Anglež, ko je stopal po širokih stopnicah k državnemu kancelarju. Toda kaj je moral slišati: „*Mi bi Vam, če se vname konflikt, predlagali za nevtralnost Anglije tole:*

— Tako nenadoma ponoči, brez sondiranja, in takoj z dvopičjem? si je mislil Goschen.

„*Prvič bi obljubili, da ne vzamemo Franciji nobene zemlje, če zmagamo,*“ je rekel Bethmann.

„*Velja to tudi za kolonije?*“

„*Tega ne morem obljubiti,*“ je rekel Bethmann prestrašen, zakaj o tem ni bilo nič v potsdamski oferti. „*Drugič pa bi Holandski prizanašali toliko časa kakor drugi.*“

— Zdaj mi takoj ponudi integriteto Tibeta, si je mislil Goschen; toda Bethmann je nadaljeval:

„*Kar se tretjič tiče Belgije, bi bilo odvisno od Francije, ali bo Nemčija prisiljena, da vkoraka vanjo. Vsekakor bi jamčili za integriteto Belgije po vojni, če se ne bo medtem borila proti nam.*“

— Sanje, si je mislil Goschen, to ne more biti delovna soba nemškega kancelarja. Po sili je rekel: „*Ne verjamem, da Anglija zdaj lahko kaj obljubi. Ali jaz pošljem Vaš predlog v London.*“

36 ur pozneje je prinesel Anglež Greyev odgovor. Ko ga sliši, se Bethmann ves prepade, vendar se izkuša zatajevati: „*Toliko resnih opravil imam zdaj, da Vas moram prositi za pismen odgovor.*“

Anglež je smatral vprašanje glede nevtralnosti Anglije za dovolj resno, da je noto prinesel s seboj, on odide in jo pusti tam. Anglija v njej odklanja, ker bi se Francija oslabilah lahko tudi, ne da bi izgubila

kaj ozemlja: „Zlasti pa, ker bi ta kupčija z Nemčijo na račun Francije pomenila za nas sramoto, od katere bi si dobro ime Anglije nikoli več ne opomoglo. Gospod državni kancelar zahteva nadalje od nas, naj si damo odkupiti vse obveznosti in interese, ki jih imamo glede nevtralnosti Belgije; zamislek, ki ga moramo zavrnil.“

Bethmann obrača list sem in tja. Morda pa to le ni bilo nobeno mojstrsko delo?

*

Churchill je srečen. Povsod v Londonu razkazuje oferto Nemčije, češ, ali se ni vredno vojskovati s takimi ljudmi. Vendar pa se vsi ogibajo glasne odločitve, zakaj ljudstvo ni niti sovražnik Srbov niti prijatelj Balkana, liberalni časniki pa še vedno pišejo, da nam ne gre kupčija prav nič mar. Bilo je treba počakati pravega trenutka, vse je bilo sedaj odvisno od režije.

K Lloyd Georgeu so bili prišli že nekaj dni pred tisto berlinsko oferto voditelji veletrgovine in borze ter zahtevali v imenu svojih krogov nevtralnost: tudi zmagovita vojna bi jih ugonobila, kot nevtralci pa bi ostali nazadnje bankirji Evrope. Ko so odšli, je mislil Lloyd George zopet prijazneje o Nemcih in je Greya iznova utrdil. Ampak sedaj — po Bethmannovem predlogu?

Ker je Grey stanoval ravno pri lordu Haldaneu v Queen-Ann's, so čitali ljudje, da se k Haldaneu vedno vozijo diplomati, da je torej on gospodar položaja. V resnici pa to ni bil niti Cambon, ki je vendar po dvakrat na dan opozarjal Greya in ga prav tako kakor Petrograjčani izpodbujal k določni izjavi. O berlinskem razpoloženju so Cambona poučevala vsakodnevna poročila njegovega brata - veleposlanika morda bolj natanko kakor Greya poročila njegovega veleposlanika.

„Ali je le napočil trenutek?“ je vprašal Cambon in udušil vzdih.

„Ta trenutek pride, ko bo stališče Nemčije popolnoma jasno,“ je dejal Grey negotovo in odšel na sejo kabineta. Ker vidi, da tam omahujejo, brzojavi iznova

Goschenu: „Samo zavlačujte, da nihče ne udari.“ V svojih najboljših trenutkih še verjame v splošni mir; ohraniti ga izkuša, naj velja, kar hoče, zakaj on sovraži vojno in ljubi Anglijo.

— Zakaj nisem bil močnejši, pomisli včasih. Kaj imam od naše juristične svobode! Moralno smo vendarle vezani! Na kar je v teh dneh pripravljen in česar se hkrati boji, je razkol v kabinetu.

Njegov notranji nemir je od dne do dne večji, z običajno iskrenostjo pokaže svojo razdvojenost svojemu jutrišnjemu sovražniku, avstrijskemu veleposlaniku: „Svetujejo mi dve nasprotni si poti: da se postavimo odločno na stran Rusije in Francije, s čimer bi lahko odvrnili vojno. Ali pa da proglasimo Anglijo na vsak način za nevtralnno: to bi pa vojne tudi ne preprečilo.“

Hkrati si je prizadeval nemški veleposlanik, da bi zvedel od njega, nemški cesar pa od kralja pogoje, pod katerimi bi lahko jamčili za nevtralnost Francije. Toda vse preveč so zadržane zanke mreže, da bi se tisti, ki je najbolj voljan, še mogel rešiti, in Paleologue pravi prav, ko piše: „Čas izračunavanj, diplomatskih umetnosti je minil ... Nobene osebne iniciative, nobene človeške volje ni več, ki bi se mogla upreti samodejnemu mehanizmu razvnetih sil.“ Čeprav brzojavi Poincaré v London kralju, naj bi vsi trije složno delovali za mir, in čeprav kralj s še tako moralnimi besedami odgovori: vendar vesta oba, kaj to pomeni, in da je ogovor „Dragi in veliki prijatelj“, ki ga po običaju izbereta oba — na obeh straneh resničen le napol.

Da, ko bi Nemčija demobilizirala, potem bi Anglija svoje prijatelje prisilila, da store isto! Toda za to je prepozno: tudi ko bi sugerirali cesarju, da odstopi, bi drugi dan odjezdil njegov sin z avtom in godbo na veselo vojno.

Tiho zvenita še dva klica čez kanal na cesarjevo uho:

„Beograd je padel, Srbija je kaznovana, poskrbite sedaj, da Avstrija popusti! ... Samo Vaše Veličanstvo bi to moglo ... Bog bodi z Vašim Veličanstvom zdaj in vedno. Daisy.“

Razen tega poprosi, fineje in tehtoviteje, drug zasebnik cesarja za kakršenkoli predlog, ki bi ga po svojih prijateljih lahko poslal v Petrograd in na Dunaj. Daisy je lepa angleška kneginja Pless, drugi je lord Rothschild.

Dvajset let mlajša in dvajset let starejša od naslovnika, elegantna in mikavna, pametna in mogočna, tako povzdigneta svoje prijateljske glasove. Zastonj. Daisy cesar odloži, pod drugega zapiše: „*Star, zelo spoštovan prijatelj moj!*“ Na to Zimmermannova opomba: „*Odgovor v imenu Njegovega Veličanstva?*“ Poleg opombe odgovor: „*Ker je kabel zaprt, brez smisla. Stumm.*“

Ali se čujejo glasovi Wilhelmstrasse? Neprestano se kljub tako imenovani zaporu brzojavlja iz Berlina v London. Toda tu preti zadnja majhna nevarnost, da bi utegnil bankir s svojim židovskim denarjem planiti vmes kakor nekdanj Jakob Schiff v New Yorku med Ruse; torej: „*Brez smisla. Stumm.*“

Naposled je Belgija rešila londonski kabinet iz te napetosti. Da je hotela Nemčija vdreti, sta Churchill in Kitchener vedno trdila. Ali se bo Belgija odločila za odpor, je bilo vprašanje: po stoletja stari tradiciji bi morala Anglija tak odpor želeti in podpirati. Kaj ni izza Edvarda Prvega branila teh obrežnih pokrajin proti Španiji, proti Bourbonu in Napoleonu? Nobena velesila ni smela mežikati semkaj s te obale: zato so ji dali Večno nevtralnost.

Varstvo šibkih? Kako bi bila mogla potem Anglija odkloniti Bismarckov predlog, da bi jamčila za nevtralnost Luxemburške? To je bila nekakšna celinska devica, o katere časti je mislila Anglija, da je ne more braniti. Flandrska deklica pa ni smela biti od nikogar, njen grad ob morju je moral ostati cvetlični vrt, brez obrambe in brez orožja.

Gladstone je nekoč dokazal. Prvoboritelj za ljudske pravice, pacifist, Anglež, kolikor ga je bilo, Greyev prednik in vzor, je napisal leta 70., ko je odkril Bismarck tiste Napoleonove skomine po Belgiji: „*Nemogoče bi nam bilo gledati, kako se žrtvujeta svoboda in neodvisnost,*“ in je povedal resnico po svoje,

ne da bi bil nudil za te ideale več kakor je treba. Zakaj hkrati je predlagal obema bojujočima se vladama jamstvo Anglije za Belgijo: prvič v varstvo mednarodnega prava, drugič v varstvo pred preveliko okrepitevijo kakšne kontinentalne sile: čisto po angleško.

Vse to plava te dni pred očmi kabineta, v naslednjih vojnih letih pa pred očmi angleške javnosti, ki je svoj najvišji interes moralno maskirala in izbrala s pametnim pogledom zastavo, okrog katere so se zbirali vsi prijatelji pravice. Zlasti Lloyd George je več let izvajal to gesto čuvarja državnega pečatnika v sijajnih govorih in si pridobil vest Evrope, da jo je potem v Versaillesu zopet izgubil. Posebno on je vedel, da gola večina v Spodnji zbornici ne bo zadostovala, da bi se zdaj vojskovali v deželi, katere armada se je zbirala iz dobrovoljcev in katere odrasle hčerke dežele so zunaj v tujih zemeljskih delih postale samostojne in kritične.

K temu se je pridružila zlasti pri njem in pri Churchillu naravna želja, da obdržita oblast, ki jo je irsko vprašanje tako ali tako že precej omajalo. Samo vojna je lahko še enkrat oslabil konservativce, zakaj prav oni so bili, tu in povsod, kot lordi, junkerji ali agrarci bolj navdušeni za vojno kakor liberalni trgovci in delavci, ki so hoteli tu in povsod mir. Ako bi bili takrat liberalci sedeli v opoziciji namesto v vladi, bi bili, o tem ne dvomi nihče, zlomili pri konservativcih voljo do vojne. Tako so se pa čutili okrepljeni po svojih nasprotnikih.

In vendar je bilo prav zadnje dni negotovo ne samo stališče kabineta, ampak tudi Greya samega. Pred očitkom machiavellizma bi ga ščitili v zgodovini njegovi štirje predlogi za posredovanje tudi tedaj, ako bi ne pričal njegov značaj o nasprotnem. Toda dasi je bil miroljuben in dasi nobeni interesi niso mogli vabiti Anglije v vojno, je vendarle čutil, da sta čast Anglije in njegova zastavljeni prijatelj in se je tako zapletal zadnje dni vedno globlje v posledice nekakšne zavezniške politike, ki se je zastonj branila tega imena. Dne 29. je zamolčal nemškemu veleposla-

niku, kateremu je dal tako resna svarila za Berlin, da so imeli brodovje zbrano, da so torej deloma mobilizirali. Dne 30. je še enkrat napravil posredovalne korake v Berlinu in Petrogradu in jih je svetoval tudi v Parizu.

Toda dne 31. je pričel omahovati. Bržkone sta k temu pripomogla neko pismo in neka spomenica, oba v podžigajočem tonu, z razdražljivimi, za njegovo bistvo pametno preračunjenimi argumenti, ki ju je ta dan prejel od obeh svojih sodelavcev, Croweja in Nicolsona; oba moža sta bila odločna prvoboritelja antante, Crowe, ki je trideset let deloval v zunanjem uradu, je imel še posebno velik vpliv.

V kabinetu je Grey že prej namignil, da bi moral, ko bi ostala Anglija trajno nevtralna, odstopiti; toda nihče ni vedel, ali bi Asquith njegovega odstopa morda ne sprejel, medtem ko je nasprotna stranka, zbrana okoli Churchilla in Lloydja Georgea, prijavila svojega, ko bi Anglija ostala nevtralna. Zakaj razkol v kabinetu je resno grozil. V treh cesarstvih, kjer so vladarji suvereno odločali o vojni in miru, ni bilo takih problemov, in v Parizu je bila koalicija složna; v Londonu pa sta se borili zadnji teden pred 4. avgustom, bolj tiho kakor odkrito, obe krili vladajočih liberalcev, pri čemer je menda pogled na ministrsko predsedništvo zasenčil nekaterim ministrom pogled po Evropi. Misel pa, da bi utegnila Anglija v trenutku najhujše krize ostati nepričakovano brez kabineta, ko bi se stranka razcepila v dve skupini, je bila za vsakega angleškega politika skoraj tako huda kakor vojna. Zato so ostali zazdaj skupaj; še dne 31. je kabinet odklonil vsako obvezo in izjavil, da je nevtralnost edino sredstvo, če se hoče preprečiti popolni polom evropskega kredita; to bi lahko na stališče Anglije „prav bistveno“ vplivalo.

Cambon je vznemirjen in se boji, da izgubi leta in leta umetelno pripravljano šanso za Francijo: tako mu je kakor Mefistu, kateremu hoče nekaj angelov preoteti Faustovo dušo, za katero je tako dolgo služil. Da, poslušati mora mirno Greya, ki pravi, da se je Rusija s krizo prenaglila, „in da vzbuja vtisk, kakor da

izsiljuje nemško mobilizacijo Rusija.“ (Pomembno priznanje za obremenitev Rusije.) Cambon nasprotno lahko samo svari, naj bi se nikar ne ponovila angleška napaka iz leta 70., ko je „pripustila, da se je Nemčija tako mogočno dvignila.“ Dne 1. avgusta se ni Greyev položaj kljub vojni napovedi nič bolj utrdil; vendar neče Nemčiji nič obljubiti, tudi ko bi pustila Belgijo nedotaknjeno. To stališče bi, čeprav je bilo prav za prav za vse že prepozno, Anglijo obremenjevalo, ako bi ne bil Moltke sam priznal, „da bi bila celo angleška nevtralnost za to ceno, ko bi se namreč Belgija respektirala, predrago kupljena, češ da je napadalna vojna mogoča edinole na črti Belgije.“

V svoji hudi stiski poseže Grey ta dan po zadnjem sredstvu: on predlaga, naj stopita Nemčija in Francija druga drugi oboroženi na meji nasproti in naj se ne ganeta, potem ostane Anglija kot porok nevtralna. Nemci zagrabiijo: saj bi bila posebna sreča, ako bi se vojna na dve fronti, ki so se je bali že več desetletij, lahko izbojevala na eni fronti! Ko pa sporoči Grey ta odgovor Cambonu, pripomni hladno, kakor bi ne poznal zavezniške dolžnosti Francije: „Ako nima Francija od tega predloga nobene koristi, potem je vezana samo z zvezo, pri kateri Anglija ni udeležena in katere določil mi ne poznamo.“

Tedaj se dvigne Cambon kakor še nikdar poprej in vzklikne: „Te izjave ne sporočim v Pariz. Samo razjarili in ogorčili bi jih! Moj narod bi rekel, da ste nas izdali!“ Ali Grey lahko pokliče prijatelja k redu? Ali mu ne mora njegovo srce odpustiti vsakršno razburjenje? Seveda ni podpisal nobene angleške blankomenice za Francijo, kakor je to storil Viljem v prid Avstrije; toda namigoval je že osem let, zlasti pa zadnji dve leti: v stiski bomo na vaši strani. In zdaj? „Potem pa lahko nemško brodovje pripluje v Kanal in napade našo nezavarovano obalo!“ zakliče Cambon.

„To bi izpremenilo javno mnenje pri nas,“ popravi Grey.

Drugo dopoldne dne 2. — Cambon je potegnil vse registre in je dal v sejo javiti nemške mejne kršitve — pripravi Grey kabinet do tega, da jamči za varstvo

francoskih obal, ko bi jih napadli Nemci, seveda le če temu pritrdi Spodnja zbornica; tam pa se je opozicija že izjavila za vstop v vojno. Kabinet odobri mobilizacijo vsega brodovja, ki jo je predvčerajšnjim odklonil in ki jo je Churchill včeraj svojevoljno odredil. Cambonova nada se večja: mrzlično upa, da vkoraka Nemčija, ko bi se vnela vojna, v Belgijo, na kar so vsi, ki so imeli kaj vpogleda, mislili že deset let. Pri zajtrku zmernih ministrov po tej seji se splošno govori, „da se pridobiva kabinet na precej zvit način korak za korakom za vojno v prid Francije.“ Ko zastavi nato Grey Nemčiji in Franciji usodno vprašanje, ali mislijo prizanesti Belgiji, samo Cambon to obljubi, Lichnowsky mora na ukaz Berlina odkloniti jasen odgovor. To je bilo, kar je Grey potreboval v tem trenutku, dasi se je tega prej odkrito bal: naposled je imel popularen razlog za sodelovanje Anglije v vojni, ki ga je ljudstvo razumelo!

Že včeraj so razen pogumnega državnega podtajnika Trevelyana izstopili štirje člani kabineta, čeprav odločitev še ni bila dokončna in jo je morala skleniti Spodnja zbornica; dva izmed njih sta svojo demisijo, potem ko je bila belgijska nevtralnost prekršena, zopet preklicala. Tako sta ostala nazadnje samo dva moža, ki sta predstavljala dva svetova in dva življenjska sloja: 76 letni, lepi, odlični predsednik Tajnega sveta lord Morley, ki so ga imenovali po vsej Angliji „*Honest John*“, prispodoba angleškega križanja literarnega in političnega znanja; in pa vodja delavcev John Burns: velikan, ki je, pol stoletja nazaj, z deseti leti delal sveče, se potem naučil vsega sam, postal socialist, ker mu Mill ni zadostoval, ki se je dal vsak čas zapreti in ki po šestih letih ministrovanja z žrtvami odstopi, da izrazi veto mogočnih organizacij zoper vojno.

To sta bila v vsej Evropi edina moža, ki sta imela moč, pa sta se branila podpisati listino, o katere krivici je bilo vendar v vseh kabinetih nekaj mož prepričanih, pa so kljub temu molčali. S tem podpisom, ki ga nista dala, s to oblastjo, ki sta se je odrekla, prihajata Morley in Burns v zgodovino častneje ka-

kor vsi cesarji, knezi, generali in državni ministri, ki so mislili, da si te dni z vojnimi dekreti svojo moč okrepe, pa so jo le izgubili. Zakaj samo dva evropska državnika, Lloyd George in Pašić sta v neprestani oblasti pričakala konec vojne, katere začetek sta sopodpisala, in ta dva sta jo kmalu potem izgubila.

Drugi dan prideta pred sejo Spodnje zbornice in med njo dve izporočili hitro drugo za drugim: da je Nemčija vkorakala v Belgijo, se je zvedelo opoldne, za brzojavko, ki je z njo kralj Albert klical na pomoč, se je zvedelo med sejo. Tu so preprečili najprej ugovor manjšine. Macdonald, voditelj radikalov, se je omejil v zbornici na malo besed zoper Greya; dva dni pozneje je oddala Labour Party svoj glas zoper vojno. Dala je s tem zgled, ki bo trajal in se svetil v zgodovini dalje časa kakor imena vseh bitk, ki so bile na kopnem in na vodi v tej vojni dobljene ali izgubljene.

Prvič so videli Greya nemirnega, hotel je hitro dobiti besedo, on je pač čutil svetovnozgodovinski pomen svojega govora. Zmagal je, ne ker je bil ta govor nenavaden, marveč ker je bil edini v Evropi, v katerem je predložil voditelj zunanje politike zastopnikom naroda razloge in protivne razloge, interese in občutke, ves kompleks imponderabilnega, da bi tisti možje svobodno odločili. V vseh treh cesarstvih je bila te dni po dva- ali petkrat brez vsake kontrole, povsod od enega samega moža, samostojno napovedana vojna, o kateri se je posvetovalo prav malo mož. V Franciji in Belgiji so zastavili sicer vprašanje, ki je pa ostalo retorično, zakaj od teh parlamentov so prvega poslušali šele po napovedi vojne, drugi pa ni mogel reči „ne“. Samo v Angliji je razgrnil minister vso sliko pred tistimi, ki so odgovorni:

„Do včeraj nismo obljubili več kakor diplomatsko pomoč . . . Izjavil sem francoskemu in nemškemu veleposlaniku samo to, da bi mnenje Anglije stopilo najbrže na stran Francije, ko bi ji vsilili vojno. Razgovore med vojaškimi oblastniki sem že od nekdaj dovoljeval samo s pogojem, da ostaneta obe vladi svobodni, kakor na primer v maroški krizi. Leta 12. smo si vzajemno dali dolžne izjave, da si zagotovimo svobodo vlad (prečita svoje

dopisovanje s Cambonom meseca novembra l. 12.) ... Francija je zašla samo zaradi časti v konflikt po krivdi svojega zaveznika. Mi smo že dolgo časa prijatelji z njo, kakšne dolžnosti pa prinaša prijateljstvo s seboj, naj povpraša vsakdo svoje srce in svoje čuvstvo in naj po tem oceni mero dolžnosti.“

„Jaz mislim takole: Francosko brodovje leži v Sredozemskem morju, severna in zapadna obala sta nezavarovani. Ako bi prišlo tuje brodovje in bi napadlo to brodovje, bi se morala Anglija zgeniti. Francija mora, mislim jaz, vedeti, in sicer takoj vedeti, ali se lahko zanaša na pomoč Anglije, ako bi bile napadene njene nezavarovane severne in zapadne obale ... Pri Belgiji so danes naša čast in naši interesi vsaj tako prizadeti kakor lela 1870. Mi svojih dolžnosti ne moremo pojmovati laže, kakor je to storil Gladstone!“ (Prečita odgovora obeh držav in poziv kralja Alberta).

„Če izgubi Belgija svojo neodvisnost, potem je tudi po neodvisnosti Holandske. Pomislite torej, kateri britski interesi stoje na kocki, če se v taki krizi ne zganemo. Ali bo tisto, kar bi si ob koncu vojne prihranili na močeh, po vrednosti enako spoštovanju, ki bi ga izgubili? Sicer pa ne verjamem, da bi mogla katerakoli velesila, pa naj se že sovojskuje ali ostane nevtralna, na koncu izvajati svojo premoč. Mi z našim mogočnim brodovjem bomo, če sodelujemo, trpeli le malo več, kakor če ostanemo pasivni, zakaj, naj bo tako ali tako, bomo morali zaradi te vojne strašno trpeti. Naša zunanja trgovina bo prenehala, in tudi v najboljšem primeru bi ne bili nazadnje dovolj močni, da bi odvrnili tisto, kar bi se lahko zgodilo: da bi se združila vsa zapadna Evropa pod eno samo oblastjo proti nam ... Ako pomisli dežela, kaj stoji na kocki, potem mislim, da bo vlado strnjeno in trajno podpirala.“

V tem govoru je vse premišljeno, nič pretiranega, malo zastrtega. O svetosti pogodb je v njem samo ena beseda. Anglija je vedela, da si lahko v vseh kabinetih neprijetne pogodbe razlagajo po svoje.

Po tem govoru liberalnega ministra, ki je govoril proti programu svoje stranke in proti svojemu srcu za vojno, se je zgodilo, da so njegovi liberalni pri-

jateljji obsedeli potrti in molčeči, njegovi konservativni nasprotniki pa so govor glasno odobravalj. Zakaj Greyeve besede so zamolčale njegov notranji glavni namen, in v tem tiči nekaj kakor tragična pravičnost nasproti njegovi slabosti.

Šele Asquith je to kmalu nato, dne 6. avgusta, v Spodnji zbornici izgovoril: „Mi se borimo v teh dneħ, ko vlada človeštvu večkrat sila, za načelo, da se mali narodi ne smejo zoper mednarodno poštenost zatreti s samovoljnostjo močne in večje sile. Ne verjamem, da bi bil stopil kdaj kateri narod v velik spor s čistejšo vestjo; zakaj mi se ne borimo ne za povečanje ne za svoje interese, ampak za obrambo načel, na katerih viši civilizacija sveta.“

Anglija je vrgla na tehtnico svoje železne, svoje srebrne in svoje zračne krogle duha.

*

Za časa teh pogajanj med Berlinom in Londonom se je za trenutek zdelo, da bo mogoče preprečiti nemško-francosko vojno z angleškim jamstvom. Sicer je bilo neko nesporazumljenje, toda obravnavanje te stvari je zviškoma razgrnilo oblastno naravo tistega armadnega stroja, ki ga nihče več ne more ustaviti, kdor ga je navil. Prepadenost šefa ruskega generalnega štaba, ko mu ga je car hotel vzeti iz rok, je dva dni pozneje (dne 1.) prevzela njegovega nemškega tovariša v Berlinu. Po tistem odrešilnem londonskem poročilu je rekel namreč cesar Moltkeju: „Torej, mi vkorakamo kar z vso armado na vzhodu.“

Moltke: „To je nemogoče, Veličanstvo. Razvrstitev milijonske vojske se ne da improvizirati. Ako Vaše Veličanstvo vztraja pri tem, da pošlje vso armado na vzhod, boste imeli samo kup neurejenih oboroženih ljudi brez prehrane.

Cesar: „Vaš stric bi mi bil drugače odgovoril!“

Moltke: „Popolnoma nemogoče se je razvrstili drugače kakor po načrtu: močno proti zapadu, šibko proti vzhodu.“

Nato brzojavi cesar angleškemu kralju:

„Iz tehničnih razlogov se mora moja danes popoldne že odrejena mobilizacija na dve fronti, proti vzhodu in zapadu, po načrtu izvršiti. Nasprotno povelje se ne more izdati... Upam, da Francija ne bo nervozna.“ Da omili to neizogibno grožnjo z razvrstitvijo na meji, ukaže nato cesar: „16. divizija v Trieru naj ne gre v Luxemburg.“

Moltke, ki opisuje ta prizor, priznava: *„Bilo mi je, kakor da mi bo počilo srce. Zopet je bila nevarnost, da se zmede naša razvrstitev. Ko sem prišel domov, sem bil ves potrt in sem pretakal obupne solze... Tako sem sedel brez dela pobit v svoji sobi, dokler nisem bil ob 11. uri zvečer zopet poklican k Njegovemu Veličanstvu.“* Pojasnilo, zmoti, vojna proti Franciji, razvrstitev kakor določeno. Moltke pravi nazadnje: *„Vtiskov tega doživljaja nisem mogel preboleti. Nekaj se je v meni razdrlo, kar se ni dalo več popraviti, vera in zaupanje sta bila omajana.“*

Logika stroja je strla konstrukterja, napravila ga je za svojega sužnja. Januškijevič in Moltke, usmerjena v svojih mislih, delih, vizijah in željah eno celo življenje k vojni, sta doživela svoj najstrašnejši trenutek, ko bi se bile morale njih dragocene igrače, ki sta jih nazadnje le pognala, zviškoma takoj zopet ustaviti. „Nekaj se je v meni razdrlo,“ piše vojskovodja, preden začne svoje razdiralno delo.

Trinajsto poglavje

Prevarjeni

Kje so ostale množice? Ali so se mestne ceste že izpraznile, da pošljejo vse moške v orožju na mejo, da zapode vse ženske s solzami v hišo? Ali ne morejo kriki brezmočnih milijonov omamiti deset osamelih, kovinastih povelj tistih redkih mogotcev? Kaj ni bilo pameti, ki bi bila okrepila žrtve, da bi se odtegnile žrtvujočim, rogajoč se svetosti takih oltarjev?

Še vedno vršijo ceste. Preden zažare smrtne obsodbe na hišah, hodijo še vedno s hrapavami klici žrtve pred skrivnostne palače svečenikov in grozeč dajejo duška svoji volji do življenja tja gori k oknom.

Toda že so brez voditelja! V zaprtih prostorih, nič drugače kakor diplomati, sede glave delovnega ljudstva za mizami in se po cele ure posvetujejo. Njih stoli so trši, njih smotke cenejše, njih suknjiči bolj raskavi, ni slug, ki bi zapirali vrata, tudi ni videti brezglasnega kancelista, ki upogiba pri onih svoj hrbet v pravem kotu k usnjeni aktovki, čeprav ekscelenca že davno drugam gleda. A tudi ti imajo že skrivnosti pred množico, tudi ti so postali že svečeniki. Oni že čutijo, pa še zamolčujejo, da bodo morali morda že jutri utihniti.

Morda. Še upajo, in samo slabotni med njimi, samotisti, ki so utrjeni od dolgega ugovarjanja, ki so svojim otrokom nahranili gotovo bodočnost, prehajajo že zdaj k nacionalni misli in bi šli radi enkrat z državo.

Berlin: „*Za nedeljo sklicano zborovanje v Treptovljevem parku je naperjeno proti vojni. Zaradi tega se je v teh resnih časih bati za javno varnost, ko bi se vršilo.*“

Gorje mu, kdor povzdigne glas zoper vojno! Ta bi lahko rešil mir! V 39 ljudskih shodih so izkušali potem socialisti pod streho doseči, kar jim je bilo prepovedano pod milim nebom. Zastonj. Dva dni pozneje so poizkušali še enkrat na 17 shodih. Policija je razgnala vse.

Ona se čuti močna. Saj čita „Vorwärts“ in sliši, kako se godrnjaje umika: „*Bodočih dogodkov ne bomo preživljali s fatalistično ravnodušnostjo, mi ostanemo zvesti svoji stvari, prežeti vzvišene veličine našega kulturnega poslanstva. S strašno ostroostjo zadevajo strogi predpisi vojnega prava delavsko gibanje. Nepremišljenosti, nepotrebne in napak pojmovane žrtve škodujejo v tem trenutku ne samo posamezniku, ampak naši stvari. Pozivamo Vas, da vztrajate, dokler ne zasijejo kljub vsemu boljši dnevi socializmu, ki spaja vse narode.*“

Socialni demokrat Hofmann v bavarskem deželnem zboru: „*Stojimo tik pred zgodovinskim dogodkom, ki bi utegnil ogroziti obstoj države in bi zahteval morda zadnjega moža za obrambo domovine. Če bo v nekaj dneh poklican nemški narod pod orožje, bodo tudi socialni demokrati branili domovino.*“

Ko se je pričela stranka umikati, je čutila: za revolucijo je štiri milijone volilcev prešibkih, treba se je torej ukloniti. Pokorili se bomo, toda z ugovorom, nikdar ne bomo v državnem zboru dovolili denarja za veliko klanje. Naš srditi molk bo razodeval našim sovražnim bratom onkraj, kaj čutimo. Preko častnikov si v kratkem stisnemo roke!

Tako se na videz odloči večina, malo jih je, ki govorijo na prvem posvetovanju drugače. Nobenega sklepa. Hitro pošljejo zaupnika v Pariz, da se posvetuje z Jaurèsom, ki je še predvčerajšnjim zatrdno obljubil Nemcu Haaseju, da se bodo upirali. Najbolje bi bilo, ko bi izrekli enak veto v zbornicah vseh vojnih središč. Isti večer potuje Hermann Müller v Pariz, da donese nasprotniku vest Nemčije.

Toda nemški delavci so bili Nemci. Sicer so jih trideset let psovali, da so brezdomovinski ljudje; ampak vendar se radi spominjajo tistih dveh službenih let. Zdaj zopet vabi priložnost, država skrbi za otroke

doma. Nevarnost? Ko da bi ne mogel jutri počiti kotel, in vsaka krogla tudi ne pogodi! Voditelji pa, ti vedo, kako misli množica tam zunaj, ti vedo, da so pre-slabotni, da bi revoltirali: z eno besedo se opravičijo pred svojo vestjo: Krvavi car je naš sovražnik!

Bethmann dela kot diplomat: zdaj je treba hitro razglasiti cesarjeve mirovne brzojavke, nasprotno pa zamolčati vse, s čimer smo štiri tedne drug drugega gonili v vojno, naposled tudi carjev predlog za Haag! Naprej! Mislite na vašega Bebla, ki se je hotel boriti zoper carja! Mi se borimo za svobodo zoper knuto, ki z njo barbari vladajo!

Ako bi bile samo tri točke zunanje akcije tako natančno premišljene, kakor ta v notranjosti, bi bila svetovna vojna prihranjena. Tam je tirala ošabnost v lahkomiselnost, tu strah v previdnost. Ako bi bilo uspelo v tej vojni nelogičnih zvez na videz uveljaviti idealno osnovno idejo boja zoper azijske tolpe, bi se morala zviti rdeča zastava; morda bi razcepili celo njene borce.

Da, že disonirajo glasovi!

„Badischer Volksfreund“: „V tej strašno resni uri morajo utihnili strankarske strasti... Socialna demokracija je storila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi preprečila vojno. Ona odklanja vsako odgovornost, da je prišlo tako daleč. Njena politika ni bila šele od včeraj in od predvčerajšnjim, ampak je že več let usmerjena na to, da se odvrne ta grozna katastrofa.“

„Chemnitzer Volksstimme“: „Nam vsem gre samo eno vprašanje po glavi: ali hočemo zmagati?... Predvsem čutimo dolžnost, da se borimo zoper rusko knuto. Žene in otroci Nemčije ne smejo postati žrtve ruskih grozodejstev. Zakaj če zmaga trozveza, Nemčiji ne bo vladal angleški guverner ali francoski republikanec, ampak ruski car... naši tovariši ne pojdejo v boj s „hura“ in ne s sovraštvom zoper ruskega delavca, ne z Bogom za kralja, pač pa za nemško svobodo, odločeni, da se ne dajo v izpolnjevanju svojih dolžnosti za domovino prekositi po nobenem patriotu, ki ga niso drugega ko besede.“

„Essener Arbeiterzeitung“: „Ako bodo zdaj to deželo ogražale odločitve Rusije, potem se socialni demokrati spričo dejstva, da velja borba ruskemu krvavemu carizmu, milijonskemu zločincu na svobodi in kulturi, ne bodo dali v izpolnjevanju dolžnosti in požrtvovalnosti prekositi od nikogar v deželi... Proč s carizmom! Proč z zaločiščem barbarstva. To bo potem geslo!“

Na noge, nemški rudar! Ustreli brata iz lotarinške sosednje jame, čigar rov se bliža tvojemu, da skoraj slišiš udarjati njegovo kladivo, ustreli ga, ko si zaklical nemškega Boga in na povelje kralja; toda misli, ko meriš, z vso gorečnostjo, da ljubiš sovražnika, ki ga ubijaš, da sovražiš kralja, ki si mu bil prisegel, da se godi vse to ob Marni samo zato, ker bo dal sicer krvavi car oskruniti tvojo hčer — kot gospodar Nemčije! Zmeda je tu, vendar še ni splošna. „Sumljivi ubijalci tiranov“ imenuje ob istem času „Leipziger Volkszeitung“ svoje brate in svari, da bi zdaj citirali Marxa in Bebla, ki sta takrat bila za rusko vojno, zakaj: „zdaj podpirajo sinovi tistih, ki so stali na barikadah, oltarje in krone, ki so jih omajali njih starši in dedje... Kdo bi trdil, da bo srednjeevropska država, ki se bojuje zoper Rusijo, ponesla danes revolucijo v Rusijo!... Nemške vlade namen je, da s sklicevanjem na zastarelo ideologijo nahujska nemškega delavca v vojno z Rusijo. Slepništvo je očitno!“

Še po vojni napovedi ironizira „Vorwärts“ pozikus, predstaviti to vojno kot socialistično zahtevo, in svari, naj nikar ne glasujejo zanjo v državnem zboru, zakaj potem bi vzkliknil car: „To je poročilo, ki ga potrebujem! Zdaj je zlomljen hrbet naši lastni revoluciji! Zdaj lahko spustim nacionalno bestijo! Jaz sem rešen!“

Jutri bo moral „Vorwärts“ govoriti drugače, zakaj danes se odloči. Še pred dvema dnevoma je izjavil načelnik stranke kancelarju, da morajo odkloniti kredite. Danes?

Okrog sto mož jih sedi sedaj v frakcijski sobi. Poleg nagubanih ljudskih glav, rokodelcev, katerih pest tolče med razburjenim hrapavim govorom po mizi, poleg desperadov s predrznimi pogledi, s kratko, trdo

brado, s preširokim ovratnikom, staro, zašito zavratanico sedijo tam doktorji in advokati, ki so na zunaj podobni meščanom, saj so izšli iz njih vrst. Zastopniki večine vstanejo na seji in pravijo:

Nova bela knjiga vlade nam pojasnjuje, da je Rusija prva mobilizirala, da potem ni počakala naše vojne napovedi, ampak je prekoračila mejo. Tudi na zapadu stoji po uradnih poročilih Francoz že na nemških tleh: torej obrambna vojna! V taki vojni pa ne smemo glasovati proti kreditom, od katerih naj se porabi skoraj polovica za žene in otroke ubogega ljudstva. Ker bi mi, četrtna poslancev, dovoljenja vendarle ne mogli preprečiti, bi naša odklonitev vzbudila v množicah samo vtisk, da se ne zmenimo za invazijo in poraz ali da si to morda želimo. Generalno stavko tvega lahko samo tisti, ki je dovolj močan, da zgrabi za vlado. Sicer koristi meščanska vojna samo sovražniku. Tako govori večina.

Najbistrejša glava na zboru, Kautsky, predlaga, da se vzdrže glasovanja kakor Bebel leta 70., pa ostane sam.

Zakaj manjšina pod Haasejem, Ledebourjem in Liebknechtom odkloni sklicevanje na tiste stare čase, ko sta sedela v državnem zboru dva socialista; danes jih zastopa 110 skoraj tretjino naroda. Bela knjiga je lahko potvorjena! Zakaj naj bi vlada, kateri nismo nikoli zaupali, povedala danes resnico? Vaš pristanek bi, ker smo največja stranka v Evropi, vse osupil in najbrže uničil vso internacionalo. Brzjavke od včeraj in danes, iz Londona, Pariza, Milana in Bruslja nas pozivajo k odporu. Kdor dovoli denar, je soodgovoren tudi za vojskovanje in za vojne cilje. Kancelar naj se še danes zaveže, da ne mislijo osvojevati. To bo odklonil, in potem bo naša odklonitev denarja odprla množicam oči.

Ure in ure traja prepir. Manjšina preudarja, odkloni pa poseben votum, da bi stranke ne oslabil: še poizkušajo verniki dveh svetov ostati skupaj pod eno dogmo. Glasovanje: 78 proti 14. Haase, predsednik, se ukloni disciplini in prevzame v državnem zboru prečitane utemeljevanja, ki ga je bil on odklonil. Z enim

samim stavkom je manjšina prodrła: „Brž ko bo vojna osvojevalna, se obrnemo proti njej z najostrejšimi sredstvi.“ Poslednji krik pacifistične vesti! Ko predložo zvečer kancelarju to izjavo, prosi ta, naj bi pogoj, odločilni pogoj, v tej obliki črtali. Prav zaupen pomenek je to. Stavek v tej obliki se črta.

To stališče nemških socialistov je zunaj tako presenetilo, da je to vest glasilo stranke v Bukarešti glasiralo še po enem tednu za laž in neupogljivo Wiener Arbeiterzeitung, ki je prinesla berlinsko poročilo, zasmehovalo kot nov vladni list.

Dunaj je moral, ker je bila avstrijska stranka s samo enim milijonom volilcev veliko šibkejša, še hitreje odnehati. Vlada si je upala pisati v svojem listu: „Po zanesljivih poročilih se mudi v avstro-ogrski monarhiji veliko število subverzivnih elementov, ki v največji meri ogražajo javno in državno varnost. Zato splošno pozivamo uradne organe, da iz patriotskega čuta dolžnosti napravijo te nevarne elemente na vse strani neškodljive ... Kdor bi koga zalotil, naj to naznani vojnemu nadzorovalnemu uradu, ki posluje v vojnem ministrstvu.“ Dva tedna so avstrijski socialisti z vnemo pobijali izzivanja grofa Berchtolda. Danes so slišali „bronasti glas zgodovine, zastor se odgrinja pred predrzno igro caristične politike.“ Kaj so v resnici čutili, ti voditelji, pa mežika iz ironičnega stavka na koncu: „Življenje za carja, — vse kulturno človeštvo uprizarja operno dejanje kot krvavo svetovno grotesko!“ Vzlic temu slavijo dan, ko so v Berlinu dovolili denar, v „Wiener Arbeiterzeitung“ „kot dan najponosnejšega in najmogočnejšega podviga nemškega duha.“ In tako v Budimpešti in Pragi, v Lvovu in Celovcu, med vsemi narodi Avstrije.

*

Vzrok? Vlade Evrope so narode prevarile! V treh izmed petih velikih kabinetov se da to z akti dokazati.

V Angliji prepoveduje prevaro tradicija, in nadzorstvo ministrov po Spodnji zbornici jo onemogoča. Britski dokumenti — edini, ki jih je katera država

sama od sebe izročila, zakaj v treh cesarstvih je to storila revolucija — so se držali tega staroangleškega načela; skoraj vsi poizkusi, da bi razkrili formalne razlike med višnjevo knjigo iz avgusta 1914 in zbirko dokumentov iz leta 1926. za potvorbe, so se ponesrečili; nesoglasja so tu, toda nikjer ne odločilna. Seveda je vse pomanjkljivo, toda le malo je v prid Anglije izpuščenega. Res pa je, da se je Grey leta 12. in 14. narahlo zavezal Franciji in Rusiji, ne da bi Spodnja zbornica to vedela, da je to skrival celo pred polovico kabineta, tako da je „Manchester Guardian“ dne 4. avgusta lahko napisal: „*Snočnji govor sira Edwarda Greya je pokazal, da je več let vso resnico prikrival.*“ Tudi je v odločilnih dnevih del tiska z najhujšimi lažmi o nemških vpadih, izpadih in namenih begal miroljubno množico.

Rumena knjiga Francije se še ne da preiskati, vendar se lahko indirektno tudi tu sklepa na potvorbe; že to, da so potrebovali 4 mesece, preden so jo izdali, je sumljivo. Francoski prijatelji resnice so ugotovili že pet potvorb. Da je namreč francoska vlada vedela za rusko splošno mobilizacijo in jo narodu prikrivala, da je poudarjala svojo miroljubnost in dokazovala nemško bojaželjnost. Nadaljnji dve točki govorita o skoraj popolnoma izmišljenih dokumentih, ki ju je na poznejša vprašanja Poincaré zastonj izkušal razložiti z „*ozirom na tajnopisno tajnost.*“ Nadaljnje indicije zoper pristnost tiste rumene knjige nahajamo v izjavi francoskega pravoslovca Larnaudea, dekana juridične fakultete v Parizu, in učitelja mednarodnega prava Lapradellea, ki sta za neko uradno komisijo za časa mirovnih pogajanj opirala „*kazensko-pravno odgovornost Viljema Drugega*“ med drugim tudi na tako imenovano „*hunsko pismo*“, v katerem je cesar baje pisal Francu Jožefu: „*Moje srce krvavi, toda vse mora biti z ognjem in mečem pokončano, poklati je treba moške, ženske, otroke in starce, ostati ne sme nobeno drevo, nobena hiša. S takimi grozodejstvi, ki edina lahko potolčejo tako degeneriran narod, kakršen so Francozi, bo vojna končana prej kakor v dveh mesecih, ko bi se lahko vlekla leta in leta, ako bi pustil, da me*

vodijo človeški oziri.“ Da so si to pismo kar na lepem izmislili, je tolikanj bolj čudno, ker si je malo težko misliti, da bi bil ta veliki narod psihologov verjel v tako nepsihološko izmišljen dokument. Tudi slavna „*Uradna in tajna spomenica o pojačenju nemške armade*“ v rumeni knjigi iz aprila meseca 13, baje Ludendorffovo delo, je bila gotovo izmišljena.

Potvorbe ruske vlade razodevajo publikacije boljšeševikov: namesto 79 točk, ki so jih objavili dne 7. avgusta 14, je znanih danes 208. Od dokumentov, objavljenih ob pričetku vojne, je blizu četrtina potvorjenih, posebno brzojavke med Sasonovom v Petrogradu in njegovim veleposlanikom Izvolskim v Parizu. Namen je bil, prikazati za lokalizacijo stremečo, torej pogojno bojaželjnost Nemčije kot brezpogojno, potem zatajiti vse, kar bi se lahko smatralo za močno bojaželjnost Francije in Rusije; poročila o lastnih ukrepih za vojno so bila omiljena, poročila o avstrijskih poostrena.

Najbolj je lagal grof Berchtold. Potreboval je pol leta, da je v svoji rdeči knjigi sporočil svojim podložnikom 69 točk; štiri leta pozneje jih je objavila revolucija 382 kot „*dodatek in dopolnilo*“; te obsegajo najvažnejše vire k vprašanju o vojni krivdi. Izmed 69 Berchtoldovih točk se jih 9 ne da kontrolirati, 12 se jih ni dalo potvoriti, ker so zanje vedele druge sile, 10 pa jih je podanih pravilno. 38, torej dve tretjini izmed 57 potvorljivih točk, so potvorili. Izmed teh potvorb naštejemo tele:

Ako je v štev. 6 pisal poslanik iz Beograda, „*da je trenutek ugoden (za vojno) in da nudita zunanja in notranja politična situacija ugodne premise in priložnosti — najbrže zadnje v naši epohi*“, tedaj ta očitno izzivajoči stavek popolnoma manjka. Ultimatum in njegov komentar sta za dva dni prezgodaj datirana (primerjaj Berlin). Ko se opisujejo za Avstrijo ugodne opombe gospoda Bienvenuja (štev. 11), jim manjka odločilni dodatek: „*Na vodstvo zunanje politike ta (justični minister) seveda nima nobenega vpliva.*“ V štev. 13 manjka svarilo pariškega kabineta pred ultimatoma v Rusiji. Poročilo o srbski mobilizaciji je spojeno s poročilom o prekinjenih odnošajih iz več telegramov (št. 23

in 24) tako, da bi se lahko mislilo, kakor bi bila mobilizacija v Srbiji vplivala na Avstrijo, da je prekinila odnošaje, medtem ko je bilo narobe res. V štev. 28, brzojavka z dne 26. iz Petrograda, je prečrtan odločilni konec po pričevanju nemškega vojaškega atašeeja: „Imel sem vtisk velike nervoznosti in skrbi. Smatram željo po miru za odkritosrčno... Osnovna poteza razpoloženja: Upanje v Nemčijo in v posredovanje Njegovega Veličanstva.“

Več miroljubnih predlogov Sasonova, n. pr. z dne 27., da naj bi posređoval kralj Italije, torej zaveznik nasprotnika, je v štev. 31 prečrtanih. Ako pooblasti Berchtold svojega veleposlanika v Berlinu za izjavo, „da ne namerava nikakršnih teritorialnih osvojitvev,“ manjka (štev. 32) odločilni dodatek: „ne da bi se za kaj obvezno angažirali.“ V štev. 38 sta prečrtani dve mesti, ki pričata o Greyevem mirovnem razpoloženju. V neki brzojavki v Berlin, štev. 42, je izginil general Conrad von Hötzendorff, ki se je iznenada zopet pojavil: on je namreč že dne 28., torej pred rusko mobilizacijo, zahteval, „da Avstro-Ogrska in, kakršna je situacija, tudi Nemčija vse potrebno ukreneta.“ Medtem ko je obremenilna brzojavka grofa Szögyénya z dne 28. popolnoma črtana, ker odklanja v njej Berlin angleško posredovanje in jo odda samo formalno naprej na Dunaj, odgovori Berchtold v svoji rdeči knjigi nasprotno od tistega, kar dokaže pozneje najdeni dokument.

Potem je potvorjeno Bethmannovo svarilo z dne 28., v katerem sporoča angleške grožnje (štev. 44). Štev. 47 ima 8 potvorb: v tej brzojavki avstrijskega veleposlanika v Petrogradu ni omenjen usodni učinek, ki ga je napravila na Sasonova vest o obstreljevanju Beograda, prav tako tudi ne poročilo, da nima ruska mobilizacija (ki je bila s tem odločena) nikakršnih agresivnih namenov. V štev. 56 so uničene Sasonovljeve izjave, da mobilizacija še ne pomeni vojne in da se čuti z navidezno resno mišljeno konverzacijo olajšan.

Nemška vlada je izročila 3. avgusta državnemu zboru spomenico iz 30 točk in 7 vrinjenih točk; ko je l. 1919. izdala revolucija prave „Nemške dokumente“, jih je bilo do tega dne 700. Če izpustimo tistih 7 vri-

njenih točk in se omejimo glede na 30 točk na nesporne slučaje, jih je treba izločiti najprej 7, ki se niso mogle potvoriti, ker so jih nasprotniki poznali. Izmed 23 potvorljivih dokumentov jih je vlada potvora 18. Med njimi se jih nanaša cela vrsta na take točke, katerih se drži nemška sokrivda na vojni; namen, da se ta krivda narodu prikrije, je torej očit. Izmed teh potvorb omenjamo tele:

Priloga 1, okrožnica Srbiji, je premaknjena z 21. na 23. julij, da zakrije, da se je nemška vlada, ko je zvedela za dunajski ultimatus, za katerega baje ni zvedela prej kakor nasprotniki, s tem identificirala. V prilogi 18, brzojavka pruskega generala iz Petrograda z dne 30. julija, je prečrtano odločilno pričevanje: „Zdi se mi, da so tu iz strahu pred bodočimi dogodki brez agresivnih namenov mobilizirali in da so se sedaj ustrašili tega, kar so storili.“ V prilogi 11 je izpuščen zadnji stavek nemškega vojaškega atašeja: „Mislim, da je želja po miru odkritosrčna.“ V prilogi 24, nemški ultimatus Rusiji, je črtan važni zadnji stavek, ki prča, da je Rusija verjela, da so Nemci mobilizirali pred njimi. Iz priloge 27, odgovor Vivianija na ultimatus, je črtano njegovo upanje, da bo Anglija posredovala in da bosta oba glavna borca odnehala, samo da bi se zdelo, da je bilo posredovanje odklonjeno in da je nemška vojna napoved neogibna.

Zlasti pa manjkajo vsi obremenilni akti na Dunaj in z Dunaja! S spretnostjo, ki jo je treba priznati nemškemu diplomatom šele potem, ko je minil odločilni julij, namreč 1. avgusta, pa še to samo za zavajanje lastnega naroda, so iztrebili vse napake lastne vlade in skoraj vsa svarila tujih vlad. O Berchtoldovih zločinih, o Bethmannovi šibkosti, o Viljemovem blanko-akceptu, o Greyevih nadaljnjih posredovanjih ni smel nemški čitatelj ali urednik nič zvedeti; s tem, da so podložniku besedili samo o carjevem besedolomstvu, o zahrbtnosti sira Edwarda in o Vivianijevi odklonitvi, si je moral misliti preprost človek, si je moral misliti tudi liberalni ali socialnodemokratski poslanec: Da, zahrbtno smo napadeni! Kvišku za obrambo napadene domovine! Ako

bi bila cesarska nemška vlada objavila samo del odločilnih dokumentov 3. avgusta, bi bili 4. avgusta nemški socialisti strnjeno glasovali zoper vojne kredite. Ker je vse to dobro vedela, je potvorila Belo knjigo.

*

V Rusiji, v drugi napadajoči sili poleg Avstrije, se je pojavil odpor delavcev v nekakšni slutnji tik pred krizo: godilo se je to že več desetletij. Stavkalo je baje 150.000 mož. Tudi so se že sredi julija v obeh glavnih mestih in njunih okolica podražila živila za trikratno ceno, na cestni železnici in v plovbi ni bilo pravega reda, tvornice pušk so bile zaprte, železnice prekinjene, žice pretrgane. Celo notranji minister, obdan od vojnih hujskačev, pravi še 29.: „*Vojna ne more postati pri nas v najgloblji notranjosti naroda nikdar popularna.*“

Toda nobena stranka ni smela ne govoriti ne ti-skati. Tako dohiti mobilizacija vase zaverovane delavce; nemo stoje tisto jutro pred malimi rdečimi listki, ki visijo nizko pa vekavo, podobni bolj ročnim listkom za stavke kakor cesarskim ukazom za armado. Potem pride mož, jim pripne kokardo na čepico, zdaj so zaznamenovani, vse ostalo gre samo po sebi ali s silo. V tvornicah tiho opominjajo drug drugega, naj ne godrnjajo; iz vojne se razvije revolucija, jim pravi instinkt.

Na tisoče drugih kriči: v Vilni se vidijo rekruti, ki se valjajo po tleh, ki nečejo v živinske vozove, v Charkovu se ves dan ne upajo vtekniti stavkujočih v suknje, v Abu prodajo preoblečeni rekrutje hitro zopet čevlje in perilo in pobegnejo v svojih cunjah, tako da se lahko kupijo vojaški čevlji za 30 kopejk.

Vendar je v Rusiji zborovalna dvorana, ki ni zaprta, pri njenih vratih ne udrihnejo kozaki po delavcu, ki se približa: strumno stoječ ga spoštljivo pogledajo. Tam v Dumi pred jonskimi stebri, kamor se danes rine do empirskih lož dvorno plemstvo, družba s sijajnimi postavami, sme po cesarju zvestih in bojaželjnih govorih tudi neki sivi mož z jeklenim pogledom zahtevati svobodo tribune:

„Mi ne smemo govoriti, kakor bi hoteli, kakor v drugih državah. Namesto amnestije dovoljuje vlada narodu samo težke davke. Utrdite svojega duha, delavci in kmetje, zberite svoje moči — in ko boste obranili svojo deželo, jo osvobodite!“ To je Kerenski, ki tako govori, tudi on glasuje za kredite, tudi on veruje v Rusije čisto defenzivno vest ali vsaj hoče vanjo verjeti. Danes tri leta bo tu vladal; tisti pa, ki pogledujejo izza jonskih stebrov srdito proti njemu, bodo po kotih gnili ali pa si v tujih deželah grizli ustnice. Še ostreje govori za njim Šustov: on odklanja vojne kredite: „Naša srca utripajo skupno s srci naših bratov v Evropi. Mi te vojne imperije nismo mogli preprečiti, toda mi jo bomo dokončali. To je zadnji zamah barbarstva. Mi narodi bomo sklenili mir, ne vi gospodje diplomati!“

Mi smo v Rusiji — in ta mrki, drgetajoči mož se ne boji zapustiti s tribunom, z dvorano vred tudi življenje? Ali zveni en sam takšen glas s tribun svobodnejših dežel?

In vendar se zlaže nekaj dni pozneje predsednik Dume francoskemu poslaniku: „Vojna je zviškoma naredila konec vsem našim notranjim preprirom. V vseh strankah Dume mislijo na to, kako se bodo borili proti Nemčiji. Ruski narod od leta 1812. še ni doživel podobnega pretresa patriotične narave.“

*

V Angliji, kjer je že liberalna vlada v vojno bolj drčala kakor korakala, so bili socialisti na boljšem, in tu, kjer se bo pet sekt kmalu postopoma oddalilo od vojne, je takoj izpočetka glasovala vsa Labour Party proti vojni. Tej stranki gre slava, da je sestavila najboljši manifest Evrope: ne vzkliki, ampak resnice, ne patos, ampak pamet: mojstrsko delo!

„Delavci Velike Britanije! Vi se ne prepirate z delavci Evrope! Oni se ne prepirajo z vami. Prepirajo se gospodujoči krogi. Ne napravite iz tega prepira med seboj. Milijon avstrijskih socialistov je protestiralo, milijoni so protestirali v Nemčiji. Ne zapustite jih. Združite se z delavci Francije in Rusije in povejte vladi, če vi proglašate vojno, proglašamo mi mir. Zastava inter-

nacionale vihra nad vsemi zastavami. Kaj morete pridobiti z vojno? Dvajset tisoč delavcev je bilo ustreljenih v burski vojni. Še dandanes plačujete vsako leto po 12 milijonov funtov za podpiranje preostalih. Toda delavcu Južne Afrike se godi slabše kakor kdajkoli. Pridobili so samo bogati magnati... Gospodujoči krogi se nečejo boriti, poklicati hočejo vas, da se borite... Nobena vlada se ne more vojskovati, če hoče ljudstvo mir. Povejte to! Korakajte po ulicah in povejte to, povejte to povsod... Proč z vojno!"

In povedali so povsod. Deset tisoč jih je završalo v nedeljo popoldne na Trafalgarskem trgu, prišli so s svojimi prapori, zakaj nihče ni tu branil možu iz ljudstva, da bi ne povedal, kar je čutil; nihče ni branil množici, da bi ga ne poslušala. V vsej Evropi samo Anglija ni v teh dneh prepovedala nobenega shoda, nobenega govora, nobenega časnika. Dež je šel. Steber se izgublja v megli, Nelson zgoraj je samo še prikazen. In to prikazen vojnega junaka hočejo pregnati! Stari Keir Hardie stoji na stopnicah in govori. Množica prikimuje in vzklika, toda oni ostanejo mirni kakor Angleži. Zdaj pride po Pall-Mallu nekaj sto mladih ljudi, Francozi so med njimi, pozna se po njih klicih, v dežju tleskajo deželne zastave, zdaj se je nabralo morda 600 mož. Nekateri hočejo govoriti. Delavci kličejo vmes. Vlečejo jih s stopnic. Medtem ko pritrujejo Hendersovemu sklepu zoper vojno, vpijejo vojni kričachi pred nemškim poslaništvom: *A bas les Prussiens!* Potem odkorakajo pred buckinghamsko palačo, kjer kralja ni k oknu, zakaj zdaj tulijo marsjezo.

Nekaj tednov kesneje je vse izpremenjeno. Večji del socialistov je zdaj za rekrutacijo prostovoljnih čet, kmalu se pridružijo celo Fabijci, in celo najbolj radikalni, neodvisni ne branijo svojim nič več, da bi ne podpirali pobijane vojne. Le nekaj jih ostane, ki se ne dajo podkupiti: „*Mi se ne borimo,*“ piše Macdonald v veličastni odkritosti, „*za neodvisnost Belgije, ampak mi se borimo, ker smo član trozveze, ker je bila politika zunanjega urada celo vrsto let protinemško orientirana in ker je to politiko vodila tajna diplomacija tako, da*

je sklepala zveze za ohranitev evropskega ravnovesja.“

Vzrok te nagle izpremembe je bil vpad v Belgijo: zdaj so se zopet čutili čuvarje Evrope.

*

Bruselj se je moral umekniti.

Še so odmevale ceste od obhoda desettisočev, še je hlapel cirkus od prahu, klica in sape razgrete množice, sredi katere je Jaurès rotil za mir. Še v soboto je sklical „Comité Fédéral“ za ponedeljek moške in ženske k veliki demonstraciji.

Toda v nedeljo so vse odpovedali. Zadnje tri dni meseca je usoda Belgije s strašno hitrostjo otemnela. Vandervelde, ki je še pravkar vodil množico v cirkusu, je bil zdaj vsak čas v ministrstvu, in ko je ondi za grozeči vpad Nemcev nacionalno zavezal svojo veliko stranko in imel celo postati minister, je pisal v Ljudskem domu na seji predsedništva manifest za jutri:

„Mi socialisti nismo odgovorni! Nesreča je tu, in v teh usodnih dnevih nas navdaja samo ena misel: kmalu morda se bo morala naša dežela braniti zoper invazijo. Potem se bomo bojevali tolikanj ognjeviteje, ko bomo branili eksistenco dežele zoper vojaško barbarstvo... Toda tudi v najstrašnejšem položaju ne pozabite, da smo člani internacionale in da hočemo ostati bratski in dobri, kolikor se to sklada z obrambo zemlje.“

Drugi dan je pozivalo glasilo stranke celo za prostovoljno prijavo, „zakaj bolje je za misel človečanstva umreti, kakor pa se ukloniti postavi Hunov in Vandalov!“

*

V Parizu naj bi se množice odločile.

Stranka Nemčije je bila največja, toda bila je kakor pred 40 leti v brezpogojnem sovraštvu z vlado in je mogla, če je proglasila generalno stavko, izbirati samo med vojno in meščansko vojno. Francija je imela za seboj več vlad socialistov, in če so se tudi pomeščanili: premier Viviani in mladi notranji minister Maloy sta bila še predvčerajšnjim socialista. Sicer so se ti in možje „Humanitéje“ med seboj pobijali s strastjo skrajno ločenih sekt, toda njih sfere so se sti-

kale, osebno si niso sovražniki, v družbi, armadi in v plemstvu imajo radikalni voditelji prvo besedo, njih knjige jih poživljajo, njih kulture se izlivajo druga v drugo, tu ni nihče legitimen in nihče odrivan. Tesna zveza med sovražnimi voditelji je bila v Parizu v teh dneh zdrava posledica, in ker so si ljudski sloji v svetovnih mestih zmerom najbolj oddaljeni, ker bivajo ondi najbližje drug poleg drugega, je bil sporazum samo med najskrajnejšimi krajniki nemogoč: med Clemenceaujem in Renaudelom, med revanšo in prijateljstvom.

Še so bili prvaki daleč od Pariza: Poincaré je naпослед zagledal francosko obalo in skočil v Le Havreu v svoj posebni vlak, da hitro pride v Pariz. Ko je v četrtek dopoldne došel, so ga na kolodvoru pozdravili kakor zmagovitega maršala častniki, admirali, poslanci, akademiki, pesniki. Toda vprašajoče so se sredi te opojnosti zapičili pogledi predsednika v poglede Izvolškega in angleškega veleposlanika, ki sta mu molče stisnila roko. Tam zunaj je oblegala množica severni kolodvor; cvetlice, zastave, klici, pesmi, in neki admiral je zaklical v eksaltirano množico z voza fatalne besede: *„Nikarte! So ure, v katerih pomeni molk vse! Usodi ne moremo ukazovati, toda moj čut mi pravi, kadar napoči ura, bo Francija pripravljena!“*

V enakem razburjenju se je pripeljal drugo jutro na isti kolodvor Jaurès, ni se vračal od carja, ampak od bratskih narodov, in ni mogel pričakati kakor oni, da čimprej pride v Pariz. Oba voditelja se posvetujeta s svojimi prijatelji in svojimi sovražniki. Jaurès, še ves poln opojnosti bruseljske množice, še prežet od zaobljube svojega nemškega tovariša; še včeraj je zapisal v nekem manifestu: *„Socialistična frakcija glasno razglša, da sme samo Francija sama razpolagati s Francijo, da je ne sme nihče in nikoli z bolj ali manj samovoljnim izkoriščanjem tajnih pogodb in neznanih obveznosti zapletati v strašen konflikt, in da mora ohraniti svojo popolno akcijsko svobodo, da bo mogla na Evropo pomirjevalno vplivati ... Ko bi pa Rusija v tem ne popustila, je naša dolžnost, da izjavimo: mi poznamo samo eno pogodbo, pogodbo, ki nas veže na človeški*

rod!" Danes ga skrbi: kaj se bo zgodilo? Tu govore tudi najzvestejši o možnosti nemškega napada?

Na šestih velikanskih zborovanjih izdajo zvečer (dne 30.) v Parizu, v veliko provincialnih mestih množici parolo: generalna stavka in mir! Toda v prijetnem tonu piše Jaurès svoj članek za jutri. Tisti, ki je izšel danes zjutraj, je še iz Bruslja in je videti, da ga je prevevalo trdno zaupanje.

Nocoj, med novimi grozilnimi brzojavkami iz Berlina, v zadržanem vrenju Pariza, piše prvič o napadu Nemčije, če ga tudi imenuje neverjetnega. Danes ne leži nevarnost v kabinetih, *„ona leži v nervoznosti vseh in v nenadnih, iz strahu porojenih impulzov... Zato mir, pamet! Za nedeljo so povabljeni vsi v Salle Wagram, kjer naj se sklenejo odločitve. Trajna akcija, budnost misli: to sta prava stražarja pameti!“* Zasenčena duša, ki se boji, da jo stare sila: ko se je še včeraj rogal zločincem povsod — priporoča zdaj mir, h kateremu se mora siliti, drugim, zavlačuje dokončne odločitve, državniško prikriva, kar množica zdaj še nima za mar.

Zakaj drugi dan, ko izide članek, se pogaja Jaurès za svoje z vlado, kako bi se dal rešiti mir. Pogovor, ki ga doslej ni bilo mogoče prav kontrolirati, je prej-kone pripravljaj sporazum.

Zakaj?

On čuti kakor njegovi nemški tovariši, proti vpadu hoče tudi delavec zavarovati sebe in svoje. Zlasti pa je Jaurèsu na tem, da bo gledal ministrom na prste, da jih zgrabi za laži, ki se v obliki mejnih kršitev že pripravljajo, in ker s svojim dragocenim približanjem priveže nase vlado, da bo v odločilnem trenutku lahko zaklical: Lažete! Nemci se sploh ne ganejo! Vi hočete samo prekletemu carju odvzeti polovico nemške sile in jih izzivate zaradi Alzacije! Če bodo izkušali nemški tovariši, tako si misli, s pametjo, z grožnjo in zvijačo zvedeti, kar zakriva staromodna ustava njih neposrednemu vpogledu, potem morda še lahko preprečimo, kar je zdaj na videz neizpremenljivo!

Hladno kri in pamet! On čuti, da je danes odločilni dan njegovega življenja! Iz ministrstva, od vojne

bolnega, hiti nazaj v mirno uredništvo „Humanitéje“. kaj porečemo jutri zjutraj množicam? Kako jim to razložimo? Tedaj pokliče telefon iz Bruslja: nemški tovariš je na poti v Pariz! Zganejo se, navda jih novo upanje.

Pozno zapustijo redakcijo, da gredo k večerji. Oni ne vidijo mladega moža, ki čaka pri vratih časnika, on jih pa vidi in gre za njimi. Rue Montmartre, Café du Croissant. Pri svoji stalni mizi s staro zofo sedijo med okni, vroče je, okna so odprta, nobena sapica ne piha, ohlapno visi mala gardina, Jaurès je razburjen, upa, da pride Nemec jutri.

Tedaj odstre neka roka gardino skoz odprto okno, nihče ne utegne pogledati, dvakrat počí, vsi planejo pokonci: samo Jaurès se je zgrudil na zofi pri oknu. Mogočnega moža položijo na dve marmorni mizi, z rokami ginljivo zamahne, rdeč curek privre iz njegove glave, in eno celo minuto se je videlo, kako utripljejo možgani Jeana Jaurèsa pred očmi vseh. Glavo nezavestnega obvežejo s servietami. Zdravniki. Zmajevanje z glavami. Po petnajstih minutah je mrtev. Ko je potem voz odpeljal domov bledega, brezkrvnega moža, so se že tisoči in tisoči gnetli na ulici. Pater patriae, so čutili podzavestno. Veliko jih je jokalo. O polnoči se razlega po vseh ulicah Pariza.

Villain, morilec, skoraj linčan, mlad, plavolas, miren študent, niti v vedenju niti v besedah niti v življenjskih oblikah kakorkoli fanatičen, uradniška glava, sin pisarja izpove: „Nasprotnika triletne službene dobe sem hotel usmrtiti. Preveč je škodoval Franciji: hotel sem streljati že pri vratih njegovega časnika, pa nisem prav mogel.“ Ali ni prenesel mirnega pogleda iz te velike glave? Poguma mu je dala gardina, ki mu je zastirala sovražnika domovine.

„Someščani! Pravkar se je dogodil strašen umor! Jaurès, veliki govornik, ki je dičil tribuno Francije, je bil strahopetno umorjen! Odkrivam glavo ob grobu tega socialista, ki se je boril za tako velike stvari in ki je v

teh težkih dneh podpiral domorodno stališče vlade v smislu miru!" Tako kliče drugo jutro v velikih črkah na vsakem vogalu v Parizu. Ali je to oklic stranke? To je vlada sama, z Vivianijem na čelu. Mislijo pač na to, da je mrtvi še nedavno imel za domovino takele besede: „Narod je zakladnica človeškega genija in napredka, in slabo bi se podalo proletariatu, ko bi to dragoceno posodo človeške kulture razbil.“

Poincaré, ki se je najbrže oddehnil nad srečnim tekom te krogle, piše z bolestinami čutili vdovi. Sovražni časniki pišejo: „*Političen zločinec, visoko darovit, je govoril skoraj vedno proti Franciji. Zdaj pa, prav v tej krizi, se je menda izpreobrnil.*“

Ali vohajo svoj jutrnji zrak prezgodaj? Padel je zadnji večer julija: še ena noč ga je ločila od tistega prvega avgusta, ki je odločil usodo Evrope, pol dneva še od prihoda Nemca. Morda je vse viselo na tem jutrišnjem pogovoru, v katerem sta se hoteli dve enako misleči manjšini vzajemno okrepiti, da postaneta večina. Zdaj ali nikoli je bilo vse odvisno od genialne sile osebnosti, ki je znala vlti prestrašenim prijateljem poguma, pogumnim sovražnikom strahu, od moža, kakršen je bil ta, čigar smrt je obžalovala celo njemu sovražna vlada, kakor Antonij na foru Pariza.

Ta umor se je dogodil pet tednov potem, ko je Srb ustrelil Habsburžana. Dva mlada nacionalista sta iz prepričanja ustrelila dva voditelja skozi možgane, dva voditelja, ki sta ju imela za sovražnika domovine.

Toda misel in blodnja sta snovali v njiju tako različno kakor sta različni njih imeni: Princip in Villain, načelni in grdi. Princeps in Villanus: knez in hlapec. Rešiti milijone zasužnjenih Slovanov iz stoletnih verig: velik cilj. Dvomljiveje bi bilo, ko bi se zaradi Alzacije in Lotaringije, zastran preporne mešane dežele, obnovila vojna z Nemčijo, da bi nazadnje med 40 in 60 milijoni nagibal negotov odlomek poldruga z ene strani na drugo: to je zelo dvomljivo.

Prvi strel je razvezal usodo, drugi je odpravil zadnjo zapreko. Toda Prinčip je postal narodni junak, medtem ko je njegova žrtev pozabljena. Villain je po-

zabljen, toda vedno bolj je rasla živa moč njegove žrtve, iz njene podobe pa so si milijoni vseh jezikov oblikovali prispodobo svobode.

Drugi dan, ko napove Nemčija v Petrogradu vojno, ko marširajo štiri države na smrt in življenje druga proti drugi, sedijo tovariši še nepokopanega Jaurèsa in neki Belgijec skupaj z Nemci v prostorih stranke v Borbonski palači, katere hodniki žarijo od mrznje do Nemcev: šest prijateljev iz nižjih slojev, iz treh sovražnih dežela, se posvetuje, da bi v milijonih prihajajočim armadam cesarjev in državnih poglavarjev z mogočno besedo zapovedali: stoj! Sposobni in z dobro voljo, vendar v zadregi in že čisto obupani: tako ne švigne nobena iskra iz duš. Umaknejo se okolnostim, ki naj bi jih oblikovali, se odrečejo generalni stavki, razpravljajo samo o kreditih. Vzrok? Laži njih vlad, ki jih morajo verjeti.

Nemec zatrjuje, da gre v Berlinu samo za to, ali odklonijo ali se vzdržijo. Francozi izjavijo, da bi ne mogel noben Francoz odreči denarja za rešitev, ko bi Nemci napadli. Misel z enako se glasečo izjavo, da se vzdržijo v Berlinu in v Parizu, se razbije „*zlasti na tem, ker je prenehal brzojavni promet.*“ Po tej pravilni, toda tragikomični utemeljitvi in ob polni svobodi za obe stranki zapusti Nemec Pariz.

Na velikih shodih utemeljujejo potem voditelji svoje nacionalno stališče s požrtvovalnim mirovnim delovanjem njih vlade. S svojimi očeti izza leta 1793. kličejo kot revolucionarji: Mir kočam, vojno palačam! toda svoje govore končavajo kot Francozi z besedami: „*Za domovino, za republiko!*“ Vsi bodo hiteli pod orožje, da ščitijo Francijo pred Nemčijo; v mislih nič drugačni kakor njih nemški bratje, ki mislijo, da se morajo zavarovati pred Rusijo. Ne, oni niso sleparji, oni so samo vsi prevarjeni. Zakaj kakor ni čutil ruski kmet nič zoper Nemčijo, tako tudi ni mogel čutiti nemški meščan ali delavec proti Franciji. Tu kakor tam je zavedla peščica ljudi narod v blodno misel, da je na zapadu nekaj, kar bi bilo treba sovražiti, osvojiti.

*

V teh dneh je bil neki Rumun, ki je vsiljeni položaj množic točno oblikoval: Srbi, Belgijci in Francozi so v pravični samoobrambi, je pisal, oni morajo braniti svojo deželo, toda tudi vsem drugim ne preostaja po vojni napovedi nič drugega kakor „s kletvijo zoper vojno na ustnih in s prisego, da jo bodo pobijali po miru, oditi v vojno in z raztrganim srcem biti vojak. Še imajo vlade moč, da nas lahko tragično prisilijo, da strelja brat na brata.“

Štirinajsto poglavje

Lavina

Gori. Kljub temu ne bukne nikjer noben čist plamen iz kabinetov: niti v zadnjih urah se niso odkrito vdali tej igri iz strahu in sovraštva, ki so ju bili vzbudili v svojih narodih. Jagow ni bil sentimentalni; opustil je vse laži in rekel Goschenu, angleškemu veleposlaniku, ki je (dne 4.) prišel po zadnji odklonitvi Nemčije po svoje potne liste:

„Mi moramo vkorakati v Francijo po najhitrejši in najpripravnejši poti... Naglica v akciji je velika prednost Nemcev, medtem ko je prednost Rusov ne-usahljiva zaloga čel.“

Z Julesom Cambonom je imel platonski razgovor o strahotah vojne, ki je oba gospoda osebno ne bosta spoznala. Francoz pravi: *„Kadar izumrje stara generacija, da pripravi prostor novi, ki strahot vojne ne pozna in je bojaželjna, in to se zgodi nekako vsakih 40 let, tedaj pride nad človeštvo vojna. Tako pelje svet.“* Z istim cinizmom je v starejših salonskih igrah govoril zapeljivec jokajočemu dekletu: *„C'est la vie!“*

Manj od duše govori isti večer nemški kancelar z angleškim veleposlanikom: redkokdaj se je na obeh straneh toliko lagalo kakor v tej historični uri. Bethmann, ki je na vsak način hotel preprečiti vojno, pa je zdaj prepozno spoznal, kako ga je upropastila njegova šibkost, pravi v moralnem ogorčenju: *„To je tako, kakor če je napaden mož od odzadaj, pa se bori zoper dva napadalca za svoje življenje!“*

Goschen: „*Mi gremo v boj za življenje in smrt, za našo čast, ki smo jo slovesno zastavili za nevtralnost Belgije.*“

Bethmann: „*Za kakšno ceno! Zaradi ene same besede: nevtralnost, ki je bila v vojnih časih tolikokrat kršena, in zaradi koščka papirja se bo Anglija bojevala zoper sorodni narod, ki ni zahteval drugega kakor prijateljstvo! Vsa moja politika se podira!*“

Ta „*košček papirja*“ je bil v njegovem cinizmu pristnejši ko fraze Angleža o njegovi časti. Da mu ni treba odkrito govoriti o angleških interesih v Belgiji, postane Goschen zdaj estetičen: „*To je dramatična climax te tragedije,*“ pravi. „*Narodi bodo odtrgani drug od drugega, in to prav v tistem hipu, ko so njih odnošaji prijaznejši in pristrčnejši kakor kdaj poprej.*“ Šele ko gre in tako prelom obeh narodov simbolizira, najde besede, ki razkrijejo vse skupaj kot vojno kabinetov: „*Na žalost se je kljub našemu prizadevanju, da bi ohranili mir med Avstrijo in Rusijo, vnela vojna in nas postavila pred položaj, kateremu se mi niti ogniti ne moremo ... To nam nenadoma izsiljuje ločitev od naših dosedanjih sodelavcev. Nihče tega bolj ne obžaluje kakor jaz.*“

S takimi splošnimi frazami obžalovanja, ker pravih razlogov nista imela, sta Francoz in Anglež zapustila Berlin.

*

Grof Berchtold, ki je bil igro začel, je zdaj nika-
kor ni bil pripravljen zares doigrati. Ko je videl, da
je bilo med Berlinom in Petrogradom vse končano,
se mu je zdelo, da je prišla zaželena prilika, ko lahko
zopet voli med dvema kabinetoma: Metternichov uče-
nec se ni prav nič obotavljal, da bi se ne odločil v tej
alternativi za Ruse! Zadnji dan julija, ko je postal
nemško-ruski prelom po zaslugi Berchtolda dokončno
dejstvo, v isti uri se je posmehljal dunajski grof prvi-
krat zopet tja proti Nevi in začel namah s „*konverza-
cijo*“: isto pogajanje, ki ga je Grey cel teden zastonj
poizkušal doseči. Šele zdaj je spoznal Berlin nevar-
nost. „*Pozabili smo,*“ je pisal Tirpitz, „*vprašati Av-
strijo, ali se hoče z nami boriti zoper Rusijo. Moltke mi*

je dejal v mojo grozo, da bi bili primorani, ko bi nas pustili Avstrijci na cedilu, skleniti mir za vsako ceno."

Tem srečnejši je sovražnik nad tem preobratom v nibelunškem taboru: še zadnji hip upajo, da bodo Dunaj ločili od Berlina. Prvi dan, ko se Nemci in Rusi že obstreljujejo, se pogovarja nenadoma miroljubno razpoloženi Berchtold z ruskim veleposlanikom „na prijateljski način“ o Rusiji. Ta se pri njem pritožuje o bojaželjnosti Nemčije in ga zapusti s pretresljivimi besedami: „Zares, med nami ni drugega kakor veliko nesporazumljenje.“ Berchtold, po svojem lastnem poročilu, ne najde nobene besede v prid Nemčije, ki jo je bil zvabil v vojno, niti proti temu ruskemu niti pozneje proti francoskemu veleposlaniku, kateremu prav zdaj dovoli, da se pritoži nad cesarjem Viljemom.

Medtem lete na Dunaj brzjavke iz Berlina, ki zdaj z vso pravico v energičnih besedah zahtevajo vojno, ki so si jo bili drugi izmislili. Avstrijska vojna napoved Rusiji hoče potem resnično v svojem groteskno-zmedenem uradnem slogu vzbuditi vtisk, kakor da je bil Dunaj od Berlina prisiljen k vojni.

Toda čemu prelomiti s Francijo? Čemu z Anglijo, katere kultura in kupčije so bile na Dunaju tako dolgo doma? Že ležijo tisoči nemških mrtvecev po bojiščih in gnijejo v čast umorjenega Habsburžana! Grof Berchtold pa vljudno dalje sprejema vsakodnevne obiske sovražnikov svojega zaveznika. Škoda, da smatrajo Francozi svojo politiko za tako resno: oni hočejo na vsak način prelomiti z Dunajem, čeprav tam ne dobe nobenega razloga! Teden dni po začetku vojne z Nemčijo vpraša Francoz na Dunaju, ali je Avstrija poslala čete v Alzacijo. Berchtold indigniran taji. Kako mu morejo kaj takega podtikati! Nemci pa, ki imajo vzroka dovolj, da bi bili zaradi tega vznemirjeni, ali bodo njih zavezniki hoteli stopiti v zapadno vojno, razširjajo zdaj po nevtralnem inozemstvu vesti, da se skoraj povsod bojujejo „ramo ob rami z Avstrijo.“ Zdaj stari gospod Dumaine na Dunaju vedno bolj pritiska: zopet povpraša, zopet se pomiri, dokler naposled na kratko ne ugotovi, da so avstrijske čete odšle na zapad, in prosi za svoje potne

liste. Veliko obžalovanje na Ballplatzu. Samo dunajski župan si misli: če so ti Francozi odločeni streljati na nas, jim bo on že pokazal, in razglasi še tisti večer z balkona mestne hiše: „V Parizu je revolucija! Predsednik je umorjen!“

Medtem sedi tudi angleški veleposlanik še nadalje mirno na Dunaju, avstrijski v Londonu. Ko zapusti knez Lichnowsky London, ga spremi zavezniški veleposlanik na kolodvor in mu zadovoljen izjavi svoje upanje, da ostane tam. Res ostane še devet nadaljnjih dni, brzojavk sicer medtem ne more pošiljati šifriranih, konferira pa ponovno z Greyem o kakršnikoli obliki separatnega sporazuma:

„Ali bi ne bilo bolje, ko bi se izognili vsem sovražnostim med nami?“ vpraša grof Mensdorff. „Ali bi ne bilo želeti, da ostaneta dve sili, po ena od vsake skupine, med seboj v stiku?“ Ko ga potem pozove tisk, naj se že odpelje, pravi Grey, sovražnik: „Upam, da niste užaljeni.“

Lord Roseberry ga poseti v njegovem veleposlaništvu, se pritoži pri tem Avstrijcu nad svojim ruskim zaveznikom in prerokuje, da bo Anglija v tej igri pomagla carju do svetovne vlade. Hkrati rotijo grofa Berchtolda iz Berlina: nemške vojne ladje v Sredozemskem morju bi potrebovale avstrijske pomoči proti angleški mornarici. Še enkrat se izkuša ta plemeniti zaveznik izmekniti, nakar pride iz Berlina ultimat: „Vojna proti Angliji mora biti v 5 dneh napovedana, najkasneje 12. avgusta.“

— Kakšno energijo imajo ti Prusi! si misli Berchtold in še vedno upa, da se izmota. Ko pa pride 12. avgust, rešijo Angleži, vljudni, kakršni so, dunajsko gospodo iz razdvojenosti: grofa Mensdorffa pošljejo domov.

Drugo jutro — 13. avgusta je, ko se Nemčija, ki je šla v vojno kot sekundant Avstrije, bojuje že več tednov z velikanskimi izgubami —, vstopi pri Berchtoldu veleposlanik Anglije in se „z njemu lasno vljudnostjo pritožuje nad usodo,“ ki je poslala njuna prijateljska naroda v sovražne tabore na bojišče. Ako

jim ne pride nič več na misel, se diplomati radi zatečejo k usodi.

Bunsen „z ginjenim glasom“: „Tudi mi ne vidimo nobenega razloga za konflikt, če ga še tako iščemo. Ali smem prositi Vašo ekscelenco, da sporoči Njegovemu Veličanstvu globoko zahvalo za vso milost in naklonjenost, ki sem ju bil deležen zadnjih 8 mesecev, in ga zagotovi posebnega spoštovanja Njegovega Veličanstva kralja, ki z občudovanjem zre k Njegovemu Veličanstvu in izraža nado, da bi vsega obžalovanja vredno vojno stanje med Anglijo in monarhijo ne trajalo dolgo.“

Berchtold: „V dno duše me žalosti misel, da smo z Anglijo v konfliktu, ko sta si obe deželi druga drugi politično in moralno tako blizu po svojih tradicionalnih simpatijah in skupnih interesih. Dovolite, da se pridružim Vaši nadi, da to globokega obžalovanja vredno vojno stanje ne bo dolgo trajalo in da bo mogoče zopet hitro vzpostaviti naravne odnošaje.“

Drugi dan so se avstrijski in angleški mornarji v Sredozemskem morju streljali do smrti, pod zastavami svojih vzajemno se občudujočih vladarjev. Milijoni so bili od svojih predstojnikov prisiljeni, da se od danes dalje sovražijo, in večina je celo mislila, da res to dela; še desetletja bo to od zločincev izmišljeno sovraštvo živelo dalje v otrocih tistih borcev. Štiri leta traja, ko zapro kot izdajalca vsakega, ki pošlje svojemu sinu ali očetu na sovražni strani pozdrav. Cesarji in kralji po božji milosti pa si po svojih služabnikih zagotavljajo, kako iz srca obžalujejo to, kar se je zgodilo, in si želijo medtem srečno pot.

V starih časih so stopili kralji na konjih pred svoja vojna krdela in so v viteškem dvoboju odločili spor; dandanes silijo svoje miroljubne podložnike najprej k sovraštvu, potem v strelske jarke, smatrajo pa za „viteško“, da se njih glavni stani ne obstreljujejo, ščitijo torej med milijoni samo sebi enake in jim je tako mogoče upati, da se kmalu povrnejo naravni odnošaji, ki so jih samovoljno razdrli.

Dva tedna pozneje, ko je bil Bruselj že pod nemško upravo, ni preostajalo Avstriji na žalost nič dru-

gega, kakor da naredi tudi tukaj zadnji korak: napovedala je Belgiji vojno.

Med zadnjimi pogovori so po uradnih poročilih petkrat jokali: rumunski kralj Carol je pretakal vpričo grofa Czernina odkritosrčne solze plemenitega in pravičnega vladarja, češ da so ga nenadoma napadli. Pašić je jokal razumljive solze v Nišu napričo ruskega odpravnika poslov. Goschen je jokal pred Bethmannom ob slovesu. Sasonov in Pourtalès sta si drug drugemu očitala svoje solze. Ker so vse te solze omenjene samo v poročilih nasprotnikov, smemo sklepati, da med diplomati ne velja za fair, če jokajo nad nesrečo narodov, za katere so odgovorni; imenitneje je, če pustijo, da se jokajo meščani. Samo da to ne stoji v knjigi zgodovine.

*

Iz višine kraljev in ministrov so negotove roke zagnale kamen, že se kotali, že se veča po poti navzdol s silno naglico: lavina. Te prve dni se solnčijo vse vlade v luči zmage, katere polni žarki ne bodo zadeli nobene izmed njih. Množice so pridobljene. Že zaupajo, kričijo, sovražijo prevarjeni po prestolnicah Evrope.

Na Dunaju je teklo navdušenje v prijaznih valčkovih taktih. Za slavnostne parade so organizirali množice pod zaščito gasilcev, v izvežbanih zborih se je razlegal „Prinz Eugen-Marsch“ po Ringu tja do magistrata, kjer so z balkona mahale dame v elegantnih letenskih oblačilih: vse je bilo lepo, veselo, aranžirano. Tu je manjkalo središča: zakaj cesarja, ki je živel v Schönbrunn, samo še mythos, je bilo redkodaj videti, novega prestolnega dediča ni nihče poznal, že desetletja je živel večina ministrov nevidno skrita za oblaki. Tako je moralo ljudstvo na svoj domišljivi način praznovati veliko slavlje. Že 5. avgusta so predstavljali v tem gledališkem mestu na nekem odru oba zavezniška cesarja v živih slikah. Dunaj s svojim muzikalnim glasom je proslavljal pričetek vojne v vrtnih lokalih s svojimi lastnimi pesmimi, zdelo se je, da je postal slavnostno mesto.

V Berlinu so udušili usodne slutnje, če so se hotele še oglasiti, s splošnimi kiki. Resnost množic so

potegnili žarometi nacionalizma v presenetljive lučne
pramene. Privzgojeni vojaški duh je dajal vsemu ne-
kakšen koračni ritem, „da je vsako prusko srce hi-
treje utripalo“. Ko so popoldne 1. avgusta privozili po
cesti Unter den Linden težki sivi tovorni avtomobili,
ko so mladi ljudje, sivi in umazani v delovnih sraj-
cah, metali posebne izdaje časnikov ne posamič, am-
pak kar v celih zavojih na cesto, so jim ljudje veselo
vzklikali, kakor bi bili oznanjevalci zmage; in papirne
bale, še mokre, so metali sem in tja, iz rok v roke.
Zvečer jih je korakalo na desettisoče h gradu, hoteli
so videti cesarja. Ta je govoril z balkona: „*Ne poznam
nobene stranke več, poznam samo še Nemce!*“ Čudovita
misel, rojena za krilato besedo, in takrat obdarjena
še z močjo, da je množica verjela vanjo. Grad je bil
za Berlinčane tisto središče, ki ga Dunajčani niso
imeli. Princi, ki so se vozili v svojih avtih po cestah,
Bethmann Hollweg, kancelar, ki se je upal v nekem
govoru omeniti Bismarcka — so se kar naprej smeh-
ljali. Da, vse je bilo videti zmagoslavje. Samo cesar
je nosil resne poteze po cestah.

Berlin je bil pod oblastjo generalov. Ko je po-
izkušal Szögyény zadnji trenutek posredovati proti
vkorakanju v Belgijo, je dobil v zunanjem uradu kla-
sični pruski odgovor: „*Zdaj ima besedo vojaštvo, zdaj
se ne more nihče več vmešavati.*“ Moltke je narekoval
politične brzojavke zunanjemu uradu, kakor so mu
jih sugerirali njegovi lastni podrejeni. Poteka ni do-
ločal vodeči državnik, ampak misli kateregakoli pol-
kovnika so postale visokopolitični glas države. Gene-
ralni štab je ukazal:

„*Nikakor nečemo s kakšno frivolno pretvezo vzeti
Belgije. V tej vojni ne gre Nemčiji samo za vso njeno
državno existenco, ampak tudi za varstvo in ohranitev
germanske kulture in običajev proti slovanski nekul-
turi.*“

Nota te vrste naj bi bila šla nešifrirana v London,
„ker nam ne bo v škodo, če zvedo za to noto zaradi
njene nešifrirane oblike tudi drugod.“ Ta nota je bila,
nekoliko izpremenjena, v resnici poslana v odprtem
angleškem jeziku kot instrukcija v London, na škodo

države, zakaj s tem je bila prvikrat razkrita uradna ošabnost pred očmi sovražnega sveta in smatrana za občutek naroda, ki je bil kot celota prav tako miroljuben kakor njegovi sosedge.

Drugi dan je tekla politična vizija generalnega štaba že okoli zemeljskega kroga: Moltke Bethmannu: „Vstaja na Poljskem je pripravljena... Naše čete pozdravljajo skoraj že za prijatelje... Razpoloženje Amerike je za Nemčijo. Tam so ogorčeni nad sramotnim načinom, s katerim se je nastopalo proti nam... Največje važnosti je insurekcija Egipta, Indije, tudi v Kavkazu. S pogodbo s Turčijo bo Zunanjemu uradu mogoče... vzbuditi fanatizem Islama.“ Ne, ni nobena parodija: tako je zapisano v aktih. Državni tajnik Zunanjega urada je celo sam že dva dni prej brzojavil v Carigrad „Mohamedansko parolo“: „Prav bi bilo, ko bi se Kavkaz zrevolucioniral.“

Jagow ni izginil samo simbolično izmed vojaških postav. V sijajnih skupinah so se zbrali v Beli dvorani gradu, ne okoli prestola, zakaj ta je stal v samotnem sijaju med velikimi okni, vendar v primerni razdalji. Med visokimi postavami v sivih uniformah je namerjal nemški državni tajnik svoje omahujoče korake od skupine do skupine, nagibal naprej svoje ozke rame, poslušal, kimal in, kakor je kazalo, iskal povsod informacij, ko bi bil moral on biti središče vseh vprašanj. Bismarckovega duha ni bilo nikjer, in šele veliko pozneje se je dalo razumeti, kar je pametni Balin formuliral: „Noben Bismarck bi ne bilo treba biti, da bi se bila odvrnila ta najneumnejša vojna vseh vojn.“ Cesar je zalučil svoje prekletstvo proti grešnemu svetu: „Svet je bil priča, kako neutrudljivo smo v pritisku in zmedah zadnjih let stali v prvih vrstah, da bi prihranili narodom Evrope vojno med velesilami... V vsiljeni samoobrambi, s čisto vestjo in čisto roko prijemamo za meč!“

Gotovo je že davno pozabil, da je bil tistega 5. julija zatrdno obljubil Avstrijcem pomoč za njih pustolovščino, gotovo se je čutil v sveti pravici in je razglasil svoj oklic na ves svet v popolnoma dobri veri. Zakaj takšen je bil njegov značaj.

Dve uri pozneje, popoldne je razložil kancelar državnemu zboru vzrok konflikta, izpustil pa je vse odločilne faktorje. Menil je, da bo najbolje opravil z belgijsko afero, če se naredi odkritosrčnega. O tem pohodu skozi Belgijo, ki je bil že dvajset let baza nemških načrtov, je dejal Bethmann: „*Mi se zdaj branimo v sili, in sila kola lomi ... Francija bi lahko čakala! ... Krivico, ki jo s tem storimo, bomo izkušali zopet popraviti, brž ko bo dosežen naš vojaški cilj. Kdor je tako ogrožen kakor mi in se bori za svoje najvišje, ta sme misliti samo na to, kako se bo pretolkel.*“ Dobro jo je zagodel: državni zbor se je tresel od pritrdjevanja, vsa Nemčija je sprejela novo dogmo, pravoslovci in cerkveni učitelji so jo podpirali: profesor Kohler je dokazal kot jurist, zakaj sila kola lomi, in župnik Traub je pisal: „*S tem, da je priznal kancelar našo krivico, je ona postala pravica.*“ Samo najradikalnejše elemente v zbornici je izpreletel mraz, čutili so, da bo ta misel jutri razklala svet v dva tabora. Z ledenim glasom, kakor obsojenec, je glasoval Haase, nemški voditelj socialistov, za vojne kredite, v imenu štirih milijonov nemških delavcev. Vsak stavek njegovega govora je obsojal vojno, za katero je votiral denar.

*

Isto uro, ko sta Bethmann in cesar branila Nemčijo pred Bogom in zgodovino kot napadeni narod, je čital Viviani, francoski premier, v Bourbonški palači 400 poslancem tole predsednikovo sporočilo: „*Francija je žrtev podlega napada ... Ta napad, ki ga ne more nič opravičiti, se je začel brez vojne napovedi s tem, ... da so naše meje na več kakor 15 krajih kršene. Luxemburg in Belgija sta napadena. Po krivici izzvana Francija vojne ni hotela; storila je vse, da jo odvrne. Svoboščinske pravice v Evropi, za katerih branitelje se s ponosom čuti Francija in njeni zavezniki in prijatelji, so v nevarnosti.*“

Samo enega v tej veliki hiši zadene močnejše ko vse druge. Pritrdjevanje ga ne gane, pregloboko je njegovo razburjenje. To je Rus z glavo kakor paša. To je mož, ki je dejal v teh dneh: „*To je moja*

vojna.“ To je Izvolskij, ruski veleposlanik v Parizu. Imenoval je ta dan „*najponosnejši dan mojega življenja*“ in je rekel španskemu veleposlaniku: „*Štiri leta na mojem mestu so zadostovala, da sem dosegel svoj cilj.*“

Toda samo v Rusiji znajo take trenutke „vredno“ prikazati. Predvčerajšnjim popoldne, ob isti uri, so se peljali sijajni vozovi čez Nevo, potem skozi portale Zimske palače: 5000 ljudi, prvi v deželi, so kmalu napolnili galerijo sv. Jurija, vse je žarelo kakor za veliko slovesnost, in vendar je vse molčalo. Dame bleste v svojih dvorskih oblačilih, njih dragulji se iskre. Brez glasu vstopi dvor, poleg oltarja, sredi dvorane; s trzajočimi ustnicami, s povešenimi očmi, vendar s ponosno vzravnano glavo: tako se prikaže lepa carica. Celo car je videti kakor simbol. Dolgo pojo svečeniki svoje liturgije v molu. Molče moli car.

Potem prečita stari Goremykin manifest, čisto tako kakor v Berlinu in Parizu: „*Mi smo, ki smo napadeni.*“ In zopet kličejo Boga za pričo. Zdaj se dvigne car, položi svojo roko na Sveto pismo in začne počasi: „*Častniki moje garde! V vas pozdravljam svojo armado in jo blagoslavljam! Sveto prisegam, da ne sklenem nobenega miru, dokler stoji le en sovražnik na ruskih tleh!*“ Tako je govoril pred sto leti prednik tega Romanova. Zdaj objame car francoskega veleposlanika. Od odzunaj je slišati vzklikanje ulice. Car stopi na balkon. Na stotisoče jih je zbranih na obeh straneh reke, s svojimi svetimi simboli, zastavami in podobami carja. V tem trenutku, ko ga spoznajo kakor kakšno božanstvo, se spusti sto tisoč ljudi hkrati na kolena. Da, to je poslednji cesar sveta, zakaj ljudje padajo pred njim še na kolena kakor pred tisoč leti. On sam, kakor bi plaval nad množico, je videti resnični vladar nad življenjem in telesom milijonov, po božji milosti.

In vendar je bila to ista množica, ki se je s svečenikom na čelu približala devet let prej istemu mestu, da si izprosi svoboščin od batjuške carja. Takrat so prišli kozaki s krivimi sabljami in kratkimi puškami nad množico, so pohodili in postrelili vse, ki se niso umeknili. Tudi danes so uporniška srca med kle-

čočimi. Oni pojo carsko himno, čutijo pa, da je to poslednjič. In ko še napol verujejo v njegovo božanstvenost, snujejo glave že svojo osveto. Že takrat je pisal Lenin iz svojega pregnanstva, da Nemčija ni nič bolj kriva te vojne kakor njeni sovražniki!

Nekaj najbolj čudnega pa se je zgodilo v Londonu. Dneve in dneve ni bilo videti nobenega srečnega obličja ne na cestah ne na železnicah: niti jeze niti sovraštva ni bilo nikjer opaziti; samo zmedeni obrazi so zrlí na zelene in rdeče lepake, ki so raztegnili bančni praznik na štiri dni: vojna! Na tisoče bledih, preplašenih obrazov se je pojavilo v okrožju borze; zakaj zgodilo se je, kar bi ne bil nihče verjel: prvič po desetletjih je bila londonska borza zaprta. V Londonu je bil preprosti človek bolj nepripravljen in zaradi tega bolj prestrašen kakor kjerkoli na kontinentu.

Dne 4. avgusta nenaden preobrat: ko je bila vojna napovedana, je bilo videti, da vse objema ena misel. Meščanske vojne v Irski je bilo konec, od včeraj na danes. Zastonj so kopičile socialistične skupine še zdaj manifeste in proglase. V dveh dneh je oznanilo milijon plakatov sto izmišljenih nemških nasilstev. Urno so obrnile sufražetke svoje krmilo po vetru. Nemci, včeraj še dobrodošli kupčijski prijatelji, so bili obrekovani in pretepeni.

Proti sinjemu nebu se je dvigal Nelsonov spomenik. Še pred nekaj dnevi je bil zbirališče pacifistične delavske demonstracije. Kaj valovi danes okrog tega stebra, ki ga stražijo štirje levi, kakor bi hoteli zapoditi množico od sebe? Skozi vročo noč vozijo dežji vlaki iz predmestij, potem zopet meščani, ki korakajo v trumah in kolonah odtod proti White-Hallu in k parlamentu, vse kliče: Proč s cesarjem! Nemci! Blazna poročila o dogodkih, ki se niso nikjer in nikoli pripetili, razširjajo vsako uro izhajajoči listi in gredo od ust do ust. „Rule Britannia“ grmi navzgor k istim zvezdam, do katerih zveni ob isti uri „Deutschland, Deutschland über alles,“ „La Liberté! La France!“ „Bože carja hrani!“ in „Gott erhalte, Gott beschütze!“ V prestolnicah Evrope prepevajo ob isti uri popularne

pesmi proti nebu, s katerimi bi si razburjena srca rada zagotovila Boga, pravičnost in topove.

V vedno ožjem krogu se suče množica okrog Nelsonovega stebra, zastave vihrajo, vendar samo dve različni, zakaj ruske v tem trenutku v vsej Angliji ni dobiti, veleposlaništvo pa svoje potrebuje. Na kamenitih levih jezdiyo zdaj odrasli moški, podajajo jim vrče s pivom, vzkliki na Anglijo in na zmagovito vojno se vrste brez konca in kraja, vmes pa poje harmonika in cvili škotska duda.

Zdaj priropoče voz z ženskami. Ustavijo se. Moški na spomeniku jih potegnejo z voza in k sebi. To so Francozinje temne provenience. Zdaj plešejo na sredi kankan na harmoniko. To je svatbeni ples antante: Vive la France! Naj živi dežela, zoper katero smo se stoletja borili! Dame v elegantnih toaletah prihajajo iz klubov in gledališč s svojimi spremljevalci, vsak voz ustavijo, cabe, avte, ekvipaže. Dame v njih vstanejo, gospodje izstopijo in se bratijo z množico. Iz vozov se svetlikajo beli vratovi s svojimi dragulji, gole roke pozdravljajo tiste kokote, ki plešejo ob vnožju angleškega pomorskega junaka vojni ples. Takšna je v resnici groteskna zveza vseh slojev in stanov, o kateri so v Evropi nekaj tednov bledli.

*

Taka je bila Evropa dne 4. avgusta. Laž in lahkorniselnost, strast in strah tridesetih diplomatov, knezov in generalov so izpreminjali štiri leta miroljubne milijone v morilce, roparje in požigalce iz državnega rezona, da so navsezadnje zapustili ta del zemlje posirovel, okužen, obubožan. Noben narod si ni pridobil trajnega dobička. Vsi so izgubili, kar desetletja zopet ne povrnejo. Tuj kontinent je postal upnik našega. Sovraštvo in ogorčenost sta zgrabila narode, ki so prej v miru tekmovali.

Tisti, ki so to zakrivili, so ostali nekaznovani in prosti. Izmed vseh je doletela kazen samo Suhomlinova, ječa. Od naroda umorjena sta bila tista dva, ki sta hotela izpočetka vojno preprečiti, car in grof Tisza, ta, ker ni hotel bežati; tudi grof Stürgkh, ki ni bil

med velikimi hujskači. Vsi ostali, osebno odgovorni voditelji Evrope so z begom ali pa zaradi prizanesljivosti svojih narodov rešili iz katastrofe svoje življenje, ki ga ni niti eden razen Tisze tvegala na bojnih poljanah. Nobenega izmed vseh imen, ki so vidno ali nevidno podpisala vojne napovedi Evrope, ne bo nikjer v nobenem zaznamku mrtvih. Veliki knez Nikolaj in Izvolskij, Berchtold, Bethmann in cesar Viljem, Januškijevič in Moltke živijo ali so živeli nemoteno dalje, dasi so razen Moltkeja vsi preživeli vojno. Niti eden izmed premaganih ni stal pred državnim sodiščem. Morilca nadvojvode so mučili do smrti, morilec Jaurès je bil oproščen.

Toda ljudstvo Evrope je plačalo račun z devetimi milijoni mrtvecev.

K o n e c.

VSEBINA

Uvod	5
Atentat	9
Vojna grofa	22
Ultimat	36
Prestrašili so se	48
Razburjeni so	54
Na morju	63
Pomišljajo se	69
Polni nade	79
Ugovarjajo	83
Evropski koncert	97
Nevtralci	128
Tehtnica	139
Prevarjeni	156
Lavina	176

Kadar človek kaj dobrega in plemenitega stori, je vedno zadovoljen in vesel.

*

Storite tudi Vi kakšno tako dobro delo: pomagajte nam širiti naše knjige, postanite naš zaupnik.

*

Nizka cena in skrbno izbrana dela Vam bodo delo olajšala, da boste z malo dobre volje lahko pridobili vsakogar za naročnika.

*

Vi imate gotovo še kaj znancev, ki še niso naročeni na te knjige. Pokažite jim svoje knjige in jim povejte, da je dandanes v teh težkih časih dobra knjiga edina uteha in edino razvedrilo za vsakogar.

*

Sporočite nam z dopisnico ime svojega naročnika, ki naj na njej podpiše naročilo. Takoj nato Vam pošljemo broširano knjigo Gabriële Preissove: »Potočnikova Trudca«, ali pa knjigo Adolfa Weniga: »Živalce in roparji«. Če nam pridobite dva naročnika, Vam pošljemo eno teh knjig v platno vezano.

UPRAVA

»EVALIT«

Dalmatinova ul. 10